

วีรชนค่ายบางระจัน

คณะกรรมการฟื้นฟูบูรณะค่ายบางระจัน จัดพิมพ์
เนื่องในงานเสด็จพระราชาดำเนินทรงเปิด
อนุสาวรีย์วีรชนค่ายบางระจัน จังหวัดสิงห์บุรี

คำนำ

เนื่องในโอกาสที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ เสด็จพระราชดำเนินทรงเปิดอนุสาวรีย์วีรชนค่ายบางระจัน ณ กิ่งอำเภอกำแพงบางระจัน จังหวัดสิงห์บุรี คณะกรรมการฟื้นฟูบูรณะค่ายบางระจัน ได้มอบให้กรมศิลปากรร่วมกันจัดพิมพ์หนังสือเรื่องวีรชนค่ายบางระจันขึ้นเพื่อเป็นอนุสรณ์

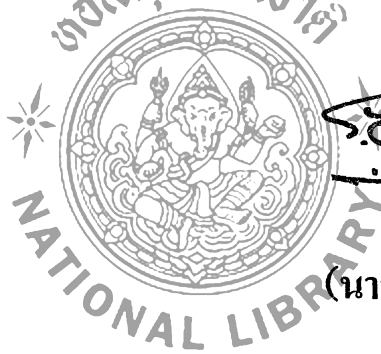
ในการเรียบเรียงหนังสือนี้ เจ้าหน้าที่กองวรรณคดีและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร ได้ศึกษาหาหลักฐานจากหนังสือและเอกสารต่าง ๆ และได้เดินทางไปศึกษาพิจารณารวบรวมข้อมูลทางประวัติศาสตร์ ณ บริเวณค่ายบางระจันและสถานที่ที่เกี่ยวข้องหลายครั้ง ได้รับความกรุณาจากนายเอี่ยม เกรียงศิริ ในขณะที่ยังดำรงตำแหน่งผู้ว่าราชการจังหวัดสิงห์บุรี นายแพทย์ สมหมาย ทองประเสริฐ นายเพียรศักดิ์ นิสัยสุข และเจ้าหน้าที่ของจังหวัดสิงห์บุรี โดยเฉพาะ ปลัดกิ่งอำเภอกำแพงบางระจัน นายเชียงราย สุพรรณพงษ์ เป็นอย่างดียิ่ง นอกจากนี้จังหวัดสิงห์บุรียังได้บริจาคเงินสมทบในการจัดพิมพ์หนังสือด้วย กรมศิลปากร ขอโอกาสขอบคุณไว้ ณ ที่นี้

ผู้เรียบเรียงหนังสือนี้ คือ นางสาวฉวีงาม มาเจริญ นักอักษรศาสตร์ ๔ งานประวัติศาสตร์ นางสาวไหม จบกมลศึก นักอักษรศาสตร์ ๕ ปฏิบัติหน้าที่หัวหน้างานประวัติศาสตร์ นางสาวเสาวลักษณ์ บุญลาโก ช่างภาพกองจดหมายเหตุแห่งชาติและนายบรรจบ ไมตรีจิตต์ ช่างภาพกองโบราณคดี ถ่ายภาพประกอบ นางกุลทรัพย์ เกษแม่นกิจ ผู้อำนวยการกองวรรณคดีและประวัติศาสตร์ เป็นผู้ตรวจ นอกจากนี้ จังหวัดสิงห์บุรียังได้ตั้งคณะกรรมการของจังหวัดขึ้นคณะหนึ่งเพื่อช่วยพิจารณาตรวจต้นฉบับหนังสือด้วย

หนังสือวีรชนค่ายบางระจันนี้ ได้รวบรวมเรื่องราวเกี่ยวกับวีรกรรมของบรรพบุรุษไทย ผู้มีความจงรักภักดีต่อชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์ มีความสามัคคี กล้าหาญ เด็ดเดี่ยว สละชีวิตเป็นชาติพลี ประวัติศาสตร์ได้จารึกวีรกรรมของท่านไว้ด้วยความภาคภูมิใจ

จึงนับว่าเป็นเยี่ยงอย่างที่ดีแก่คนไทยผู้รักแผ่นดินไทย ควรยึดถือปฏิบัติตามเพื่อจะได้รักษา
แผ่นดินไทยไว้ให้ลูกหลานไทยดำรงรักษาความเป็นไทยไว้ให้ยั่งยืนตลอดกาล

กรมศิลปากรหวังว่าหนังสือวีรชนค่ายบางระจันนี้ คงเป็นประโยชน์ต่อการ
ศึกษาประวัติศาสตร์ และเป็นเครื่องผดุงพลังใจสร้างศรัทธาในการที่คนไทยผู้รักชาติจะ
ประกอบคุณงามความดีไว้แก่ชาติบ้านเมืองอีกด้วย.

(นายรังสฤษฎ์ เชาวนศิริ)
อธิบดีกรมศิลปากร

กรมศิลปากร

๑๐ มีนาคม ๒๕๑๕

สารบัญ

คำนำ	หน้า (๑)
๑. บทนำ	๑
๒. วิจารณ์ของชาวค่ายบางระจัน	๓
๓. โครงการฟื้นฟูบูรณะค่ายบางระจันและวัดโพธิ์เก้าต้น	๑๕
— การแต่งตั้งคณะกรรมการดำเนินงาน	๑๕
— การประชุมพิจารณาของคณะกรรมการฟื้นฟูบูรณะค่ายบางระจัน	๒๒
— การสร้างถนนสายสิงห์บุรี—ท่าข้าม—ค่ายบางระจัน	๒๓
— การตั้งกิ่งอำเภอก่ายบางระจัน	๓๑
— การฟื้นฟูบูรณะค่ายบางระจันและวัดโพธิ์เก้าต้น	๔๓
— การขุดแต่งบูรณะค่ายบางระจัน	๔๔
— การสร้างค่ายบางระจันจำลอง	๔๘
— การขุดแต่งบูรณะวิหารพระอาจารย์ธรรมโชติ	๕๑
๔. การสร้างอนุสาวรีย์วีรชนค่ายบางระจัน	๕๕
— การออกแบบอนุสาวรีย์	๕๕
— สถานที่ตั้งอนุสาวรีย์	๕๘
— การปั้นหล่อรูปอนุสาวรีย์	๕๙
— ประวัติศาสตร์ศิลป กองหัตถศิลป กรมศิลปากร ผู้ออกแบบปั้นหล่อรูป วีรชนค่ายบางระจัน	๖๑
— อนุสาวรีย์พระอาจารย์ธรรมโชติและวิหารจตุรมุข	๖๕
— การก่อสร้างวิหารจตุรมุข	๖๖

– คำจารึกอนุสาวรีย์วีรชนค่ายบางระจัน และจารึกที่วิหารพระอาจารย์ ธรรมโชติ	๖๘
– การติดตั้งรูปอนุสาวรีย์วีรชนค่ายบางระจัน	๗๓
– การตกแต่งบริเวณและปลูกพันธุ์ไม้ในบริเวณอุทยานค่ายบางระจัน	๗๕
– ศาลาที่ทำการในบริเวณอุทยานค่ายบางระจัน	๗๖
๕. พิพิธภัณฑ์อนุสาวรีย์วีรชนค่ายบางระจัน	
– พิพิธภัณฑ์อนุสาวรีย์วีรชนค่ายบางระจัน	๗๗
– คำรายงานของผู้อำนวยการจังหวัดสิงห์บุรี และคำกล่าวของ ฯพณฯ รัฐมนตรีช่วยว่าการกระทรวงศึกษาธิการ	๗๘
– จารึกบนแผ่นศิลาฤกษ์ซึ่งบรรจุที่แท่นฐานอนุสาวรีย์วีรชนค่ายบางระจัน	๘๓
๖. วัดโพธิ์เก้าต้น	๘๔
– ที่ตั้งและอาณาเขต	๘๔
– ประวัติ	๘๕
– นามของวัดโพธิ์เก้าต้น	๘๕
– การสถาปนาขึ้นเป็นวัด	๘๖
– สภาพของวัดก่อนบูรณะ	๘๘
– การขึ้นทะเบียนเป็นโบราณสถานแห่งชาติ	๘๒
– โครงการบูรณะปฏิสังขรณ์	๘๓
– การฟื้นฟูบูรณะที่ได้ดำเนินการแล้ว	๘๖
– การเสด็จพระราชดำเนินถวายผ้าพระกฐิน	๘๗
๗. โรงเรียนค่ายบางระจัน	๘๘
๘. ข้อสังเกตเกี่ยวกับพระอาจารย์ธรรมโชติและวัดเขานาง	๘๘

สารบัญภาพ

- รูปที่ ๑ อนุสาวรีย์วีรชนค่ายบางระจัน
- รูปที่ ๒ บ่อน้ำใหญ่ค่ายบางระจันจำลอง
- รูปที่ ๓ ต้นสะตือใหญ่ริมคลองบางระจัน อำเภอแสวงหา จังหวัดอ่างทอง ต้นสะตือ
นี้เดิมมี ๔ ต้น ปัจจุบันตายเสียเหลือเพียง ๑ ต้น สถานที่นี้เคยเป็น
ยุทธภูมิระหว่างชาวบ้านบางระจันกับพม่า
- รูปที่ ๔ ศาลเทพารักษ์ใต้ต้นสะตือ
- รูปที่ ๕ เนินดินบริเวณค่ายพม่าบ้านขุนโลก ตำบลบ้านขุนโลก อำเภอแสวงหา
จังหวัดอ่างทอง
- รูปที่ ๖ มุขดินป้องกันกระสุนพม่า ริมคลองบางระจัน
- รูปที่ ๗ วิหารพระอาจารย์ธรรมโชติด้านหน้า ขณะทำการขุดแต่ง
- รูปที่ ๘ ผนังวิหารพระอาจารย์ธรรมโชติด้านทิศเหนือ เมื่อบูรณะขุดแต่งแล้ว
- รูปที่ ๙ ศิระะตุ๊กตาดินเผา และเต้าปูนสำริด ขุดได้ภายในวิหารพระอาจารย์
ธรรมโชติ
- รูปที่ ๑๐ พระพุทธรูปสำริด ปางประทานอภัย สมัยอยุธยา ขุดได้ภายในวิหาร
พระอาจารย์ธรรมโชติ
- รูปที่ ๑๑ พระพักตร์พระพุทธรูปศิลาทรายแดง สมัยลพบุรี ขุดได้ภายในวิหาร
พระอาจารย์ธรรมโชติ
- รูปที่ ๑๒ แผ่นอิฐมีลวดลายรูปเทวดาและดอกไม้อัน ขุดได้ภายในวิหารพระอาจารย์
ธรรมโชติ
- รูปที่ ๑๓ เจดีย์ย่อไม้สิบสอง ด้านทิศตะวันตกของวิหาร
- รูปที่ ๑๔ การปั้นหุ่นวีรชนค่ายบางระจันด้วยดินเหนียว
- รูปที่ ๑๕ รูปอนุสาวรีย์วีรชนค่ายบางระจัน ซึ่งถอดพิมพ์เป็นปูนปลาสเตอร์แล้ว
- รูปที่ ๑๖ ภาพช่างปั้นหุ่นรูปอนุสาวรีย์วีรชนค่ายบางระจัน
- รูปที่ ๑๗ แผนภูมิภาพวีรชน

- รูปที่ ๑๘ อนุสาวรีย์พระอาจารย์ธรรมโชติ ประดิษฐานอยู่ภายในวิหารจตุรมุข
- รูปที่ ๑๙ วิหารพระอาจารย์ธรรมโชติ ทรงจตุรมุข
- รูปที่ ๒๐ ขณว นายแพทย์บุญสม มาร์ติน รัฐมนตรีช่วยว่าการกระทรวงศึกษาธิการ นายเอี่ยม เกรียงศิริ ผู้ว่าราชการจังหวัดสิงห์บุรี นาวาเอกสมภพ ภิรมย์ ร.น. อธิบดีกรมศิลปากรและคณะ ผ่านแถวลูกเสือกองเกียรติยศเข้าสู่ปะรำพิธี วางศิลาฤกษ์อนุสาวรีย์วีรชนค่ายบางระจัน วันที่ ๒ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๕๑๗
- รูปที่ ๒๑ นายเอี่ยม เกรียงศิริ ผู้ว่าราชการจังหวัดสิงห์บุรีกล่าวรายงาน และ ขณว นายแพทย์บุญสม มาร์ติน รัฐมนตรีช่วยว่าการกระทรวงศึกษาธิการ กล่าวตอบในพิธีวางศิลาฤกษ์อนุสาวรีย์วีรชนค่ายบางระจัน
- รูปที่ ๒๒ พระสงฆ์เจิมแผ่นศิลาฤกษ์ และอธิษฐานอุทิศ
- รูปที่ ๒๓ การตกแต่งบริเวณฐานอนุสาวรีย์วีรชนค่ายบางระจัน ในพิธีวางศิลาฤกษ์
- รูปที่ ๒๔ รถบรรทุกรูปอนุสาวรีย์วีรชนค่ายบางระจัน แล่นเข้าสู่บริเวณค่ายบางระจัน วันที่ ๒ กันยายน พ.ศ. ๒๕๑๗
- รูปที่ ๒๕ รูปอนุสาวรีย์วีรชนค่ายบางระจัน ตั้งอยู่ในบริเวณที่ทางจังหวัดสิงห์บุรีจัด เตรียมไว้ในพิธีต้อนรับ เมื่อวันที่ ๒ กันยายน ๒๕๑๗
- รูปที่ ๒๖ อนุสาวรีย์วีรชนค่ายบางระจันเมื่อติดตั้งเสร็จแล้วรอการขุดแต่ง ดินอาวรุ และเชื่อมต่อรูปให้ติดกัน
- รูปที่ ๒๗ นาวาเอกสมภพ ภิรมย์ ร.น. อธิบดีกรมศิลปากรและคณะตรวจการก่อสร้าง อนุสาวรีย์วีรชนค่ายบางระจัน ในวันที่ ๑๑ ตุลาคม พ.ศ. ๒๕๑๗
- รูปที่ ๒๘ แผ่นอิฐมีลายดอกจันทน์ที่วิหารพระอาจารย์ธรรมโชติ
- รูปที่ ๒๙ แผ่นอิฐทำเป็นลายขนมเปียกปูนหรือยันต์
- รูปที่ ๓๐ อุโบสถวัดโพธิ์เก้าต้น
- รูปที่ ๓๑ ศาลาการเปรียญวัดโพธิ์เก้าต้น
- รูปที่ ๓๒ หอระฆังและหอกลองวัดโพธิ์เก้าต้น
- รูปที่ ๓๓ ศาลารับแขกในวัดโพธิ์เก้าต้น ปัจจุบันใช้เป็นที่ประดิษฐานพระพุทธรูป ที่ย้ายมาจากวิหารพระอาจารย์ธรรมโชติ

- รูปที่ ๓๔ สระน้ำศักดิ์สิทธิ์ในวัดโพธิ์เก้าต้น
- รูปที่ ๓๕ โรงเรียนค่ายบางระจัน
- รูปที่ ๓๖ อุโบสถวัดเขาบวช ตำบลห้วยไผ่ อำเภอแสวงหา จังหวัดอ่างทอง
สร้างทับบนฐานเดิม
- รูปที่ ๓๗ ฐานเดิมของอุโบสถวัดเขาบวช แสดงให้เห็นวิธีการเรียงอิฐ
- รูปที่ ๓๘ พระประธานในอุโบสถวัดเขาบวช
- รูปที่ ๓๙ กลุ่มกุฏิเรือนทรงไทยในวัดเขาบวช

สารบัญ

แผนผังแผนที่

๑. แผนที่สังเขปอำเภอบางระจัน
๒. แผนผังแสดงบริเวณที่ตั้งที่ว่าการกิ่งอำเภอดักค่ายบางระจัน
และบริเวณใกล้เคียง พ.ศ. ๒๕๐๘
๓. แผนผังวัดโพธิ์เก้าต้น จังหวัดสิงห์บุรี
๔. แผนผังค่ายบางระจันจำลอง
๕. แผนผังวิหารพระอาจารย์ธรรมโชติ
๖. แผนภูมิแสดงภาพวีรชนค่ายบางระจัน
๗. แผนที่แสดงที่ตั้งค่ายบางระจันและบริเวณใกล้เคียง
๘. แผนผังวัดเขาบวช ตำบลห้วยไผ่ อำเภอแสวงหา จังหวัดอ่างทอง
๙. แผนผังบริเวณอนุสาวรีย์ค่ายบางระจัน

สำเนา
พระราชโราช
ของสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ
ในพิธีพระราชทานกระบี่ ปริญญาบัตร และประกาศนียบัตร
แก่ผู้สำเร็จการศึกษาจากโรงเรียนนายร้อยพระจุลจอมเกล้า
โรงเรียนนายเรือ และโรงเรียนนายเรืออากาศ
ณ บริเวณสนามในกระทรวงกลาโหม
วันพฤหัสบดี ที่ ๒๗ กุมภาพันธ์ ๒๕๖๔

ข้าพเจ้ามีความยินดี ที่ได้มาประกอบพิธีพระราชทานกระบี่ ปริญญาบัตร และประกาศนียบัตรในพระปรมาภิไธยพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ณ โอกาสนี้ น่าพอใจอย่างยิ่งที่สถาบันการทหารของชาติ ผลิตนายทหารที่มีความสามารถพร้อมทั้งด้วยวิชาการและคุณสมบัติทั้งปวงให้ออกมาป้องกันรับใช้ประเทศชาติ ได้อย่างสมบูรณ์ตลอดมา จนเป็นที่เชิดชวยยกย่องของประชาชนทั่วไปโดยประจักษ์แจ้ง ขอแสดงความชื่นชมกับผู้สำเร็จจากสถาบันการทหารทุกคน ที่ได้รับความสัมฤทธิ์ผลในการศึกษา ทั้งได้รับเกียรติเป็นนายทหารแห่งกองทัพไทย

ตามศัพท์ “ทหาร” แปลว่าคนหนุ่ม ในความคิดของข้าพเจ้า หมายถึงคนไทยทุกคนที่มีความเข้มแข็ง มีกำลังกายกำลังใจ พร้อมที่จะเสียสละรับใช้ป้องกันรักษาผืนแผ่นดินไทย อันเป็นถิ่นกำเนิด ทหารซึ่งได้ทำชื่อเสียงไว้ในประวัติศาสตร์ไทยไม่เคยแยกตัวเองออกจากประชาชน และประชาชนก็ไม่เคยคิดว่าทหารเป็นอื่น นอกจากเป็นเลือดเนื้อเชื้อไขของประชาชน กล่าวอย่างสั้น ๆ คือ คนไทยเป็นทั้งทหารทั้งพลเรือนอยู่พร้อมเสร็จ จะเป็นชายแดนสุพรรณบุรี กาญจนบุรี หรืออ่างทอง ซึ่งเป็นเมืองหน้าด่านก็ตาม ยามใดบ้านเมืองมีความสงบสุข ก็ทำหน้าที่เป็นพลเรือน ยามใดเกิดศึกสงคราม ก็ทำหน้าที่เป็นทหาร เช่น ชาวบ้านบางระจัน ยามปรกติทำหน้าที่เป็นผู้ผลิตพืชพันธุ์ธัญญาหาร เพิ่มผลทางเศรษฐกิจเลี้ยงประเทศ แต่เมื่อข้าศึกมาประชิดบ้านเมือง ชาว

บ้านก็กลับเป็นทหารผู้กล้าหาญขึ้นทันที ขอมสละชีวิตสักระลอกการรุกรานอันใหญ่หลวงของข้าศึกไว้ก่อน
ที่ทัพหลวงจะมาถึง ไม่ต้องคอยทัพหลวง มีใจแน่วแน่ ร่วมกันปกป้องพื้นแผ่นดินทุกตารางนิ้วด้วยความ
แค้นกล้า เป็นที่ประจักษ์แก่ตาชาวโลกมาแล้ว ขอนี้ยังอาจจะศึกษาสังเกตได้อีกจากเรื่องของชาววิเศษ-
ชัยชาญ นายดอกกับนายทองแก้ว ผู้เป็นเลือดไทย ทราบว่าบ้านเมืองกำลังถูกรุกราน ก็ช่วยกันรวบรวม
กำลังคนหนุ่มได้ ๔๐๐ คน เคลื่อนกำลังทหารซึ่งเดิมเป็นประชาชน ชาวบ้าน ชาวนา ชาวไร่ ชนรรมดา
ออกจากวิเศษชัยชาญไปช่วยเพื่อนไทยที่บางระจันต่อข้าศึก โดยทุกคนมิได้เกี่ยงว่าเป็นถิ่นที่ใด คิดแต่
ว่าจะต้องรักษาแผ่นดินไทยไว้ให้ครบ ไม่ให้ผู้อื่นมาเชือดเฉือนไปได้ กล้าต่อสู้ศัตรูที่มากกว่า
มาก ด้วยความเป็นทหารที่มีอยู่ในตัว แม้พวกเขาจะสิ้นชีวิตหมดก็ตาม แต่จุดมุ่งหมายและการกิจ
ของเขาก็สำเร็จลงด้วยดี เพราะข้าศึกไม่อาจเชือดเฉือนแผ่นดินไทยไปได้

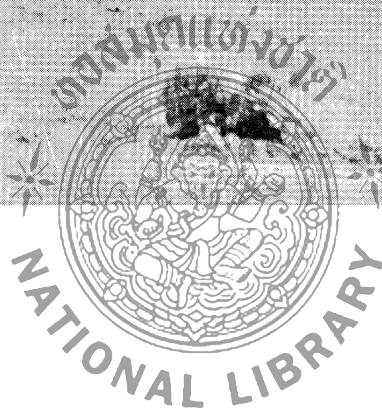
เมื่อพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเสด็จพระราชดำเนินไปทรงเยี่ยมเยียนชาววิเศษชัยชาญ
เมื่อปลายปีที่แล้ว ชาววิเศษชัยชาญก็ยังคงมีใจและกราบบังคมทูลถึงวีรกรรมของบรรพบุรุษของเขา
ถวาย ว่าป้าตายายของเขาได้นำสวรบุรุษทั้ง ๔๐๐ นั้นมาจนเป็นกิจ แล้วสร้างวัดชั่วคราวขึ้น อุทิศ
เป็นอนุสรณ์ ทรงเป็นข้อพิสูจน์ว่า ทหารไทยมาจากประชาชนแท้ ๆ

ข้าพเจ้าปรารถนาเป็นอย่างยิ่ง ที่จะให้นายทหารไทยผู้มีการศึกษาอันก้าวหน้าสมบูรณ์
ในวิชาการ ทั้งด้านยุทธวิธีและการเสริมสร้างความมั่นคงของประเทศ ได้รักษาเลือดทหาร
ของไทยไว้อย่าให้เสื่อมสลาย ให้มีความสำนึกตระหนักในความหมายของคำว่า “ทหาร” โดย
ถ่องแท้ เพื่อที่จะได้รู้จักหน้าที่ของทหารของชาติกว้างขวางลึกซึ้ง และไม่หวั่นไหวต่อคำกล่าว
บิดเบือนที่ซึมเข้ามาจากต่างแดน ซึ่งมีจุดประสงค์ที่จะแยกทหารออกจากประชาชน และแยก
ประชาชนออกจากทหาร

ในการเสด็จพระราชดำเนินทรงเยี่ยมประชาชนอย่างใกล้ชิดทุกหนทุกแห่ง จะเห็น
ได้เด่นชัดว่า คติของเผ่าไทยดั้งเดิมมิได้เปลี่ยนแปลงไปเลย ทหารและประชาชนผู้ผลิตพืชพันธุ์
ธัญญาหารนั้น ยังคงเป็นเลือดเนื้อเชื้อไขเดียวกันอย่างถ่องแท้

ขอท่านทั้งหลายได้ตั้งเจตนานับริสุทธ์ไว้ให้มั่นคงในบ้านเมือง ว่าลึกละเอียดเสมอว่า
ความเป็นเอกราช ความปลอดภัยของชาติ ตลอดจนความเจริญผาสุกของประชาชน ย่อมขึ้นอยู่กับ
การประพฤติปฏิบัติของทหารแต่ละคน และขอให้เจตนานี้ใสสะอาดแน่วแน่ จงดลบันดาล
ให้ได้ประสบความสุขความสำเร็จในชีวิต ให้สมประสงค์ในสิ่งที่ปรารถนา ให้มีความปลอดภัย
และชัยชนะ ในกาลทุกเมื่อจงทั่วกัน.

บทนำ

บรรดาท่านที่ศึกษาประวัติศาสตร์ไทยย่อมทราบดีว่า ในปลายสมัยกรุงศรีอยุธยา นั้น บ้านเมืองไทยตกอยู่ในสภาพระส่ำระสาย มีการแก่งแย่งอำนาจกัน ข้าราชการแตกแยก เป็นพวกเป็นเหล่า ระแวงเกลียดชังใส่ร้ายป้ายสี และคิดกำจัดซึ่งกันและกัน การบริหาร บ้านเมืองอ่อนแอ บ้านเมืองมิได้รับการทะนุบำรุงให้เจริญ ประชาชนก็ขาดความสงบสุข และเสียดุล

จากพระราชพงศาวดาร จะเห็นได้ว่าเหตุการณ์บ้านเมืองเริ่มเข้าสู่ความยุ่งยาก ตั้งแต่รัชกาลสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ ก่อนเสด็จสวรรคต ทรงมีพระราชวินิจฉัย สอดคล้องกับขุนนางข้าราชการว่า สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมขุนพรพินิต กอปรด้วยสติปัญญา เฉลียวฉลาดหลักแหลมสมควรจะดำรงเสวยถวัลย์ราชสมบัติรักษาแผ่นดินสืบต่อไป ส่วนสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมขุนอนุรักษ์มนตรีซึ่งเป็นพระเชษฐาของสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมขุนพรพินิตนั้น ไม่มีความ สามารถเหมาะสมที่จะสืบราชสมบัติให้มั่นคงได้ จึงทรงสถาปนาสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมขุนพรพินิตขึ้น เป็นพระมหาอุปราชกรมพระราชวังบวรสถานมงคล แล้วรับสั่งให้สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมขุนอนุรักษ์ มंत्रीเสด็จออกไปทรงผนวชเพื่อมิให้เป็นก๊กคาวาง เจ้าฟ้ากรมขุนอนุรักษ์มนตรีเกรงพระราช- อาญา ก็ทรงกระทำตาม

ครั้นเมื่อสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศสวรรคตแล้ว เจ้านาย ขุนนาง ข้าราชการ แตกแยกกัน ต่างประสงค์อำนาจ สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมขุนพรพินิตเสด็จขึ้นครองราชสมบัติได้ ๑๐ วัน พระเชษฐาคือสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมขุนอนุรักษ์มนตรี ซึ่งได้ทรงลาผนวชแล้ว ทรงแสดง พระราชประสงค์จะได้ราชสมบัติ สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมขุนพรพินิตทรงเป็นพระอนุชาร่วมอุทร จำต้องถวายราชสมบัติให้ แล้วพระองค์เองก็เสด็จออกทรงผนวช สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมขุนอนุรักษ์ มंत्रीขึ้นครองกรุงศรีอยุธยา ทรงพระนามว่าสมเด็จพระที่นั่งสุริยาศอมรินทร์ ในครั้งนั้น เจ้านาย ขุนนางข้าราชการที่เฉลียวฉลาด แต่ผิดพรคผิดพวก ต่างหวาดระแวงภัยคิดร้าย ซึ่งกันและกันและถูกกำจัดลงเป็นจำนวนมาก

ในที่สุด ศักดิ์ฐฎภายนอกก็เข้ามามีพระราชนัดดาจักร ในครั้งนั้นพระเจ้า อดองพญาแห่งพม่าได้ยกกองทัพเข้ามาตีกรุงศรีอยุธยา ระดมยิงปืนใหญ่เข้าสู่พระบรมมหา

ราชวัง แต่ชะตาเมืองยังมีได้ถึงซึ่งความวิบัติ พระเจ้าอลองพญาประชวรแล้วสวรรคต การศึกสงครามว่างเว้นไปได้ระยะหนึ่ง

พระเจ้ามังระขึ้นครองราชสมบัติประเทศพม่าต่อมา ได้โปรดให้ยกกองทัพเข้ามาตีกรุงศรีอยุธยาอีกครั้งหนึ่ง ความยุ่งยากกระส่ำระสายภายในบ้านเมืองไทยยังคงมีอยู่มากเช่นเดิม พม่าจึงยกทัพล่วงเข้ามาได้โดยสะดวก ทั้งทางเหนือและใต้ กระทำการข่มเหงทารุณหยาบซ้ำแก่คนไทยทั้งหลาย ให้รื้อโบสถ์ วิหาร วัด นำอิฐไปก่อกำแพงล้อมค่าย เร่งรัดแย่งชิงทรัพย์สิน จับเอาหญิงไทยไปกระทำการทรมาน ภัยสงครามก็ลุกลาม กระทำความเดือดร้อนแก่อาณาประชาราษฎร์ ฝ่ายบ้านเมืองไม่อาจจะต่อสู้ป้องกันนำความสงบสุขให้กลับคืนมาได้ จนในที่สุด กรุงศรีอยุธยาก็แตกเสียแก่พม่าซ้ำศึก เมื่อวันที่อังคาร เดือน ๕ ขึ้น ๘ ค่ำ ปีกุน จ.ศ. ๑๑๒๕ (ตรงกับวันที่ ๗ เมษายน พ.ศ. ๒๓๑๐) ในรัชกาลสมเด็จพระที่นั่งสุริยาศอมรินทร์ จะเห็นได้ชัดเจนว่า วิบัติภัยจากศัตรูภายนอกนั้นมีมูลเหตุเนื่องมาจากความยุ่งยาก ความสับสน ความกระส่ำระสาย การแตกสามัคคีกันภายในบ้านเมืองไทย และการที่ประชาราษฎร์เสียขวัญ เสียกำลังใจ ทำให้บ้านเมืองอ่อนแอ ประวัติศาสตร์ได้ชี้ให้เราเห็นภัยพิบัติของการแตกความสามัคคี การแก่งแย่งชิงอำนาจ การหวาดระแวงกลัวไทยใส่ร้ายและการประหัตประหารกันเองภายในบ้านเมือง ทำให้สูญเสียชนชาติที่จะค้ำป้องกันและต่อสู้ศัตรูของชาติบ้านเมือง ดังนั้นจึงมีรอยต่างคำในประวัติศาสตร์ชาติไทย ที่คนไทยต้องสูญเสียเอกราชตกอยู่ในอำนาจของประเทศเพื่อนบ้าน ดังที่เราคนไทยได้ทราบและตระหนักดีอยู่แล้ว

สาเหตุที่ทำให้กรุงศรีอยุธยาแตก ไทยต้องสูญเสียเอกราชของชาตินั้น สมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ ๖ ได้ทรงพระราชนิพนธ์ไว้ในเรื่องเพลงยาวตีพม่า^(๑) ตอนหนึ่งว่า

“ทั้งนี้เป็นต้นด้วยพลเหตุ	จะอาเภทกษัตริย์ผู้ใหญ่
มิได้พิจารณาข้าไท	เคยใช้ก็เลียงด้วยเมตตา
ไม่รู้รอบประกอบในราชกิจ	ประพฤติกการแต่ที่ผิดด้วยอจนา
สุภาพิตท่านกล่าวเป็นราวมา	จะตั้งแต่งเสนาริบัด

(๑) ศิลปากร, กรม พระบรมราชประวัติและพระบรมราชนิพนธ์ กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์สยามอักษรกิจ, ๒๔๘๑ หน้า ๑๔ กรมพระราชวังบวรมหาสุรสิงหนาท ทรงพระราชนิพนธ์ไว้ใน “เพลงยาวเรื่องตีพม่า” ทรงบริภาษขุนนางสมัยนั้นไว้มาก.

ไม่ควรอย่าให้หรือรศฐาน
เพราะไม่ฟังตำนานโบราณมี
เสียสละเสียศักดิ์นักรศ
เสีย^๕ทรงตระกูลนานา
สารพัดจะเสียสิ้นสุด
จึงไม่รู้แก่พระนคร
อันจะเป็นเสนาริบัติ
ประกอบกรหวานปราชไ้วหลายชั้น
นี้ทำหาเป็นเช่นนั้นไม่
เหตุภัยใกล้กรายร้ายดี
ศึกมาแล้วก็ล่าไปทันที
ตีกวาดผู้คนไม่ทนทาน
ถึงเพียงนั้นละไม่มทกรังเลย
ศึกมาจึงล่าเลิกกลับไป
จะคิดโบราณอย่างนี้ก็หาไม่
กรันทัพเขากลับยกมา
แต่เสียพลปลดเจ้าทุกเจ้าคำ
นิบหายตายล้มไม่สมประดี

จะเสียการแผ่นดินกรุงศรี
จึงเสียที่เสียวศักรัตรา
เสีย^๕ทั้งพระนิเวศน์วงศา
เสีย^๕ทั้งไพร่ฟ้าประชากร
เสีย^๕ทั้งการยุทธที่ไม่เตรียมฝึกสอน
เหมือนหนอนเบียนให้ประจำกรรม
ควรที่จะพิทักษ์อุปถัมภ์
ป้องกันบ้างจาย่าให้มี
เหมือนไพร่ชาติชั่วช้ากระลาตี
ไม่มีที่จะรู้ตักประการ
มิได้มีเหตุเสียจึงแตกฉาน
เผาบ้านเมืองยับจนกลับไป
ไม่เคยรู้ล่วงหน้าจะคิดได้
มิได้เห็นจะผันคนมา
ชาติไพร่หลงฟุ้งแต่ยศลา
จะองอาจอาสาที่ไม่มี
จนเมืองคร่ำเป็นผุยับยัย
เมืองยับอัปรีจนทุกวัน”

อย่างไรก็ตามมีคำโบราณกล่าวว่า “กรุงศรีอยุธยาไม่สิ้นคนดี” ฉะนั้นจึงได้เกิด
วีรกรรมของชาวบ้านขึ้นที่บ้านบางระจัน แขวงเมืองสิงห์บุรี เหตุการณ์ดังกล่าวนี้เกิดขึ้น
ก่อนที่กรุงศรีอยุธยาจะเสียแก่พม่า เป็นเรื่องที่ทำให้ชนรุ่นหลังเกิดความภาคภูมิใจว่า ถึงอย่างไร
บรรพบุรุษของเราก็น่ามีความรักชาติ กล้าหาญ และเสียสละ ไม่ยอมให้ข้าศึกศัตรูย่ำยีเราแต่
ฝ่ายเดียว คนไทยได้พยายามต่อสู้จนวาระสุดท้าย คือเมื่อประมาณเดือน ๓ ปีระกา พุทธศักราช
๒๓๐๘ พม่าซึ่งได้เข้ามาตั้งทัพอยู่ในเขตชานกรุงศรีอยุธยาแล้ว ได้ส่งกองทหารออกลาดตระเวน
คอยจับชาวบ้าน ทรัพย์สินและอาหารแถบเมืองวิเศษชัยชาญ เมื่อชาวไทยถูกข่มเหงหนักเข้า
ก็รวมกำลังกันคิดต่อสู้พม่า ได้ฆ่าฟันทหารพม่ากองหนึ่ง แล้วพากันหลบหนีไปซ่อนสมุ้คนที่ตั้ง

เป็นค่ายใหญ่อยู่ที่บ้านบางระจัน ผู้นำชาวไทยที่สำคัญครั้งนั้นได้แก่ นายแท่น นายโชติ นายจันทนวดเขยว นายทองแสงใหญ่ ขุนสรรค์ นายทองเหม็น นายอิน นายเมือง นายดอก นายทองแก้ว และพันเรือง คนไทยในค่ายบางระจันมีกำลังใจดี เพราะได้ พระอาจารย์ธรรมโชติ จากวัดเขานางบวช ซึ่งมาอยู่ ณ วัดโพธิ์เก้าต้น ค่ายบางระจัน เป็นผู้ประสิทธิ์ประสาทวิทยาคมบำรุงขวัญ

พม่าได้ส่งกองทัพมาโจมตีค่ายบางระจัน ๘ ครั้ง การสู้รบเริ่มตั้งแต่เดือน ๔ ปีระกา พ.ศ. ๒๓๐๘ จนถึงเดือน ๘ ปีจอ พ.ศ. ๒๓๐๙ รวมเวลา ๕ เดือน แม้ว่าไทยจะเสียเปรียบ ด้านอาวุธและกำลังคน แต่ก็สามารถมีชัยชนะต่อกองทัพพม่าถึง ๗ ครั้ง ชำพันทหารพม่าล้มตาย นับจำนวนพัน ในที่สุดค่ายบางระจันก็ต้องเสียแก่พม่า เมื่อวันจันทร์ เดือน ๘ แรม ๒ ค่ำ ปีจอ พุทธศักราช ๒๓๐๙

แม้ว่าค่ายบางระจันจะต้องพ่ายแพ้แก่พม่า แต่วีรกรรมครั้งนั้นได้รับการจารึก อยู่ในประวัติศาสตร์และจิตใจของประชาชนชาวไทยตลอดมา นามของวีรชนและค่ายบางระจัน มักได้รับการยกย่องอยู่เสมอว่า เป็นตัวอย่างที่ดีแห่งความกล้าหาญ ความสมัครสมานสามัคคี และความเสียสละ แม้กระทั่งชีวิตเลือกเนื้อเพื่อประเทศชาติอันเป็นที่รัก

นับตั้งแต่เสียกรุงศรีอยุธยาใน พ.ศ. ๒๓๑๐ แล้ว ค่ายบางระจันถูกทอดทิ้งมานาน จนถึงยุคปัจจุบัน หลังการเปลี่ยนแปลงการปกครองจากสมบูรณาญาสิทธิราชมาเป็นระบอบ ประชาธิปไตย สถานที่ซึ่งเป็นที่ตั้งค่ายแทบจะไม่มีอนุสรณ์ใดๆ เหลืออยู่ คงมีแต่ซากวิหาร และเจดีย์เล็กๆ ที่ปรักหักพัง ตลอดจนเนินดินกันกระสุนพม่าซึ่งขาดเป็นตอนๆ รอบริมขอบบึง บางระจันเท่านั้น มีราษฎรตั้งบ้านเรือนอยู่ในท้องถิ่นนี้เป็นจำนวนน้อยและความเป็นอยู่ก็นับ ว่าด้อยพัฒนา ทั้งการคมนาคมติดต่อกับตัวจังหวัดก็ไม่สะดวก

รัฐบาลจึงเห็นสมควรฟื้นฟูบูรณะค่ายบางระจันให้มีสภาพสง่างามสมกับเป็น สถานที่สำคัญ ตลอดจนสร้างอนุสาวรีย์วีรชนค่ายบางระจัน เพื่อเป็นเครื่องประกาศเกียรติ ประวัติของวีรชนชาวบ้านบางระจันที่จารึกอยู่ในประวัติศาสตร์ การดำเนินงานดังกล่าวนี้ ได้ จัดตั้งขึ้นเป็นโครงการ เรียกว่า “โครงการฟื้นฟูบูรณะค่ายบางระจัน” ซึ่งจะให้ผลดังต่อไปนี้

๑. เพื่อเป็นการสศุติวีรชนชาวบ้านบางระจัน ที่ยอมสละชีวิตปกป้องผืนแผ่นดินไทย และเพื่อให้อนุชนรุ่นหลังระลึกถึงและยึดถือเป็นเยี่ยงอย่าง

๒. ให้ผลทางจิตใจแก่ผู้เดินทางมาท่องเที่ยวหรือทัศนศึกษาจังหวัดสิงห์บุรี ทำให้เกิดความภาคภูมิใจในความเป็นไทย ความเป็นอิสระ และเกิดความรักชาติยิ่งขึ้น

๓. เมื่อค่ายบางระจันได้รับการฟื้นฟูบูรณะ ย่อมเสริมสร้างให้เกิดความเจริญในท้องถิ่นตามไปด้วย เพราะมีเส้นทางคมนาคมที่สะดวก ราษฎรในแถบนี้จะสามารถใช้เส้นทางขนส่งผลิตผลของตนออกสู่ตลาดได้สะดวกรวดเร็วกว่าแต่ก่อน

๔. ให้ผลเกี่ยวกับการรักษาความสงบของบ้านเมือง เมื่อท้องถิ่นเจริญ ประชาชนมีเศรษฐกิจดีขึ้น สถิติหรือปัญหาเกี่ยวกับโจรผู้ร้ายจะลดลง และถ้ามีเหตุการณ์ใดๆ เกิดขึ้น เจ้าหน้าที่ของบ้านเมืองก็จะสามารถให้ความช่วยเหลือ หรือให้คำแนะนำแก่ประชาชนได้อย่างรวดเร็ว

อย่างไรก็ตาม การดำเนินงานฟื้นฟูบูรณะค่ายบางระจันได้เริ่มต้นอย่างไม่เป็นทางการก่อนหน้านั้นแล้ว ในชั้นแรก ขุนศิขรภูมิการ (สง่า คุณากรณ์) นายอำเภอบางระจัน ได้เริ่มงานโดยแผ้วถางบริเวณค่ายบางระจันและวิหารพระอาจารย์ธรรมโชติ ตลอดจนหาพระพุทธรูปมาประดิษฐานไว้ในวิหารเพื่อให้ประชาชนสักการะ

ครั้นเมื่อ พ.ศ. ๒๔๙๓ กระทรวงมหาดไทยและจังหวัดสิงห์บุรี ได้ร่วมกันจัดตั้งโครงการฟื้นฟูบูรณะค่ายบางระจัน และจัดตั้งคณะกรรมการดำเนินการ

พ.ศ. ๒๔๙๕ นายเพียรศักดิ์ นิสัยสุข ผู้แทนราษฎรจังหวัดสิงห์บุรีสมัยนั้น ได้เสนอเรื่องต่อ ฯพณฯ นายกรัฐมนตรี ให้เห็นถึงความสำคัญของโครงการฟื้นฟูบูรณะค่ายบางระจัน

พ.ศ. ๒๔๙๗ หน่วยราชการที่มีหน้าที่เกี่ยวข้องได้เริ่มรับงานไปดำเนินการ แต่การดำเนินงานมีอุปสรรคด้านงบประมาณ และความไม่สะดวกในการคมนาคม จึงทำให้งานล่าช้า

ถึง พ.ศ. ๒๔๙๙ รัฐบาลได้มอบให้กระทรวงวัฒนธรรมเป็นเจ้าของเรื่อง และจัดตั้งคณะกรรมการดำเนินงานฟื้นฟูบูรณะค่ายบางระจันขึ้น โดยมี ฯพณฯ รัฐมนตรีว่าการกระทรวงวัฒนธรรม เป็นประธานกรรมการ

คณะกรรมการได้วางแผนงานไว้ดังนี้คือ บูรณะวัดโพธิ์เก้าต้น สร้างอนุสาวรีย์ วีรชนค่ายบางระจัน สร้างถนนสายสิงห์บุรี-ท่าข้าม-ค่ายบางระจัน สร้างโรงเรียนในบริเวณ ค่ายบางระจัน สร้างพิพิธภัณฑสถาน ซ่อมที่ว่าการอำเภอบางระจัน และจัดการบำรุงท้องที่ ให้เจริญ งานในโครงการเหล่านี้ดำเนินไปได้เพียงบางส่วน คณะกรรมการจำต้องสิ้นสภาพ ไป เพราะการยุบเลิกกระทรวงวัฒนธรรมใน พ.ศ. ๒๕๐๑

ต่อมากระทรวงมหาดไทยและกระทรวงศึกษาธิการ ได้รับมอบให้พิจารณาคำเนิน งานตามโครงการฟื้นฟูบูรณะค่ายบางระจันต่อ ซึ่งมีการแต่งตั้งคณะกรรมการใหม่ คณะ กรรมการนี้ได้เปลี่ยนแปลงไปโดยการยุบเลิกตามวาระหรือเหตุการณ์ทางการเมืองโดยลำดับมา จนถึงปัจจุบัน รวมคณะกรรมการที่ได้รับแต่งตั้ง ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๙๓-๒๕๑๘ ทั้งสิ้น ๘ ชุด คณะกรรมการได้ประชุมพิจารณาตลอดจนดำเนินงานตามโครงการฟื้นฟูบูรณะค่ายบางระจัน ต่อมาจนสำเร็จบริบูรณ์ ดังปรากฏในปัจจุบัน

วีรกรรมของชาวค่ายบางระจัน

หนังสือที่กล่าวถึงประวัติศาสตร์กรุงศรีอยุธยาและการรบ ณ ค่ายบางระจันเท่าที่ค้นพบมีอยู่หลายฉบับ คือ

หนังสือพระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา หนังสือพระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับพระพนรัตน์วัดพระเชตุพน พระราชพงศาวดารฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม) พระราชพงศาวดารกรุงเก่าฉบับบริติชมิวเซียม

เรื่องไทยรบพม่า พระนิพนธ์สมเด็จพระนารายณ์มหาราช

คำให้การชาวกรุงเก่า

คำให้การขุนหลวงหาวัด

จดหมายเหตุไทรและ

จดหมายเหตุความทรงจำของกรมหลวงนรินทรเทวี เป็นต้น

หนังสือเหล่านี้บางฉบับกล่าวถึงการรบที่ค่ายบางระจันอย่างพิสดาร แต่บางฉบับกล่าวอย่างสังเขป และบางฉบับปรากฏแต่ชื่อเท่านั้น พอจะประมวลเหตุการณ์อันเป็นผลให้เกิดวีรกรรม ณ บ้านบางระจันในสมัยกรุงศรีอยุธยาได้ดังนี้

สมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ ๓ (พระเจ้าบรมโกศ) เสด็จสวรรคตเมื่อ พ.ศ. ๒๓๐๑ ทรงมอบราชสมบัติให้สมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ ๔ (กรมขุนพรพินิต) ครองราชสมบัติเป็นเวลา ๑๐ วัน แล้วทรงถวายราชสมบัติแก่สมเด็จพระเจ้าฟ้า กรมขุนอนุรักษ์มนตรี พระเชษฐาธิราช ส่วนพระองค์เสด็จออกทรงผนวช ณ วัดเดิม แล้วมาประทับอยู่ ณ วัดประทุม

เมื่อสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมขุนอนุรักษ์มนตรีได้กระทำพิธีราชาภิเษกแล้ว ทรงพระนามว่าสมเด็จพระบรมราชาที่ ๓ หรือที่เรียกกันว่า สมเด็จพระที่นั่งสุริยาศอมรินทร์ หรือสมเด็จพระเจ้าเอกทัศ (ในที่นี้ขอเรียกพระนามว่าสมเด็จพระเจ้าเอกทัศเพื่อให้ผู้อ่านเข้าใจง่ายขึ้น) เป็นที่ทราบกันดีอยู่แล้วว่า สมเด็จพระเจ้าเอกทัศมิได้ทรงพระปรีชาสามารถในการปกครอง พระอุปนิสัยส่วนพระองค์ไม่เข้มแข็งเด็ดขาด สมเด็จพระราชบิดาจึงไม่มอบราชสมบัติให้เมื่อพระองค์ได้เถลิงถวัลยราชสมบัติ ดังนี้ จึงทำให้เกิดความระส่ำระสายในหมู่เจ้านายและ

ข้าราชการทั้งปวง ต่างแยกตัวออกหรือไม่ก็แบ่งเป็นพวกเป็นเหล่า ทั้งไม่เต็มใจปฏิบัติราชการ เมื่อเป็นเช่นนี้ บ้านเมืองย่อมอ่อนแอและไม่เจริญรุ่งเรือง เป็นเหตุให้ ข้าศึกมองเห็นช่องทางที่จะมีชัยชนะได้ง่าย

ใน พ.ศ. ๒๓๐๒ พระเจ้าอลองพญามังลอง และมังระราชบุตร ยกกองทัพมาตีเมืองทวาย มะริดและตะนาวศรี ซึ่งเป็นของไทย สมเด็จพระเจ้าเอกทัศโปรดให้กองทัพไทยยกออกไปป้องกันถึง ๓ ทั้ว แต่ก็พ่ายแพ้พม่ากลับไปพระนครทั้งสิ้น ฝ่ายพม่าเมื่อเห็นไทยแตกพ่ายก็ได้ใจยกพลเข้าเขตไทย จนกระทั่งมาตั้งทัพหลวงอยู่ที่เมืองสุพรรณบุรี ครั้นนั้นข้าราชการและราษฎรได้พากันไปกราบทูลวิงวอนเจ้าฟ้ากรมขุนพรพินิตให้ทรงลาผนวชออกมาช่วยป้องกันรักษาพระนคร เจ้าฟ้ากรมขุนพรพินิตทรงลาผนวชมาจัดการรักษาพระนครให้แข็งขันกว่าเดิม ทรงส่งกองทัพออกไปตั้งรับข้าศึก ถึงกระนั้นก็ตาม กองทัพไทยก็แตกพ่ายทุกทั้ว ด้วยข้าราชการมิได้ตั้งใจปฏิบัติราชการสงครามอย่างแท้จริง พม่าสามารถยกเข้ามาถึงชานกรุงศรีอยุธยา ใช้ปืนใหญ่ระดมยิงพระราชวัง เสด็จพระเจ้าอลองพญาถูกราบปืนแตกต้องพระองค์ประชวร กองทัพพม่าจึงยกกลับไปทางเหนือตามแนวแม่น้ำใหญ่ ในวันขึ้น ๒ ค่ำ เดือน ๖ ปีมะโรง พ.ศ. ๒๓๐๓ พอถึงตำบลเกาะโลกี นอกด่านเมืองตาก พระเจ้าอลองพญาก็สวรรคต ครั้นนั้นกองทัพไทยยกตามไปแต่ไม่ทันทัพพม่า เมื่อบ้านเมืองสงบศึก เจ้าฟ้ากรมขุนพรพินิตก็เสด็จออกทรงผนวชอีก เพราะเข้าพระทัยคิดว่าสมเด็จพระเชษฐาธิราชทรงรังเกียจพระองค์

ทางฝ่ายพม่าเกิดความไม่สงบในแผ่นดินต้องปราบจลาจลอยู่เป็นเวลานาน ไทยจึงไม่ต้องเผชิญกับศัตรูที่กล้าแข็ง แต่ระหว่างนี้ก็มีเหตุการณ์ไม่สงบต่างๆ เกิดขึ้นในเมืองไทยอยู่เนืองๆ ต่อมาใน พ.ศ. ๒๓๐๗ พระเจ้ามังระกษัตริย์พม่า ขึ้นครองราชย์ต่อจากมังลอก พระเชษฐาใน พ.ศ. ๒๓๐๖ คิดจะตีกรุงศรีอยุธยาอีก แต่ได้ข่าวว่าเมืองทวายขบถจึงโปรดให้จัดทัพเป็น ๒ ทั้ว ทั้วแรกมีมังมหานรธาเป็นแม่ทัพใหญ่ ถือพล ๑๕,๐๐๐ ยกมาทางใต้ ตีเมืองทวายแล้วเข้าตีกรุงศรีอยุธยา อีกทั้วหนึ่งให้เนเมียวสีหบดีเป็นแม่ทัพใหญ่ ถือพล ๑๐,๐๐๐ ยกมาทางเหนือเพื่อบรรจบกับทัพของมังมหานรธาที่กระหนาบกรุงศรีอยุธยา คือพม่าครั้งนี้เองเป็นคราวที่เกิดวีรกรรมขึ้นที่บ้านบางระจันและกรุงศรีอยุธยาต้องสูญเสียเอกราชในที่สุด

กองทัพของมังมหานรธาตีได้เมืองทวายแล้ว จึงยกมาตีเมืองมะริด เมืองตะนาวศรีของไทยด้วย กรมการเมืองได้มีใบบอกเข้ามายังกรุงศรีอยุธยา กองทัพพม่าได้เมืองมะริด

และตะนาวศรี แล้วกล่ว่งต่อลงไปทางเมืองกระ เพื่อติดตามหุยกองจาเจ้าเมืองทวาย พม่า ได้เผาเมืองชุมพร ตีเมืองปะทิว เมืองกุย ตลอดจนถึงปราณ แตะทั้งสามเมือง ฝ่ายเจ้าเมืองทวายหนีเข้ามาอยู่เพชรบุรี สมเด็จพระเจ้าเอกทัศโปรดให้ส่งหุยกองจาไปไว้ชลบุรี และให้พระพิเรนทรเทพคุมทัพไปตั้งรับพม่าที่เมืองกาญจนบุรี

มังมหานรธาส่งทัพหน้าเข้ามาทางกาญจนบุรีในเดือน ๗ ปะทะกับทัพพระพิเรนทรเทพ ทัพไทยแตกพ่าย พม่ายกเข้ามาตั้งค่ายที่ตำบลบ้านลูกแก ข้างฟ้นลูกคำที่มาจอดเรืออยู่แถบนั้นล้มตายเป็นอันมาก จากนั้นได้เข้ามาตั้งค่าย ณ ตอกระออมและดงวังหนองขาว ให้พลต่อเรือรบเรือไล่อยู่ ณ ที่นั้น แล้วจัดทัพแยกไปตีเมืองราชบุรี เพชรบุรี

ฝ่ายกรุงศรีอยุธยา สมเด็จพระเจ้าเอกทัศโปรดให้เกณฑ์กองทัพไปตั้งรับพม่าอีกหลายทัพ คือ ทัพหัวเมืองฝ่ายใต้ตั้งค่ายที่ตำบลบางน้ำพรใต้เมืองราชบุรี ทัพเรือตั้งที่ตำบลบางกุ้ง ทัพเมืองพิษณุโลกตั้งค่ายที่วัดภูเขาทอง ทัพเมืองนครราชสีมาตั้งรับอยู่ใกล้วัดพระเจดีย์แดง พระยารัตนาธิเบศร์คุมทัพไปตั้งรักษาเมืองธนบุรี พระยายมราชคุมทัพไปรักษาเมืองนนทบุรี หัวเมืองอื่นนอกนั้นเกณฑ์เข้าบรรจบริักษาพระนคร โปรดให้เตรียมสรรพาวุธพร้อมและกวาดต้อนพลเมืองตลอดจนเสบียงอาหารเข้าไว้ในพระนคร

ต่อมากรมการเมืองเหนือมีใบบอกลงมาว่าทางเหนือมีทัพพม่าอีกทัพหนึ่ง เนเมียวสีหบดีเป็นแม่ทัพยกมาทางเชียงใหม่ และส่งทัพหน้าลงมาตั้งที่กำแพงเพชร ให้ต่อเรือรบเรือลำเลียงตลอดจนตระเตรียมเสบียงอาหาร ณ ที่นั้น สมเด็จพระเจ้าเอกทัศโปรดให้เจ้าพระยาพิษณุโลก (ซึ่งกราบถวายบังคมลาไปปลงศพมารดาที่พิษณุโลก) ยกไปตีข้าศึก ในเดือน ๗ ทัพหน้าของพม่าก็ยกจากกำแพงเพชรมาตั้งค่ายที่เมืองนครสวรรค์ เดือน ๑๑ เนเมียวสีหบดียกจากเชียงใหม่มาทางด่านสวรรคโลกตีเมืองต่างๆ เรื่อยมาจนถึงสุโขทัย ได้เมืองสุโขทัยแล้วตั้งทัพมั่นอยู่ในเมือง เจ้าพระยาพิษณุโลกยกทัพไปช่วย แต่เกิดเหตุจลาจลที่เมืองพิษณุโลก เจ้าพระยาพิษณุโลกจึงยกทัพกลับไปจัดการบ้านเมือง เนเมียวสีหบดีรบกับไทยที่เมืองสุโขทัยจนถึงเดือนนี้ จึงยกไปสมทบกับทัพหน้าที่กำแพงเพชร

สงครามครั้งนี้ไทยเป็นฝ่ายพ่ายแพ้ พม่ายึดได้เมืองต่างๆ หลายเมืองและได้เข้ามตั้งทัพอยู่ชายเขตกรุงศรีอยุธยา คือ ทัพมังมหานรธา ตั้งค่ายใหญ่อยู่ที่ตำบลสีกก ให้กองทัพเรือยกมาตั้งที่ตำบลบางไทร เนเมียวสีหบดียกเข้ามาตั้งค่ายใหญ่อยู่ ณ ตำบลวัดป่าฝ้าย

ปากน้ำพระประสบ พระเจ้าอังวะส่งทัพหนุนเข้ามาอีก คือ สุรินทรจาชอง มณีจาชอง มหาจาชอง อากาบันคยี ถือพลพันเศษยกมาทางเมะตะมะ เดินทัพเข้ามาทางอุทัยธานี มาตั้งค่ายอยู่แขวงเมืองวิเศษชัยชาญ ในเดือนนี้ พ.ศ. ๒๓๐๘ พระยาแจ้ง ตละเสียง ตละเกลีบคุมพลรามัญจากเมะตะมะสองพันเศษเข้ามาทางกาญจนบุรี มาถึงค่ายตอกระอ้อมแล้วยกทัพเรือหนุนเข้ามาตั้งค่ายอยู่ ณ ขนอนหลวงวัดโปรดสัตว์ จะเห็นได้ว่าขณะนั้นกรุงศรีอยุธยาถูกพม่าตั้งค่ายล้อมไว้โดยรอบ ถ้าแม่ทัพนายกองของไทยทำการศึกกันโดยเต็มกำลังแล้ว กองทัพพม่าก็จะไม่สามารถบุกเข้ามาถึงخانพระนครได้

เนเมียวสีหบดีได้ให้ทหารกองหนึ่งออกลาดตระเวนกวาดต้อนผู้คนและทรัพย์สินทางเมืองวิเศษชัยชาญ และเมื่อรู้ว่าผู้ใดมีลูกสาวก็จะเรียกเอาตัวด้วย ทำให้ชาวไทยพากันโกรธแค้น คิดต่อสู้พม่า ฉะนั้นในเดือน ๓ ปีระกา พ.ศ. ๒๓๐๘ พวกชาวเมืองวิเศษชัยชาญ เมืองสิงห์บุรี เมืองสรรคบุรี จึงพากันคิดอุบายล่อลวงพม่า ตลอดจนช่องสุ่มผู้คนไว้ ในบรรดาชาวบ้านเหล่านี้มีหัวหน้าที่สำคัญ คือ นายแท่น นายโชติ นายอิน นายเมือง ชาวบ้านสีบัวทอง นายดอกชาวบ้านกรับ และนายทองแก้ว บ้านโพธิ์ทะเล แขวงเมืองสิงห์ ชาวไทยเหล่านี้พากันล่อลวงพม่าว่าจะนำไปหาทรัพย์สินของที่ต้องการ เมื่อพม่าหลงเชื่อ นายโชติก็คุมสมัครพรรคพวกเข้ามาฟันพม่าตายประมาณ ๒๐ เศษ แล้วพาพรรคพวกครอบครัวทั้งปวงหนีมาพึ่งพระอาจารย์ธรรมโชติ วัดเชานางบวช^(๑) ซึ่งมาอยู่วัดโพธิ์เก่าตำบลบ้านบางระจัน เนื่องจากพระอาจารย์ธรรมโชติมีกิตติศัพท์ว่ามีคุณความรู้ดี เชี่ยวชาญทางวิทยาคมมาก ต่อมานายแท่นและผู้มีชื่ออื่นๆ ก็ชักชวนชาวบ้านได้อีกประมาณ ๔๐๐ คนเศษและพากันมาอยู่ที่บ้านบางระจัน หลังจากนั้นก็ตั้งค่ายขึ้นที่บ้านบางระจัน ๒ ค่าย คือ ค่ายใหญ่และค่ายน้อย ทั้งนี้เพื่อป้องกันทหารพม่าที่จะยกติดตามมา พระอาจารย์ธรรมโชติได้ลงตะกรุดประเจียดมงคลแจกชาวค่ายสำหรับป้องกันตัวและเป็นกำลังใจ นอกจากนี้ยังมีคนไทยชั้นหัวหน้าเข้ามาช่วยด้วยอีก ๕ คน คือ ขุนสรรค์ พันเรือง นายทองเหม็น นายจันทนวดเขียว และนายทองแสงใหญ่ รวมหัวหน้าสำคัญของค่ายบางระจันครั้งนั้น ๑๑ คน ท่านเหล่านี้รวมทั้งชาวบ้านอื่นๆ ได้รับสู้กับทัพพม่าถึง ๘ ครั้ง แม้จะเสียเปรียบด้านอาวุธและกำลังพล แต่ด้วยความรักชาติ ความสามัคคี ความกล้าหาญ ตลอดจนความเสียสละ จึงทำให้ได้รับชัยชนะถึง ๗ ครั้ง อันเป็นวีรกรรมยิ่งใหญ่ของชาวบ้านบางระจัน จนได้รับการจารึกไว้ในประวัติศาสตร์ดังนี้

การรบครั้งที่ ๑

ทหารพม่าที่เมืองวิเศษชัยชาญยกพลประมาณ ๑๐๐ เศษ มาตามจับพันเรือง เมื่อถึงบ้านบางระจัน ก็หยุดอยู่ ณ ฝั่งแม่น้ำ (บางระจัน) นายแท่นจัดคนให้รักษาค่าย แล้วนำคนสองร้อยข้ามน้ำไปรบกับพม่า ทหารพม่าไม่ทันรู้ตัวยิงปืนได้เพียงนัดเดียว ชาวไทยซึ่งมีอาวุธสั้นทงนั้นก็ถูกลูกปืนแทงพม่าถึงชนตะลุมบอน พลทหารพม่าล้มตายหมด เหลือแต่ตัวนายสองคนขึ้นม้าหนีไปได้ ไปแจ้งความให้นายทัพที่ค่ายแขวงเมืองวิเศษชัยชาญทราบ และส่งข่าวให้แม่ทัพใหญ่คือเนเมียวสีหบดี ซึ่งตั้งค่ายใหญ่อยู่ ณ ปากน้ำพระประสบทราบด้วย

การรบครั้งที่ ๒

เนเมียวสีหบดีจึงแต่งให้จางหนุ่น คุมพล ๕๐๐ มาตีค่ายบางระจัน นายแท่นก็ยกพลออกรบ ตีทัพพม่าแตกพ่ายล้มตายเป็นอันมาก แม่ทัพพม่าได้เกณฑ์ทหารเพิ่มเป็น ๗๐๐ คน ให้เยกินหนุ่นกุมพลยกมาตีค่ายบางระจัน ทัพพม่าก็ถูกตีแตกพ่ายอีกเป็นครั้งที่สอง

การรบครั้งที่ ๓

เมื่อกองทัพพม่าต้องแตกพ่ายหลายครั้ง เนเมียวสีหบดีเห็นว่าจะประมาทกำลังของชาวบ้านบางระจันต่อไปอีกไม่ได้ จึงเกณฑ์พลเพิ่มขึ้นอีกเป็น ๙๐๐ คน ให้ติงจาโบเป็นผู้คุมทัพ ครั้นชาวบ้านบางระจันมีชัยชนะพม่าอีกเช่นครั้งก่อน ๆ

การรบครั้งที่ ๔

การที่พม่าแพ้ไทยหลายครั้งเช่นนี้ ทำให้พม่าขาดฝีมือคนไทย จึงหยุดพักรบประมาณ ๒-๓ วัน แล้วเกณฑ์ทัพใหญ่เพื่อยกมาตีค่ายบางระจัน มีกำลังพล ๑,๐๐๐ เศษ ทหารม้า ๖๐ สุรินทร์จ่อช่องเป็นนายทัพ พม่ายกทัพมาตั้งที่ทุ่งบ้านห้วยไผ่ (ปัจจุบันอยู่ในเขตอำเภอแสวงหา จังหวัดอ่างทอง)

ฝ่ายค่ายบางระจันได้จัดเตรียมกันเป็นกระบวนทัพสู้พม่า คือ นายแท่นเป็นนายทัพ คุมพล ๒๐๐ นายทองเหม็นเป็นปีกขวา คุมพล ๒๐๐ พันเรืองเป็นปีกซ้าย คุมพล ๒๐๐ ชาวไทยเหล่านี้มีปืนคาบศิลาบ้าง ปืนของพม่าและกระสุนดินดำของพม่า ซึ่งเก็บได้จากการรบครั้งก่อน ๆ บ้าง นอกจากนั้นก็เป็นอาวุธตามแต่จะหาได้ ทัพไทยทั้งสามยกไปตั้งที่คลองสะตือ ตัดัน อยู่คนละฟากคลองกับพม่า ต่างฝ่ายต่างยิงตอบโต้กัน ฝ่ายไทยชำนาญภูมิประเทศกว่า

ได้ชนไม้และหญ้ามาถมคลอง แล้วพากันข้ามรุกเข้ารบไล่พม่าถึงขั้นใช้อาวุธสั้น พม่าล้มตาย เป็นอันมาก ตัวสุรินทรจอช่องนายทัพพม่า ซึ่งมีแก่นร่วมระย้าเร่งให้ตีคลองรบอยู่กลางพล ถูกพลทหารไทยวิ่งเข้าไปฟันตาย ณ ที่นั้น ส่วนนายแท่นแม่ทัพไทยก็ถูกปืนที่เข้าบาดเจ็บสาหัส ต้องห้ามออกมาจากที่รบ ทัพไทยกับพม่ารบกันตั้งแต่เช้าจนเที่ยง ต่างฝ่ายต่างอดโรย จึง ถอยทัพจากกันอยู่คนละฟากคลอง พวกชาวบ้านบางระจันในค่ายก็นำอาหารออกมาเลี้ยงดู พวกทหาร

ขณะพม่าต้องหุงหาอาหารและมัวจัดการศพแม่ทัพ ไม่ทันระวังตัว กองสอดแนม ของไทยมาแจ้งข่าว พวกทหารไทยกินอาหารเสร็จแล้วก็ยกข้ามคลองเข้าโจมตีพม่าพร้อมกันทันที ทหารพม่าแตกพ่ายไม่เป็นกระบวน ที่ถูกอาวุธล้มตายประมาณสามส่วน และเสีย เครื่องอาวุธยุทธภัณฑ์เป็นอันมาก ไทยไล่ติดตามไปจนใกล้ค่ำจึงยกกลับมายังค่าย

กิตติศัพท์ความเก่งกล้าของชาวบ้านบางระจันแพร่หลายออกไป มีชาวบ้านอื่นๆ อพยพครอบครัวเข้ามาอาศัยอยู่ในค่ายบางระจันเพิ่มขึ้นอีกเป็นลำดับ

๕.๕ การรบครั้งที่ ๕

พม่าเว้นระยะไม่ยกมาตีค่ายบางระจันอยู่ประมาณ ๑๐-๑๑ วัน ท้ายเกรงฝีมือ ชาวไทย หลังจากนั้นจึงแต่งทัพยกมาอีกครั้งหนึ่ง มีแยกออกมาเป็นนายทัพ คุมทหารซึ่งเกณฑ์ แบ่งมาจากทุกค่ายเป็นคนประมาณ ๑,๐๐๐ เศษ พร้อมด้วยม้าและอาวุธต่างๆ แต่กองทัพ พม่าทัพนั้นก็ปราชัยชาวบ้านบางระจันแตกพ่ายไป

๕.๖ การรบครั้งที่ ๖

นายทัพพม่าครั้งที่ ๖ คือ จิกแก ปลัดเมืองทวาย คุมพล ๑๐๐ เศษ ฝ่ายไทย มีชัยชนะอีกเช่นเคย

๕.๗ การรบครั้งที่ ๗

เนเมียวสีหบดีได้แต่งกองทัพให้ยกมาตีค่ายบางระจันอีก ให้อาقابันคยี่เป็นแม่ทัพ คุมพล ๑,๐๐๐ เศษ อาقابันคยี่ยกกองทัพไปตั้ง ณ บ้านขุนโลก ทางค่ายบางระจันดำเนิน กลศึกคือ จัดให้ขุนสรรค์ซึ่งมีฝีมือแม่นปืนคุมพวกทหารปืนคอยบ่งกันกองทัพม้าของพม่า

นายจันทนาคเขียว เป็นแม่ทัพใหญ่คุมพลพันเศษออกตีทัพพม่าและล้อมค่ายไว้ ทหารไทย
ใช้การรบแบบจู่โจม พม่ายังไม่ทันตั้งค่ายเสร็จก็ถูกโอบตีทางหลังค่าย ทหารพม่าถูกฆ่าตาย
เกือบหมดเหลือรอดตายเป็นส่วนน้อย แม่ทัพก็ตายในที่รบ การรบครั้งนี้ทำให้พม่าหยุดพักรบ
นานถึงครึ่งเดือน

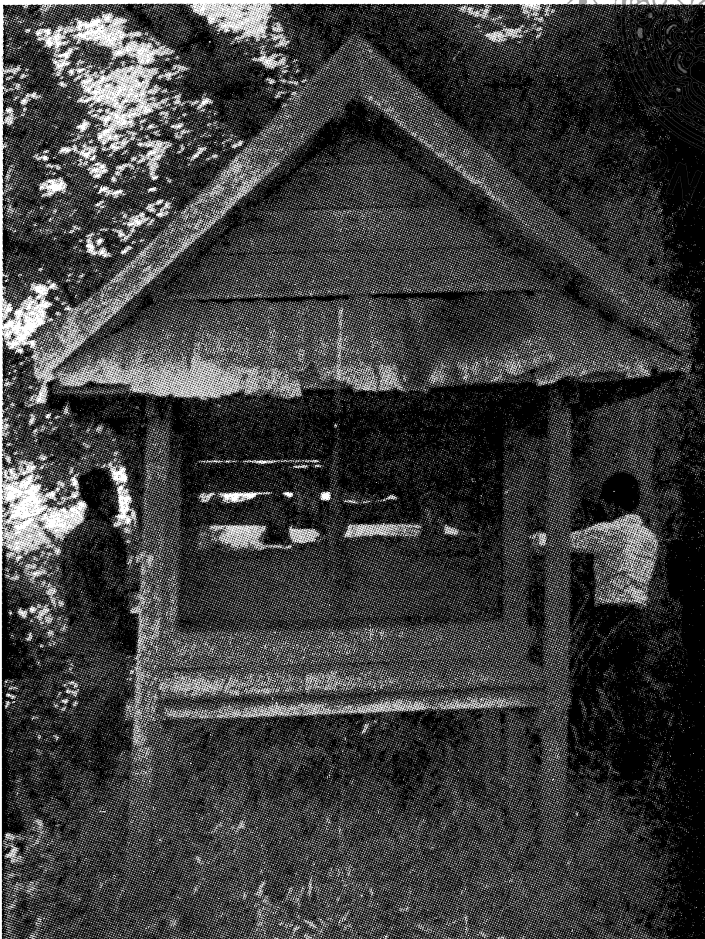
การรบครั้งที่ ๘

การที่พม่าส่งกองทัพมาปราบค่ายบางระจันถึง ๗ ครั้ง แต่ต้องแตกพ่ายยับเยิน
ทุกครั้งนั้นทำให้แม่ทัพใหญ่ของพม่าวิตกมาก เนื่องจากชาวค่ายบางระจันมีกำลังเข้มแข็งขึ้น
ทุกที และทหารพม่าก็พากันเกรงกลัวฝีมือไทย ไม่มีใครอาสาเป็นนายทัพ ขณะนั้นมีชาวมอญ
ผู้หนึ่งเคยอยู่เมืองไทยมานาน รู้จักนิสัยคนไทยและภูมิประเทศดี ได้เข้าฝากตัวทำราชการอยู่
กับพม่าจนได้รับตำแหน่งสีกหรือพระนายกอง สึกเข้ารับอาสาจะขอไปตีค่ายบางระจัน เนเมียว
สีหบดีจึงแต่งตั้งให้เป็นแม่ทัพคุมพล ๒,๐๐๐ พร้อมทั้งม้าและสรรพาวุธทั้งปวง

สีกดำเนินกลศึกอย่างชาญฉลาด เมื่อเวลาเย็นทัพไม่ตั้งทัพกลางแปลงอย่างทัพอื่น
ให้ตั้งค่ายรายไปตามทาง ๓ ค่าย และร่อยค่ายหลังผ่อนไปสร้างข้างหน้าเป็นลำดับ ใช้เวลาถึง
ครึ่งเดือนจึงใกล้ค่ายบางระจัน สึกใช้วิธีตั้งมั่นรออยู่ในค่าย ด้วยรู้ว่าคนไทยเชี่ยวชาญการรบ
กลางแปลง พวกหัวหน้าค่ายบางระจันน่าจะเข้าตีค่ายพม่าหลายครั้งไม่สำเร็จกลับทำให้ไทย
เสียไพร่พลไปเป็นจำนวนมาก

วันหนึ่งนายทองเหม็นดื่มสุราแล้วขี่กระบือนำพลส่วนหนึ่งเข้าตีค่ายพม่า สึกนำพล
ออกรบนอกค่าย นายทองเหม็นถลันเข้าอยู่ในท่ามกลางข้าศึกแต่ผู้เดียว แม้ว่าจะมีฝีมือสามารถ
ฆ่าฟันทหารพม่ารามัญล้มตายหลายคน แต่ที่สุดก็ถูกทหารพม่าล้อมจนสิ้นกำลัง และถูก
ทุบตีตายในที่รบ ทัพชาวบ้านบางระจันเมื่อเสียนายทัพก็แตกพ่าย ซึ่งนับว่าเป็นครั้งแรกในการ
รบกับพม่า ทัพพม่ายกติดตามมาจนถึงบ้านขุนโลกใกล้ค่ายบางระจัน แล้วตั้งค่ายมั่นอยู่
ทัพบางระจันพยายามตีค่ายพม่าอีกหลายครั้งไม่สำเร็จก็ท้อถอย สึกจึงให้ทหารซูดอโมงค์เข้าใกล้
ค่ายน้อยบางระจัน ปลุกหอรบขึ้นสูง นำปืนใหญ่ขึ้นยิงเข้าไปในค่ายถูกผู้คนล้มตายเป็นอันมาก
ค่ายน้อยบางระจันก็แตกพ่ายลง นอกจากนี้ยังมีเรื่องที่ทำให้ชาวบางระจันเสียกำลังใจลงอีกคือ
นายแท่นหัวหน้าค่ายซึ่งถูกปืนที่เข้าบาดเจ็บครั้งที่สุรินทรจ่อช่องเป็นแม่ทัพยกมา เมื่อการรบ
ครั้งที่ ๔ นั้น ได้ถึงแก่กรรมลงในเดือน ๖ ปีจอ พ.ศ. ๒๓๐๙

หัวหน้าชาวบ้านบางระจันคนอื่นได้พยายามนำทัพไทยออกรบกับพม่าอีกหลายครั้ง
วันหนึ่งทัพพม่าสามารถตีโอบหลังกระหนาบทัพไทยได้ ชุนสรรค์และนายจันทนาคเซีย
ได้ทำการรบจนกระทั่งตัวตายในที่รบ ยังเหลือแต่พันเรืองและนายทองแสงใหญ่เป็นหัวหน้า
สำคัญ ชาวค่ายบางระจัน เห็นว่าตนเสียเปรียบ ผู้คนล้มตายไปมาก เหลือกำลังที่จะต่อสู้กับ
พม่าแล้ว จึงมีใบบอกเข้าไปยังกรุงศรีอยุธยา ขอบินใหญ่ ๒ กระบอกพร้อมด้วยกระสุนดินดำ
เพื่อจะนำมายิงค่ายพม่า ทางพระนครได้ปรึกษากันแล้วเห็นพร้อมกันว่าไม่ควรให้ เนื่องจาก
กลัวว่าพม่าจะแย่งชิงกลางทางบ้าง หรือหากพม่าตีค่ายบางระจันแตก พม่าก็จะได้ปืนใหญ่
นั้นเป็นกำลังมารบพระนคร พระยารัตนาธิเบศร์ไม่เห็นด้วยในข้อปรึกษา จึงออกไป
ณ ค่ายบางระจัน เรี่ยไรทองจากพวกชาวบ้านหล่อปืนใหญ่ขึ้นสองกระบอก แต่ปืนทั้งสองนั้น
ร้าวรานใช้ไม่ได้ พระยารัตนาธิเบศร์เห็นว่าการศึกษาจะไม่เป็นผลสำเร็จจึงกลับพระนคร เมื่อขาด
ที่พึ่ง ชาวบ้านบางระจันจึงเสียกำลังใจยิ่งขึ้น ผิดจากการสู้รบกับพม่าก็พลอยอ่อนลง บางพวก
ก็พาครอบครัวหลบหนีจากค่าย ผู้คนในค่ายจึงเบาบางลง ในที่สุดพม่าก็สามารถตีค่ายใหญ่
บางระจันได้ ในวันจันทร์ แรม ๒ ค่ำ เดือน ๘ ปีจอ พ.ศ. ๒๓๐๙ รวมเวลาที่ไทยรบ
กับพม่าตั้งแต่เดือน ๔ ป้ายี่ระกา พ.ศ. ๒๓๐๘ ถึงเดือน ๘ ปีจอ พ.ศ. ๒๓๐๙ เป็นเวลา
ทั้งสิ้น ๕ เดือน พม่าได้กวาดต้อนชาวไทยในค่ายบรรดาที่รอดตายทั้งหลายกลับไปยังค่ายพม่า
ส่วนพระอาจารย์ธรรมโชติ ซึ่งเป็นผู้หนึ่งที่ช่วยเป็นกำลังใจให้ชาวบ้านบางระจันสู้รบกับพม่า
อย่างหาญหาญนั้น ไม่ปรากฏว่าท่านจะมรณภาพอยู่ในค่าย ถูกกวาดต้อนหรืออพยพหลบหนี
ไปได้

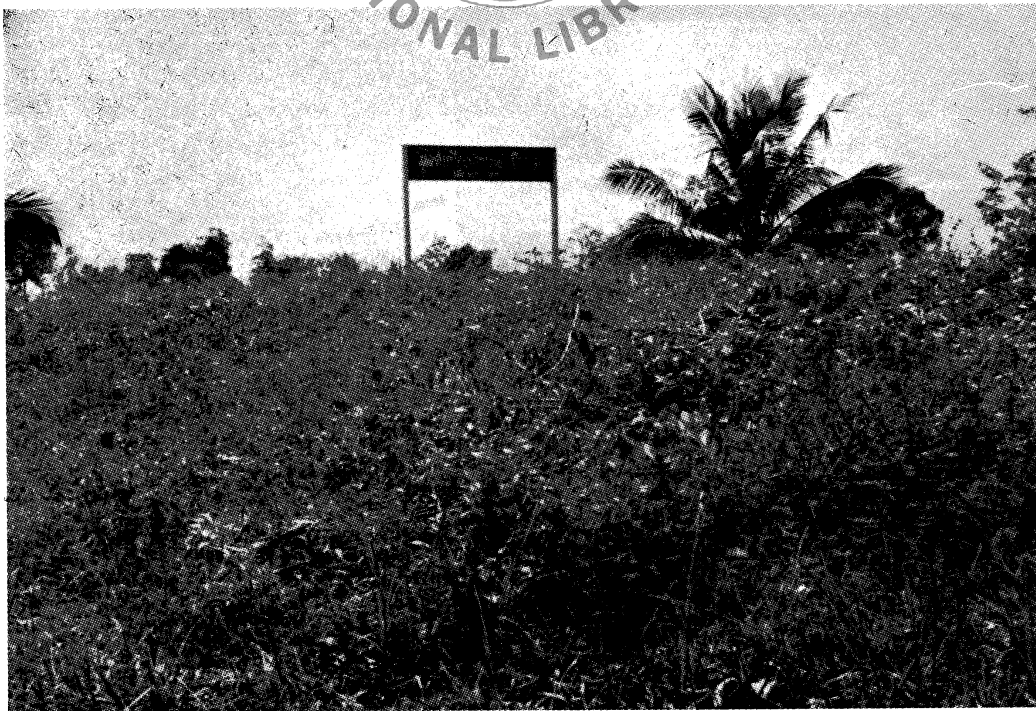

รูปที่ ๓ ต้นสะตอใหญ่ริมคลองบางระจัน
อำเภอแสวงหา จังหวัดอ่างทอง
ต้นสะตอเดิมมี ๕ ต้น ปัจจุบัน
ตายเสียเหลือเพียง ๑ ต้น สถานที่
ที่เคยเป็นยุทธภูมิระหว่างชาว
บ้านบางระจันกับพม่า

รูปที่ ๔ ศาลเทพารักษ์ใต้ต้นสะตอ

รูปที่ ๕ เนินดินบริเวณค่ายพม่าบ้านขุนโลก ตำบลบ้านขุนโลก อำเภอแสวงหา จังหวัด
อ่างทอง

รูปที่ ๖ มุดดินป้องกันกระสุนพม่า ริมคลองบางระจัน

โครงการฟื้นฟูบูรณะค่ายบางระจัน และวัดโพธิ์เก้าต้น

โครงการฟื้นฟูบูรณะค่ายบางระจันและวัดโพธิ์เก้าต้นนี้ เป็นโครงการที่กระทรวงมหาดไทยและจังหวัดสิงห์บุรีเป็นผู้ริเริ่มขึ้น ทั้งนี้เพื่อเชิดชูเกียรติประวัติของบรรพบุรุษชาวบ้านบางระจัน ผู้ได้พลีชีวิตและเลือดเนื้อต่อสู้กับพม่าเมื่อครั้งกรุงศรีอยุธยาเป็นราชธานีประการหนึ่ง อีกประการหนึ่งเป็นนโยบายบำรุงท้องถิ่นให้เจริญ ได้กำหนดโครงการที่จะดำเนินงานดังนี้

๑. การบูรณะวัดโพธิ์เก้าต้นให้มีวิสุทฐคามสีมา ใช้ทำอุโบสถสังฆกรรมได้ มอบให้กรมการศาสนาดำเนินการ โดยแยกรายการบูรณะออกเป็น ๒ ส่วน คือบูรณะส่วนที่จำเป็นและสำคัญก่อน เหลือนอกนั้นเป็นการบูรณะส่วนหลัง

๒. จัดสร้างอนุสาวรีย์วีรชนและพระอาจารย์ธรรมโชติ มอบให้กรมศิลปากรเป็นผู้ออกแบบก่อสร้าง

๓. การสร้างถนนและสะพานสายสิงห์บุรี-ท่าข้าม-ค่ายบางระจัน มอบให้เป็นหน้าที่ของกรมโยธาเทศบาล

๔. สร้างโรงเรียนประชาบาล มอบให้เป็นหน้าที่ของกรมสามัญศึกษา

๕. สร้างพิพิธภัณฑสถาน มอบให้กรมศิลปากรพิจารณา

๖. ซ่อมที่ว่าการที่ทำการอำเภอบางระจัน มอบให้กระทรวงมหาดไทยพิจารณา

๗. จัดการบำรุงท้องถิ่นให้เจริญ มอบให้ผู้ว่าราชการจังหวัดเสนอต่อกระทรวงมหาดไทย เพื่อความเจริญเป็นปึกแผ่นและสะดวกในการปราบปรามโจรผู้ร้าย

เพื่อให้การดำเนินงานสะดวกรวดเร็ว และสำเร็จลุล่วงด้วยดี จึงได้มีการจัดตั้งคณะกรรมการดำเนินงานฟื้นฟูบูรณะค่ายบางระจันขึ้น

การแต่งตั้งคณะกรรมการดำเนินงาน

เริ่มมีการแต่งตั้งคณะกรรมการดำเนินงานฟื้นฟูบูรณะค่ายบางระจันตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๙๓ ถึงปีค่อนสุวารี รวมเป็นคณะกรรมการทั้งสิ้น ๘ ชุดด้วยกัน ดังนี้

คณะกรรมการชุดที่ ๑

กระทรวงมหาดไทยและจังหวัดสิงห์บุรีร่วมกันจัดตั้งประกอบด้วย

๑. ปลัดกระทรวงวัฒนธรรม^(๑)
๒. ปลัดกระทรวงมหาดไทย
๓. อธิบดีกรมศิลปากร (พันเอก หลวงรณสีธิพิชัย เจือ กาญจนินทุ)
๔. อธิบดีกรมโยธาเทศบาล
๕. ผู้แทนราษฎรจังหวัดสิงห์บุรี
๖. หัวหน้ากองโบราณคดี กรมศิลปากร (นายมานิต วลัลิโกตม)

ต่อมานายเพียรศักดิ์ นิสัยสุข ผู้แทนราษฎรจังหวัดสิงห์บุรี ได้มีหนังสือร้องเรียนต่อ
ฯพณฯ จอมพล แปลก พิบูลสงคราม นายกรัฐมนตรีในขณะนั้น ขอให้รัฐบาลช่วยบูรณะค่าย
บางระจันและสร้างอนุสาวรีย์ผู้กล้าหาญ

พ.ศ. ๒๔๙๗ กรมสามัญศึกษา กระทรวงมหาดไทย กรมโยธาเทศบาล กรมการ
ศาสนา และกรมศิลปากร ได้รับเรื่องเกี่ยวกับการฟื้นฟูบูรณะค่ายบางระจันไปดำเนินการ
แต่เนื่องจากมีอุปสรรคด้านงบประมาณและเส้นทางคมนาคม จึงทำให้การดำเนินงานล่าช้า

พ.ศ. ๒๔๙๙ งานสำเร็จเป็นส่วนใหญ่ รัฐบาลจึงมอบโครงการฟื้นฟูบูรณะค่าย
บางระจันให้กระทรวงวัฒนธรรมเป็นเจ้าของเรื่อง มีการแต่งตั้งคณะกรรมการดำเนินงานใหม่
มีผู้แทนกรมการศาสนา กรมศิลปากร กระทรวงศึกษาธิการ กรมโยธาเทศบาลและกระทรวง
มหาดไทย ได้ประชุมคัดเลือกคณะกรรมการ เสนอรัฐบาลขอแต่งตั้งคณะกรรมการ

คณะกรรมการชุดที่ ๒

๑. รัฐมนตรีช่วยว่าการกระทรวงวัฒนธรรม
(พลโท หลวงสวัสดิ์สรยุทธ) ประธาน
๒. ปลัดกระทรวงวัฒนธรรม
(หลวงวิเชียรแพทยาคม) รองประธาน
๓. อธิบดีกรมศิลปากร
(พันเอก หลวงรณสีธิพิชัย) กรรมการ

๔. อธิบดีกรมการศาสนา	(นายฟุ้ง ศรีวิจารณ์)	กรรมการ
๕. อธิบดีกรมโยธาเทศบาล	(หลวงสัมฤทธิ์วิศวกรรม)	„
๖. อธิบดีกรมมหาดไทย		„
๗. อธิบดีกรมวิสามัญศึกษา	(หลวงสวัสดิ์สารศาสตร์พุทธิ)	„
๘. ผู้ว่าราชการจังหวัดสิงห์บุรี	(ขุนบริรักษ์บวรลัญจ์)	„
๙. ผู้แทนราษฎรจังหวัดสิงห์บุรี	(นายเพียรศักดิ์ นิสัยสุข)	„
๑๐. หัวหน้ากองโบราณคดี กรมศิลปากร	(นายมานิต วลลิโกดม)	กรรมการและ เลขานุการ

คณะกรรมการชุดที่ ๓

ใน พ.ศ. ๒๕๐๐ คณะกรรมการชุดเดิมพ้นหน้าที่ไป กระทรวงวัฒนธรรม จึงเสนอโครงการฟื้นฟูบูรณะค่ายบางระจันและคณะกรรมการชุดเก่าให้รัฐบาลพิจารณา คณะรัฐมนตรีมีมติให้คณะกรรมการฟื้นฟูบูรณะค่ายบางระจันดำเนินงานต่อไปได้ ในการประชุม วันที่ ๓๐ ตุลาคม พ.ศ. ๒๕๐๐ ได้เปลี่ยนแปลงกรรมการบางท่าน ประกอบด้วย

๑. รัฐมนตรีว่าการกระทรวงวัฒนธรรม	(พลโท หลวงสวัสดิ์สรยุทธ)	ประธาน
๒. ปลัดกระทรวงวัฒนธรรม	(หลวงวิเชียรแพทยาคม)	รองประธาน
๓. อธิบดีกรมศิลปากร	(นายธนิต อยู่โพธิ์)	กรรมการ
๔. อธิบดีกรมการศาสนา	(นายฟุ้ง ศรีวิจารณ์)	„
๕. อธิบดีกรมโยธาเทศบาล	(หลวงสัมฤทธิ์วิศวกรรม)	„
๖. อธิบดีกรมมหาดไทย		„
๗. อธิบดีกรมวิสามัญศึกษา	(หลวงสวัสดิ์สารศาสตร์พุทธิ)	„
๘. ผู้ว่าราชการจังหวัดสิงห์บุรี	(ขุนบริรักษ์บวรลัญจ์)	„
๙. หัวหน้ากองโบราณคดี กรมศิลปากร	(นายมานิต วลลิโกดม)	กรรมการและ เลขานุการ

คณะกรรมการชุดที่ ๔

ต่อมาได้มีพระราชบัญญัติปรับปรุงกระทรวงทบวงกรม (ฉบับที่ ๖) พ.ศ. ๒๕๐๑^(๑) ยุบกระทรวงวัฒนธรรม คณะกรรมการฟื้นฟูบูรณะค่ายบางระจันชุดที่ ๓ จึงหมดสภาพไปด้วย

(๑) “พระราชบัญญัติปรับปรุงกระทรวงทบวงกรม (ฉบับที่ ๖) พ.ศ. ๒๕๐๑” ประกาศในราชกิจจานุเบกษา ฉบับพิเศษ เล่ม ๗๕ ตอนที่ ๖๗ วันที่ ๓๑ สิงหาคม พ.ศ. ๒๕๐๑ หน้า ๑-๑๐.

รัฐมนตรีว่าการกระทรวงศึกษาธิการ ได้เสนอเรื่องการฟื้นฟูบูรณะค่ายบางระจันต่อคณะรัฐมนตรีชุดใหม่ แต่คณะกรรมการฟื้นฟูบูรณะค่ายบางระจันยังไม่ได้รับการแต่งตั้งจนกระทั่ง พ.ศ. ๒๕๐๗ ได้มีการประชุมพิจารณางานระหว่างผู้แทนหน่วยราชการต่างๆ ที่เกี่ยวข้องหลายครั้ง และจังหวัดสิงห์บุรีได้จัดทำโครงการบูรณะค่ายบางระจันเป็นโครงการ ๕ ปี เริ่มตั้งแต่ พ.ศ. ๒๕๐๖ เสร็จ ๒๕๑๐ เสนอต่อกระทรวงมหาดไทยและกระทรวงศึกษาธิการให้พิจารณา

คณะกรรมการชุดที่ ๕

คณะกรรมการชุดนี้ได้รับอนุมัติตามมติคณะรัฐมนตรี วันที่ ๖ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๕๐๘ ประกอบด้วย

๑. รัฐมนตรีว่าการกระทรวงศึกษาธิการ	(ม.ล. ปิ่น มาลากุล)	ประธาน
๒. ปลัดกระทรวงศึกษาธิการ	(นายอภัย จันทวิมล)	รองประธาน
๓. ผู้ว่าราชการจังหวัดสิงห์บุรี	(นายพัฒน์ พินธุโยธิน) ^(๑)	กรรมการ
๔. อธิบดีกรมศิลปากร	(นายธนิต อยู่โพธิ์)	„
๕. อธิบดีกรมสามัญศึกษา	(นายเกรียง เอี่ยมสกุล)	„
๖. อธิบดีกรมการปกครอง	(นายชำนาญ ยุวบูรณ์)	„
๗. ผู้อำนวยการสำนักงบประมาณ	(นายศิริ ปากาคิต)	„
๘. อธิบดีกรมป่าไม้	(นายสุสิต พานิชพัฒน์)	„
๙. อธิบดีกรมการศาสนา	(พันเอก ปิ่น มุกกันต์)	„
๑๐. ผู้อำนวยการสำนักผังเมือง	(หลวงยุกตเสวีวิวัฒน์)	„
๑๑. ศึกษาธิการจังหวัดสิงห์บุรี	(นายภัทร ภู่งาม)	„
๑๒. พระเมธีธรรมสาร เจ้าคณะอำเภอศรีประจันต์ ^(๒)		„
๑๓. พระครูศรีพรหมโศภิต ^(๓)		„
๑๔. นายสง่า วรรณดิษฐ์		„
๑๕. หัวหน้ากองหัตถศิลป์ กรมศิลปากร	(นายดำเนิน รตานนท์)	„
๑๖. หัวหน้ากองโบราณคดี กรมศิลปากร	(นายกฤษณ์ อินทโกศัย)	กรรมการและเลขานุการ

(๑) พ.ศ. ๒๕๐๘ ผู้ว่าราชการจังหวัดสิงห์บุรี คือ นายเกษม จิยะพันธุ์

(๒) วัดบ้านกร่าง จังหวัดสุพรรณบุรี

(๓) นามเดิม แพ ฉายา เขมกโร เจ้าอาวาสวัดพิศุทธอง จังหวัดสิงห์บุรี

คณะกรรมการชุดที่ ๖

ต่อมาคณะกรรมการได้สืบสภาพลงตามวาระของคณะรัฐบาล ขณะทำงานฟื้นฟูบูรณะค่ายบางระจันกำลังดำเนินการอยู่ จำเป็นต้องแต่งตั้งคณะกรรมการชุดใหม่ให้ดำเนินการต่อไป คณะรัฐมนตรีจึงประชุมพิจารณาเมื่อวันที่ ๑๒ สิงหาคม พ.ศ. ๒๕๑๒ ลงมติแต่งตั้งคณะกรรมการดำเนินงานฟื้นฟูบูรณะค่ายบางระจัน ดังนี้

๑. รัฐมนตรีว่าการกระทรวงศึกษาธิการ (ศาสตราจารย์
สุกิจ นิมมานเหมินท์) ประธาน
๒. รัฐมนตรีช่วยว่าการกระทรวงศึกษาธิการ
(พลเอก กฤษณ์ สีวะรา) รองประธาน
๓. ปลัดกระทรวงศึกษาธิการ (นายอภัย จันทวิมล) กรรมการ
๔. พระเมธีธรรมาจารย์ เจ้าคณะอำเภอศรีประจันต์ ”
๕. พระครูศรีพรหมโศภิต ”
๖. ผู้ว่าราชการจังหวัดสิงห์บุรี (นายเอี่ยม เกรียงศิริ) ”
๗. อธิบดีกรมศิลปากร (นายเชื้อ สาริมาณ) ”
๘. อธิบดีกรมสามัญศึกษา (นายเกรียง เอี่ยมสกุล) ”
๙. อธิบดีกรมการปกครอง (นายสนิท วิไลจิตต์) ”
๑๐. ผู้อำนวยการสำนักผังเมือง (พันเอกจำลอง อรัญกานนท์) ”
๑๑. อธิบดีกรมการป่าไม้ (นายคสุต พานิชพัฒน์) ”
๑๒. อธิบดีกรมการศาสนา (พันเอก ปิ่น มุกขนันต์) ”
๑๓. ผู้อำนวยการสำนักงบประมาณ (นายเรณู สุวรรณสิทธิ์) ”
๑๔. ภัณฑารักษ์พิเศษ กรมศิลปากร (นายชิน อยู่ดี) ”
๑๕. ศึกษาธิการจังหวัดสิงห์บุรี ”
๑๖. หัวหน้ากองหัตถศิลป์ กรมศิลปากร (นายคำเนน รตานนท์) ”
๑๗. หัวหน้ากองโบราณคดี กรมศิลปากร (นายบรรจบ เทียมทัด) กรรมการและ
เลขานุการ.

ที่ตลาดท่าข้ามเล่นขึ้นไปตามลำแม่น้ำน้อยเป็นระยะทางประมาณ ๑๐ กิโลเมตรเศษ แต่ต้องเสียเวลาในการเดินทางมาก ไม่สะดวกเท่ากับการเดินทางโดยรถยนต์

(๔) ที่ดินที่จะตั้งที่ว่าการกิ่งอำเภอ จะขอใช้ที่ดินขององค์การบริหารส่วนจังหวัดสิงห์บุรี จำนวน ๑๕ ไร่ ราคาประมาณ ๗๕,๐๐๐ บาท ซึ่งจังหวัดพิจารณาแล้วเห็นชอบด้วย

(๕) สถานที่ราชการจำเป็นต้องปลูกสร้าง และจัดซื้อพัสดุครุภัณฑ์ มีดังต่อไปนี้ คือ

(๑) ปลูกสร้างตัวอาคารที่ว่าการกิ่งอำเภอ ตามแบบแปลนของกรมการปกครอง ราคาประมาณ ๒๐๐,๐๐๐ บาท

(๒) ปลูกสร้างตัวอาคารสถานีตำรวจภูธรกิ่งอำเภอ ตามแบบแปลนของกรมตำรวจ ราคาประมาณ ๒๐๐,๐๐๐ บาท

(๓) ปลูกสร้างตัวอาคารสถานีอนามัยกิ่งอำเภอ ตามแบบแปลนของกรมอนามัย ราคาประมาณ ๘๐,๐๐๐ บาท

(๔) ศาลาประชาคมหรือหอประชุม ตามแบบแปลนของกรมโยธาเทศบาล ขนาดจุคนได้ ๘๐๐-๑๐,๐๐๐ คน ราคาประมาณ ๒๐๐,๐๐๐ บาท

ก. บ้านพักข้าราชการปกครอง

(๑) ปลูกสร้างตัวอาคารบ้านพักข้าราชการชั้นโท ตามแบบแปลนของกรมโยธาเทศบาล จำนวน ๑ หลัง สำหรับเป็นที่พักอาศัยของปลัดกิ่งอำเภอผู้เป็นหัวหน้ากิ่งอำเภอ ราคา ๕๐,๐๐๐ บาท

(๒) ปลูกสร้างตัวอาคารบ้านพักข้าราชการชั้นตรี ตามแบบแปลนของกรมโยธาเทศบาล จำนวน ๒ หลัง สำหรับเป็นที่พักอาศัยของปลัดกิ่งอำเภอประจำกิ่งอำเภอ ราคาประมาณหลังละ ๓๐,๐๐๐ บาท รวม ๖๐,๐๐๐ บาท

(๓) ปลูกสร้างห้องแถวจำนวน ๔ ห้อง อยู่ได้ ๔ ครอบครัว สำหรับเป็นที่พักอาศัยของเสมียนปกครอง และคนใช้ ราคาประมาณ ๔๐,๐๐๐ บาท

ข. บ้านพักข้าราชการตำรวจ

(๑) ปลูกสร้างบ้านพักข้าราชการชั้นโท ตามแบบแปลนของกรมโยธาเทศบาล จำนวน ๑ หลัง สำหรับเป็นที่พักอาศัยของหัวหน้าสถานีตำรวจภูธรประจำกิ่งอำเภอ ราคาประมาณ ๕๐,๐๐๐ บาท

(๒) ปลุกสร้างบ้านพักข้าราชการชั้นตรี ตามแบบแปลนของกรมโยธาเทศบาล จำนวน ๒ หลัง สำหรับเป็นที่พักของนายตำรวจชั้นสัญญาบัตรจำนวน ๒ นาย ราคาประมาณ ๖๐,๐๐๐ บาท

ค. บ้านพักอนามัย

(๑) ปลุกสร้างบ้านพักข้าราชการชั้นตรี ตามแบบแปลนของกรมโยธาเทศบาล จำนวน ๒ หลัง สำหรับเป็นที่พักอาศัยของอนามัยประจำกิ่งอำเภอ ๑ หลัง และสำหรับนางผดุงครรภ์ ๑ หลัง ราคาประมาณ ๖๐,๐๐๐ บาท

ง. บ้านพักแผนกศึกษา

(๑) ปลุกสร้างบ้านพักข้าราชการชั้นตรี ตามแบบแปลนของกรมโยธาเทศบาล จำนวน ๑ หลัง สำหรับเป็นที่พักอาศัยของศึกษานิการประจำกิ่งอำเภอ ราคาประมาณ ๖๐,๐๐๐ บาท

จ. บ้านพักแผนกสรรพากร

(๑) ปลุกสร้างบ้านพักข้าราชการชั้นตรี ตามแบบแปลนของกรมโยธาเทศบาล จำนวน ๑ หลัง สำหรับเป็นที่พักอาศัยของสมุห์บัญชีประจำกิ่งอำเภอ ราคาประมาณ ๓๐,๐๐๐ บาท

(๒) ปลุกสร้างห้องแถว ขนาด ๓ ห้อง จำนวน ๑ แถว สำหรับให้เสมียนแผนกสรรพากรเป็นที่พักอาศัย ราคาประมาณ ๒๕,๐๐๐ บาท

ฉ. ครุภัณฑ์

(๑) จัดซื้อโต๊ะเขียนหนังสือพร้อมด้วยเก้าอี้ สำหรับปลัดกิ่งอำเภอผู้เป็นหัวหน้าประจำกิ่งอำเภอ ๑ ชุด ราคาประมาณ ๘๐๐ บาท

(๒) จัดซื้อโต๊ะเขียนหนังสือพร้อมด้วยเก้าอี้ จำนวน ๔ ชุด สำหรับหัวหน้าสถานีตำรวจ ศึกษาธิการ สมุห์บัญชีประจำกิ่งอำเภอ และอนามัยประจำกิ่งอำเภอราคาประมาณ ชุดละ ๕๐๐ บาท รวม ๒,๐๐๐ บาท

(๓) จัดซื้อตู้เหล็กสำหรับเก็บเอกสารราชการ จำนวน ๖ ตู้ ของแผนกปกครอง ๑ ตู้ สมุห์บัญชี ๑ ตู้ อนามัย ๑ ตู้ ศึกษาธิการ ๑ ตู้ ที่ดิน ๑ ตู้ และแผนกสำรวจ ๑ ตู้ ราคาตู้ละ ๑,๒๐๐ บาท รวม ๗,๒๐๐ บาท

(๔) จัดซื้อเครื่องพิมพ์ดีดสำหรับตั้งโต๊ะ ของแผนกปกครองจำนวน ๑ เครื่อง
ราคาประมาณ ๕,๐๐๐ บาท

(๖) เจ้าหน้าที่ประจำที่ว่าการกิ่งอำเภอ

ก. แผนกปกครอง

(๑) ข้าราชการพลเรือนสามัญชั้นโท ๑ ตำแหน่ง เพื่อปฏิบัติหน้าที่ใน
ตำแหน่งปลัดอำเภอผู้เป็นหัวหน้าประจำกิ่งอำเภอ ๑ ตำแหน่ง

(๒) ข้าราชการพลเรือนสามัญชั้นตรี ๒ ตำแหน่ง เพื่อปฏิบัติหน้าที่ใน
ตำแหน่งปลัดอำเภอประจำกิ่งอำเภอ

(๓) ข้าราชการพลเรือนสามัญชั้นจัตวา ๕ ตำแหน่ง เพื่อปฏิบัติหน้าที่ใน
ตำแหน่งเสมียนตราประจำกิ่งอำเภอ ๑ ตำแหน่ง เสมียนปกครอง ๓ ตำแหน่ง

(๔) คนใช้ประจำกิ่งอำเภอ ๑ ตำแหน่ง

ข. แผนกตำรวจ

(๑) นายตำรวจชั้นสัญญาบัตร ยศชั้นนายร้อยตำรวจตรี หรือนายร้อย
ตำรวจโท เพื่อปฏิบัติหน้าที่ในตำแหน่งหัวหน้าสถานีตำรวจภูธรประจำกิ่งอำเภอ ๑ ตำแหน่ง

(๒) นายตำรวจชั้นสัญญาบัตร ยศชั้นนายร้อยตำรวจตรี จำนวน ๒ ตำแหน่ง
เพื่อปฏิบัติหน้าที่ในตำแหน่งผู้บังคับหมวดประจำกิ่งอำเภอ

(๓) นายสิบและพลตำรวจ จำนวน ๒๔ นาย เพื่อปฏิบัติหน้าที่ในการ
ปราบปรามโจรผู้ร้ายประจำกิ่งอำเภอ

ค. แผนกสรรพากร

(๑) ข้าราชการพลเรือนสามัญชั้นตรี จำนวน ๑ ตำแหน่ง เพื่อปฏิบัติหน้าที่
สมุห์บัญชีประจำกิ่งอำเภอ

(๒) ข้าราชการพลเรือนสามัญชั้นจัตวา จำนวน ๓ ตำแหน่ง เพื่อปฏิบัติ
หน้าที่ในตำแหน่งเสมียนพนักงาน

ง. แผนกศึกษาธิการอำเภอ

(๑) ข้าราชการพลเรือนสามัญชั้นตรี จำนวน ๑ ตำแหน่ง เพื่อปฏิบัติหน้าที่
ในตำแหน่งศึกษาธิการประจำกิ่งอำเภอ

(๒) ข้าราชการพลเรือนสามัญชั้นจัตวา จำนวน ๑ ตำแหน่ง เพื่อปฏิบัติหน้าที่ในตำแหน่งผู้ช่วยศึกษานิเทศการประจำกิ่งอำเภอ

จ. แผนกอนามัย

(๑) ข้าราชการพลเรือนสามัญชั้นตรี จำนวน ๑ ตำแหน่ง เพื่อปฏิบัติหน้าที่ในตำแหน่งอนามัยประจำกิ่งอำเภอ

(๒) ข้าราชการพลเรือนสามัญชั้นจัตวา ๑ ตำแหน่ง เพื่อปฏิบัติหน้าที่ในตำแหน่งนางผดุงครรภ์

ฉ. แผนกที่ดิน

(๑) ข้าราชการพลเรือนสามัญชั้นตรี จำนวน ๑ ตำแหน่ง เพื่อปฏิบัติหน้าที่ในตำแหน่งพนักงานที่ดินประจำกิ่งอำเภอ

จังหวัดได้พิจารณาแล้ว เห็นว่าการขอตั้งกิ่งอำเภอย้ายบางระจัน^๕เป็นความประสงค์ของคณะกรรมการปรับปรุงและฟื้นฟูค่ายบางระจัน จึงเห็นเป็นการสมควรที่จะได้จัดตั้งกิ่งอำเภอนั้น^{๕๕}ตามความประสงค์ของคณะกรรมการดังกล่าวแล้ว และเชื่อว่าจะเจริญต่อไปในภายหน้า

ฉะนั้นจึงขอประทานเสนอเรื่องราวขอตั้งกิ่งอำเภอย้ายบางระจัน^๕เรียนมาเพื่อพิจารณาพร้อมหนังสือ^{๕๕}.

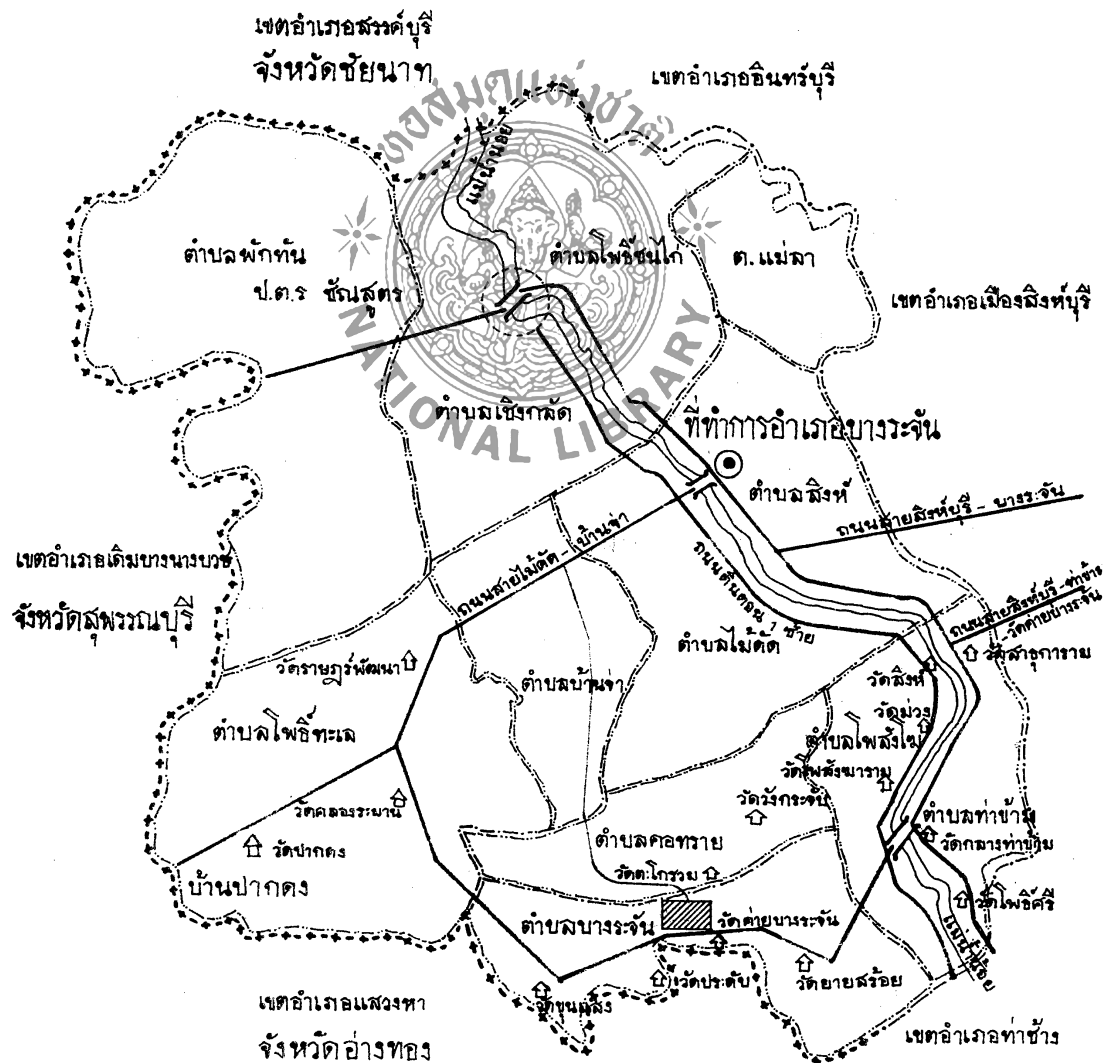
ขอแสดงความนับถืออย่างสูง

(ลงนาม)

พัฒน์ พินทุโยธิน

(นายพัฒน์ พินทุโยธิน)

ผู้ว่าราชการจังหวัดสิงห์บุรี

— + — + —	เขตจังหวัด
— —	เขตอำเภอ
— “ “ “ “ —	เขตตำบล
—————	ทางรถยนต์
=====	แม่น้ำ
	บริเวณที่ตั้งที่ทำการกิ่ง อำเภอค่ายบางระจัน
	ที่ทำการอำเภอบางระจัน

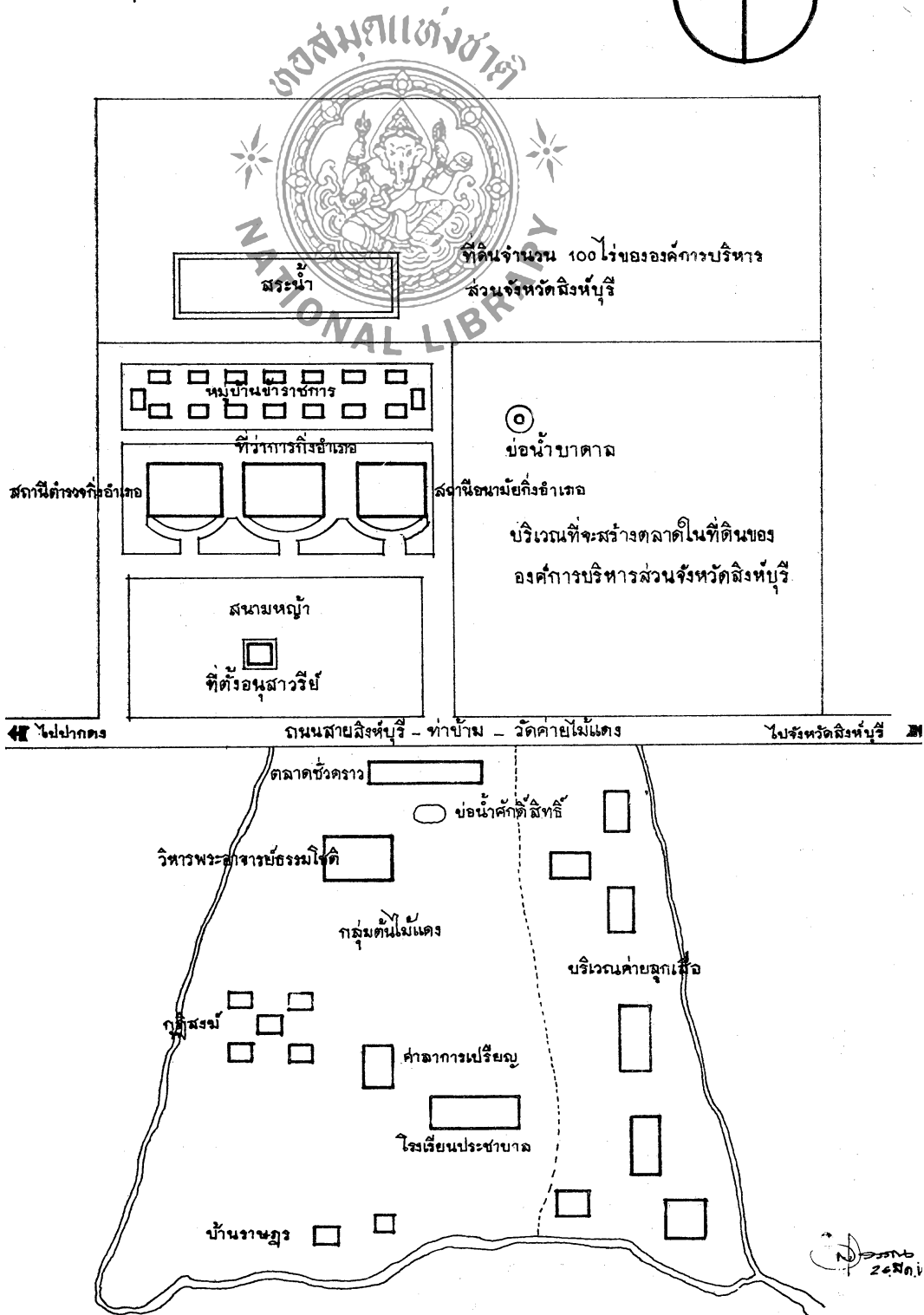
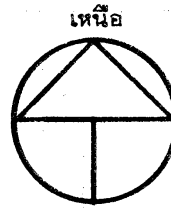
26.5.18

บัญชีแสดงสถิติเหตุการณ์ปรับปรุงอำเภอ กงอำเภอ ตำบล และหมู่บ้าน

๑	๒	๓	๔			๕	๖		๗	๘					๙
			จดหมายราชการ				คดีอาญา	สถิติพาหนะ			อาวุธปืน				
ลำดับ	ตำบล	หมู่บ้าน	รับ	ส่ง	รวม	คดีอาญา		ออกจากรั้ว	กรรมดา	ฆ่า		มา	โค	กระบือ	อื่นๆ
๑	ท่าข้าม	๑๔	—	—	—	—	๒	๑๖	—	๑	๑๕๔๐	๘๖๒	—	๔๕	๕๘
๒	โพธิ์สังข์	๑๔	—	—	—	—	—	๒๓	—	๒	๒,๑๕๒	๘๖๔	—	๑๓๕	๘๗
๓	บางระจัน	๑๑	—	—	—	๑	๓	๒๐	—	๑	๑,๘๔๒	๗๖๖	—	๔๖	๖๕
๔	คอกทราย	๖	—	—	—	—	—	๕	—	—	๑,๗๒๘	๖๔๘	—	๒๕	๔๓
๕	โพธิ์ทะเล	๗	—	—	—	๑	๓	๒๒	—	๖	๒,๐๓๘	๑,๐๕๓	—	๕๐	๑๔๓

ผลเมือง	รวม	จำนวนนอกเทศ			เงินผลประโยชน์แผ่นดิน		โรงเรียน	จำนวนนักเรียน	วัดหรือสุเหร่า	โรงงานอุตสาหกรรม	จำนวนตลาดชุมนุมชน	อื่นๆ	หมายเหตุ
		ที่ดิน	ที่ดินทำประโยชน์แล้ว	ที่ดินทำประโยชน์	บาท	สต.							
๑,๔๒๒	๑,๗๕๕	—	๕,๗๓๑	๕๐๐	๒๖,๕๕๖	๕๘	๓	๕๔๓	๓๖๓	๒	—	—	
๒,๔๘๗	๕,๒๑๔	—	๖,๐๕๕	๓๔๐	๗๓,๕๘๔	๖๘	๓	๕๒๕	๓	๓	๒	—	
๒,๑๑๕	๔,๓๓๘	—	๑๐,๐๓๐	๖๕๔	๓,๒๔๘	๑๔	๓	๕๒๕	๔	—	—	—	
๗๘๓	๑,๖๓๖	—	๗,๕๘๑	๑๖๘	๒,๐๓๓	๕๕	๑	๑๐๔	๒	๑	—	—	
๑,๕๕๗	๓,๕๘๒	—	๔,๔๘๐	๘๖๔	๑๐,๓๕๔	๕๖	๖	๗๑๖	๓	—	—	๒	

แผนผังสังเขป พ.ศ. 2508 แสดงบริเวณที่ตั้งที่ทำการ
กิ่งอำเภอวัดคำยบางระจัน และบริเวณใกล้เคียง
ปัจจุบันได้เปลี่ยนแปลง.

สถานที่ตั้งอาคารหน่วยราชการกิ่งอำเภอค่ายบางระจัน

ในการประชุมคณะกรรมการฟื้นฟูบูรณะค่ายบางระจัน ครั้งที่ ๑/๒๕๐๙ วันที่ ๑๘ มีนาคม ๒๕๐๙ ผู้ว่าราชการจังหวัดสิงห์บุรีได้เสนอในที่ประชุมว่า จะใช้ที่ดินเนื้อที่ ๑๕ ไร่ จาก ๑๐๐ ไร่ ซึ่งจังหวัดได้ซื้อไว้ (เพื่อขยายบริเวณค่ายบางระจันและสร้างอนุสาวรีย์) เป็นสถานที่ปลูกสร้างอาคารหน่วยราชการตลอดจนบ้านพักข้าราชการ ทั้งการก่อสร้างจะต้องวางแผนให้กลมกลืนกับอนุสาวรีย์วีรชนค่ายบางระจัน เพราะอยู่ในที่ดินผืนเดียวกัน กรมศิลปากรจึงรับจะเป็นผู้วางแผนบริเวณทั้งหมด แต่เมื่อกรมศิลปากรเสนอหุ่นจำลองผังบริเวณที่ตั้งอนุสาวรีย์วีรชนและสถานที่ตั้งหน่วยราชการกิ่งอำเภอ ในการประชุมครั้งที่ ๒/๒๕๐๙ วันที่ ๑๕ สิงหาคม ๒๕๐๙ คณะกรรมการได้ลงมติว่า สถานที่ราชการเหล่านั้นตั้งอยู่ใกล้อนุสาวรีย์มากเกินไป จะทำให้อนุสาวรีย์ขาดความสง่างาม สมควรย้ายสถานที่ราชการไปไว้ในที่ดินแปลงอื่น และมอบให้ผู้ว่าราชการจังหวัดหาที่ดินแปลงใหม่ต่อไป

ประกาศตั้งกิ่งอำเภอค่ายบางระจัน

พ.ศ. ๒๕๑๕ มีประกาศกระทรวงมหาดไทยแบ่งท้องที่อำเภอบางระจัน ตั้งเป็นกิ่งอำเภอค่ายบางระจัน ประกาศนี้มีผลบังคับใช้ตั้งแต่วันที่ ๑ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๕๑๕ เป็นต้นไป มีข้อความดังนี้^(๑)

ประกาศกระทรวงมหาดไทย

เรื่องแบ่งท้องที่อำเภอบางระจันจัดตั้งเป็นกิ่งอำเภอค่ายบางระจัน จังหวัดสิงห์บุรี

เนื่องด้วยท้องที่อำเภอบางระจัน จังหวัดสิงห์บุรี มีอาณาเขตกว้างขวางและมีพลเมืองมาก ท้องที่บางตำบลอยู่ห่างไกลจากอำเภอ เจ้าหน้าที่ออกตรวจตราดูแลความทุกข์สุขของประชาชนไม่ทั่วถึง สภาพท้องที่โดยทั่วไป เชื่อว่าจะเจริญต่อไปในภายหน้า

ฉะนั้น เพื่อประโยชน์ในการปกครอง และอำนวยความสะดวกให้แก่ประชาชนภายในท้องที่ กระทรวงมหาดไทยอาศัยอำนาจตามความในพระราชบัญญัติลักษณะปกครอง

(๑) ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๘๘ ตอนที่ ๑๗ วันที่ ๑ กุมภาพันธ์ ๒๕๑๕ หน้า ๑๗๘.

ท้องที่ พระพุทธศักราช ๒๔๕๗ มาตรา ๖๔ และมาตรา ๖๕ จึงแบ่งท้องที่อำเภอบางระจัน จังหวัดสิงห์บุรี ตั้งเป็นกิ่งอำเภอ ๑ แห่ง เรียกชื่อว่า “กิ่งอำเภอก่ายบางระจัน” มีเขตการปกครองรวม ๕ ตำบล คือ ตำบลบางระจัน ตำบลท่าข้าม ตำบลโพสังโหม ตำบลคอทราย และตำบลโพทะเล ตั้งที่ว่าการกิ่งอำเภอที่ตำบลบางระจัน ให้ขึ้นอยู่ในเขตการปกครองของอำเภอบางระจัน จังหวัดสิงห์บุรี

๕ ๕ ๕
ทงนตงแต่วันที ๑ กุมภาพันธ์ ๒๕๑๕ เป็นต้นไป จึงประกาศมาเพื่อทราบทั่วกัน.

ประกาศ ณ วันที่ ๑๗ มกราคม ๒๕๑๕

พ่วง สุวรรณรัฐ

ปลัดกระทรวงมหาดไทย ผู้ใช้อำนาจของ
รัฐมนตรีว่าการกระทรวงมหาดไทย.

การฟื้นฟูบูรณะค่ายบางระจันและวัดโพธิ์เก้าต้น

สภาพของค่ายบางระจันก่อนการบูรณะ

ในบันทึกเรื่อง “การสำรวจของโบราณในเมืองไทย” ของ พันเอกหลวงวรรณสิทธิพิชัย (เจือ กาญจนินทุ) เมื่อยังดำรงตำแหน่งอธิบดีกรมศิลปากร กล่าวถึงสภาพของค่ายบางระจันซึ่งท่านได้เดินทางไปสำรวจในปี พ.ศ. ๒๔๕๓ ว่า^(๑)

“ตัวค่ายเวลานั้นเป็นเพียงเนินดินสูงและขาดเป็นห้วง ๆ ยาวทั้งสิ้น ๑,๒๐๐ เมตร โค้งโอบรอบบึง ซึ่งเดิมเป็นคลองบางระจันเป็นรูปกำมปู”

หลักฐานในพงศาวดารกล่าวว่า “นายแท่นกับผู้มีชื่อเหล่านั้นชักชวนคนได้ ๔๐๐ เศษ มาตั้งค่ายมั่นอยู่ที่บ้านบางระจันทั้งสองค่าย” และ “ทัพพม่าพระนายกองก็ยกติดตามมาถึงบ้านขุนโลกไถ่ค่ายบางระจัน . . . แล้วตั้งค่ายใหญ่ลงที่นั่นรักษามันอยู่ ทัพบ้านระจันออกตีเป็นหลายครั้ง ไม่แตกก็เลยเสียน้ำใจทอดอย พระนายกองจึงให้ขุดคูโม่งค์เดินเข้าไปไถ่ค่ายบางระจัน แล้วปลุกหอรบขึ้นสูง เอาปืนใหญ่ยิงเข้าไปในค่าย ต้องไทยตายเป็นอันมาก และตีเอาค่ายน้อยบ้านบางระจันได้ ยังแต่ค่ายใหญ่” ต่อมา “ครั้นถึง ณ วันจันทร์ แรม ๒ ค่ำ เดือน ๘ ปีจอ อัฐศก พม่าก็ยกเข้าตีค่ายใหญ่บ้านระจันแตก”

หลักฐานเหล่านี้แสดงว่าค่ายบ้านบางระจันมีอยู่ ๒ ค่าย คือ ค่ายเล็ก และค่ายใหญ่ มีปัญหาว่าค่ายเล็กนั้นตั้งอยู่ที่ไหน ห่างจากค่ายใหญ่เท่าใด ถ้าสันนิษฐานตามความจริงที่ควรเป็น ค่ายเล็กกับค่ายใหญ่ก็คงจะอยู่ไม่ไกลกันนัก เพื่อสะดวกในการส่งข้าว เสบียงอาหาร อาวุธ ตลอดจนกำลังคน เมื่อสู้กับค่ายใหญ่ที่บ้านขุนโลกแล้ว อาจตั้งค่ายเล็กอีกค่ายหนึ่งระหว่างค่ายบ้านขุนโลกและค่ายเล็กบางระจัน ฉะนั้นจึงสามารถขุดคูโม่งค์เดินเข้าไปไถ่ค่ายบางระจัน จนสามารถปลุกหอรบขึ้นสูง นำปืนใหญ่ขึ้นยิงจนค่ายน้อยบ้านบางระจันแตก

การที่พม่าจะขุดคูโม่งค์จากค่ายใหญ่บ้านขุนโลกมายังค่ายบางระจันย่อมเป็นไปได้ เนื่องจากมีคลองบางระจันกั้นอยู่

อย่างไรก็ตาม เมื่อค่ายบางระจันทั้งสองแตก พม่าย่อมเผาทำลายเพื่อไม่ให้ไทยใช้เป็นที่พักผ่อนสมุญคนได้อีก ประกอบกับกาลเวลาได้ล่วงเลยถึง ๒๐๙ ปี สภาพทางภูมิศาสตร์ ตลอดจนหลักฐานต่างๆ ย่อมเปลี่ยนแปลงไป ฉะนั้นหลักฐานเกี่ยวกับค่ายบางระจันจึงเหลือ

(๑) วรรณสิทธิพิชัย พ.อ. หลวง (เจือ กาญจนินทุ), “การสำรวจของโบราณในเมืองไทย” วารสารศิลปากร ปีที่ ๕ เล่ม ๒ สิงหาคม ๒๔๕๔ หน้า ๕๕

เพียงเนินดินซึ่งขาดเป็นตอน ๆ ตามแนวขอบคลองบางระจันเท่านั้น เนินดินนี้กว้าง ๑๒ เมตร ยาว ๓๐๐ เมตร เนินดินเหล่านี้อยู่ทางใต้ของวัดโพธิ์เก้าต้น ก่อนการบูรณะชุดแต่งมีหญ้า ตลอดจนวัชพืชอื่น ๆ ปกคลุมอยู่ทั่วไป

การขุดแต่งบูรณะค่ายบางระจัน

คณะกรรมการฟื้นฟูบูรณะค่ายบางระจัน มีมติมอบหน้าที่การขุดแต่งบูรณะค่ายบางระจัน และการสร้างอนุสาวรีย์วีรชนค่ายบางระจันให้อยู่ในหน้าที่ของกรมศิลปากร โครงการเกี่ยวกับการฟื้นฟูบูรณะค่ายบางระจันที่เสนอขออนุมัติต่อคณะรัฐมนตรี ในปี พ.ศ. ๒๔๙๙ กำหนดงานขุดแต่งสร้างอนุสาวรีย์วีรชนไว้ในโครงการระยะแรกใช้เวลา ๒ ปี กำหนดไว้ดังนี้

๑. ขุดแต่งและกันรั้วค่ายบางระจัน	เป็นเงิน ๓๘,๐๐๐ บาท
๒. สร้างอนุสาวรีย์วีรชน ๖ รูป ถ้วยทองแดง	,, ๓๕๐,๐๐๐ ,,
๓. สร้างพิพิธภัณฑสถานและหอสมุดที่ค่ายบางระจัน	,, ๑,๐๐๐,๐๐๐ ,,
รวมทั้งสิ้นเป็นเงิน	๑,๓๘๘,๐๐๐ ,,

กรมศิลปากรรับงานไปดำเนินการตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๙๗ แต่งงานไม่ล่່วงไปเพราะถูกตัดทอนงบประมาณ ต่อมาในการประชุมอธิบดี ณ กระทรวงวัฒนธรรม วันที่ ๒๕ มกราคม พ.ศ. ๒๔๙๙ จึงลงมติให้ตั้งงบประมาณรวมกิจการทุกอย่างไว้ที่กระทรวงวัฒนธรรม ทั้งนี้เนื่องจากหากแต่ละกรมตั้งของงบประมาณแยกกัน บางกรมไม่ได้รับการอนุมัติ งานก็จะไม่สำเร็จพร้อมเพรียงกัน

ในการประชุม วันที่ ๒๒ สิงหาคม พ.ศ. ๒๔๙๙ นายเพียรศักดิ์ นิสัยสุข เสนอว่า ได้ทำหนังสือขอแบ่งงบประมาณงานทดลอง ๒๕ พุทธศตวรรษให้แก่กรมศิลปากร ๓๘๘,๐๐๐ บาท เป็นค่าขุดแต่งค่ายและสร้างอนุสาวรีย์ แต่เมื่ออภิปรายแล้วที่ประชุมลงมติว่าการสร้างอนุสาวรีย์วีรชนเป็นเรื่องเกี่ยวกับสงคราม ไม่ควรนำเงินเกี่ยวกับการศาสนามาใช้ ขอให้เปลี่ยนเป็นการปฏิสังขรณ์วิหารพระอาจารย์ธรรมโชติ เพื่ออัญเชิญดวงวิญญาณนักรบผู้กล้าหาญเข้าสิงสถิตแทน จะใช้งบประมาณ ๒๐๐,๐๐๐ บาท ฉะนั้นการขุดแต่งกันรั้วค่ายและสร้างอนุสาวรีย์จึงระงับไว้

พ.ศ. ๒๕๐๕ งานชุดแต่งบุรณะค่ายบางระจันยังไม่ได้เริ่มดำเนินการ เนื่องจาก
รัฐบาลไม่อนุมัติงบประมาณให้ตามที่ตั้งไว้ ในการประชุมครั้งที่ ๑/๒๕๐๕ วันที่ ๘ มีนาคม
ประธานคณะกรรมการมอบให้กรมศิลปากรเป็นเจ้าของเรื่องเกี่ยวกับโครงการฟื้นฟูบุรณะค่าย
บางระจัน เพราะได้ขึ้นทะเบียนค่ายบางระจันเป็นโบราณสถานแล้ว และขอให้ส่งเจ้าหน้าที่ไป
สำรวจทำแผนผังบริเวณค่าย โดยติดต่อกับกรมโยธาเทศบาลเพื่อวางโครงการในการจัดทำต่อไป
ต่อมาคณะกรรมการเห็นว่าเพื่อให้การฟื้นฟูบุรณะค่ายบางระจันสะดวกยิ่งขึ้น สมควรสร้างถนน
สายสิงห์บุรี - ท่าข้าม - ค่ายบางระจันให้เสร็จเรียบร้อยเสียก่อน ซึ่งจะทำให้การคมนาคมขนส่ง
เครื่องมือเครื่องใช้ ตลอดจนวัสดุในการก่อสร้างสะดวกยิ่งขึ้น กระทรวงศึกษาธิการจึงมีหนังสือ
ถึงกระทรวงมหาดไทยขอให้พิจารณาส่งกรมโยธาเทศบาลดำเนินการสร้างถนน ตามหนังสือที่
ศธ. ๘๑๔๓/๒๕๐๕ ลงวันที่ ๑๖ เมษายน ๒๕๐๕

ต่อมากระทรวงมหาดไทยได้ตอบมาตามหนังสือที่ ศธ. ๗๑๘๖/๒๕๐๖ วันที่ ๑๓
พฤษภาคม ๒๕๐๖ ว่าได้ก่อสร้างทางและสามารถใช้สัญจรไปมาได้ทุกฤดูกาลแล้ว ขอให้
พิจารณาดำเนินงานขั้นต่อไปตามโครงการ อธิบดีกรมศิลปากรจึงมีบัญชาให้หัวหน้ากอง
โบราณคดีพิจารณาเรื่องการชุดแต่งค่ายบางระจันอีกครั้งหนึ่ง เนื่องจากนายประศาสน์
อัครเนตร เจ้าหน้าที่ของกองโบราณคดี เคยเดินทางไปสำรวจและทำแผนที่สังเขปวัดโพธิ์
เก้าต้น เมื่อเดือนสิงหาคม พ.ศ. ๒๔๙๖ การฟื้นฟูบุรณะจะต้องใช้แผนที่ละเอียดประกอบ
กองโบราณคดีจึงส่งเจ้าหน้าที่แผนกสำรวจให้เดินทางไปทำแผนผังร่วมกับเจ้าหน้าที่ของหน่วย
ศิลปากรที่ ๑ เพื่อประมาณค่าใช้จ่ายในการชุดแต่งและกันรั้ว แต่เนื่องจากขณะนั้นเป็นฤดูน้ำ
ไม่สะดวกแก่การสำรวจและทำแผนผังจึงต้องระงับไว้ก่อน ระหว่างนี้อธิบดีกรมศิลปากรกับ
คณะได้เดินทางไปตรวจภูมิประเทศบริเวณค่ายบางระจัน เมื่อวันที่ ๒๖ กันยายน พ.ศ. ๒๕๐๗

การประชุมคณะกรรมการ ในวันที่ ๗ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๕๐๘ ที่ประชุมมี
มติให้กรมศิลปากรทำโครงสร้างอนุสาวรีย์ การชุดแต่งบริเวณค่าย และการซ่อมโบราณสถาน
ภายในค่ายบางระจัน โดยมีแผนผังประกอบแสดงงบประมาณและระยะเวลาที่จะใช้ดำเนินการ
ทั้งหมดเสนอต่อที่ประชุมครั้งต่อไป อธิบดีกรมศิลปากรจึงมีคำสั่งให้ภักดิ์ ทารักษ์พิเศษ ช่าง
ศิลปเอก กองโบราณคดี ทำโครงการชุดแต่งบุรณะค่ายบางระจันร่วมกับหน่วยศิลปากรที่ ๑
ได้ประมาณการนำเสนอไว้ดังนี้

ประมาณการชุดแต่งกายบางระจัน

เนื่องจากในบริเวณค่ายบางระจัน เป็นที่ตั้งของวัดโพธิ์เก้าต้นและเป็นบริเวณของบ้านเอกชนซึ่งเข้าไปปลูกอาศัยหาเลี้ยงชีพอยู่ราว ๑๕ หลังคาเรือน อย่างไรก็ตามในการชุดแต่งจะต้องจัดทำให้เรียบร้อยโดยทั่วบริเวณ ซึ่งมีจุดหมายในการดำเนินการดังนี้

๑. ชุดแต่งบริเวณโคกอันเป็นเนินดินของค่าย จำนวน ๑๔ โคก โดยจัดการถากถางให้เตียนบริเวณนี้มีเนื้อที่ประมาณ ๗ ไร่ ใช้เงิน ๒,๕๐๐ บาท

๒. ทำการถากถางบริเวณโดยทั่วไป ซึ่งมีเนื้อที่ประมาณ ๗๑ ไร่ บริเวณนี้เป็นที่ตั้งวัด โรงเรียน และค่ายลูกเสือ ยังมีเนื้อที่ที่จะต้องจัดทำประมาณ ๖๐ ไร่ ใช้เงิน ๑๕,๐๐๐ บาท

๓. ชุดแต่งสระน้ำศักดิ์สิทธิ์ ขนาดกว้าง ๑๕ เมตร ยาว ๑๕ เมตร ลึก ๓ เมตร คิดเป็นดินที่ต้องขุดขึ้น ๖๗๕ ลูกบาศก์เมตร เป็นเงิน ๔,๐๕๐ บาท

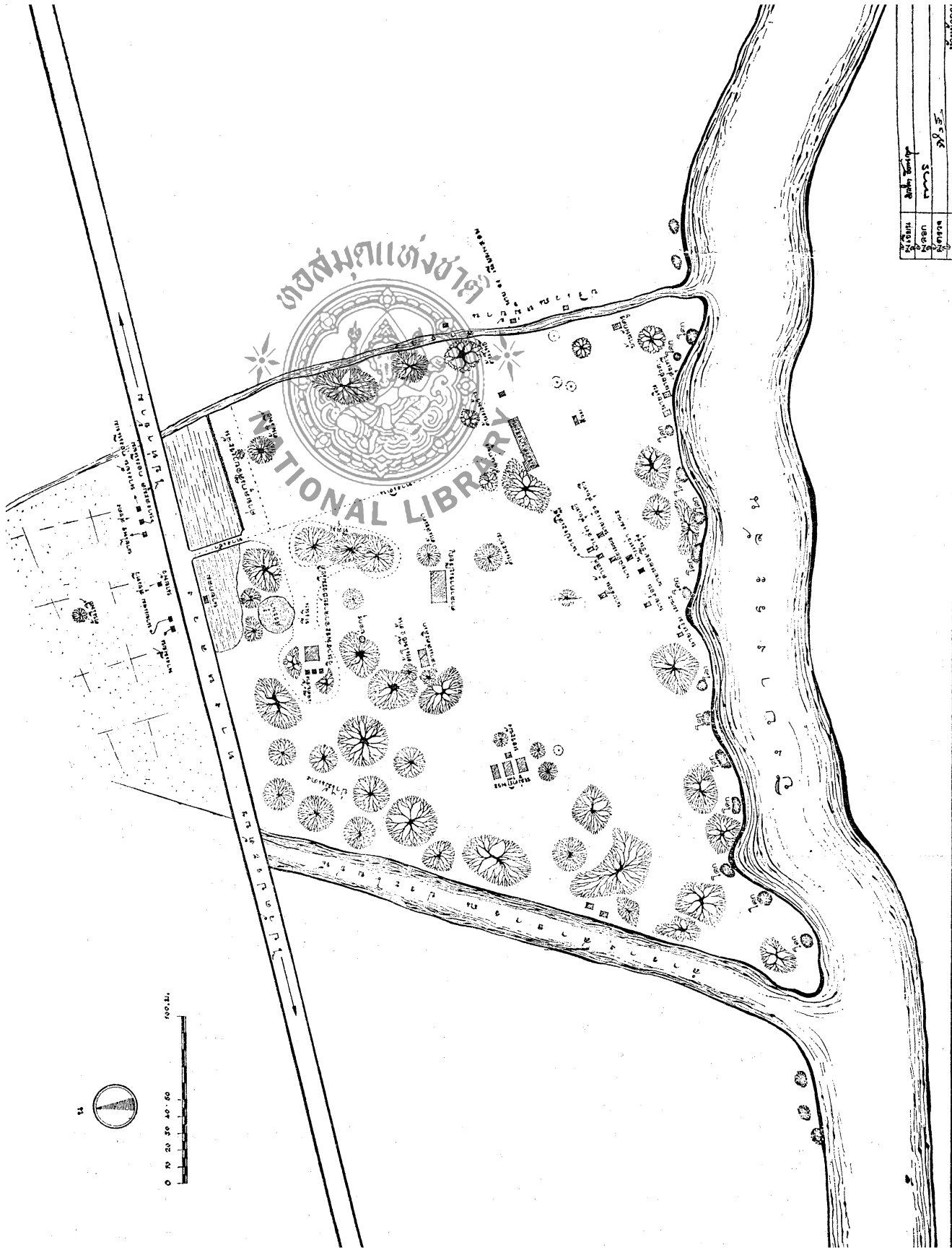
รวมค่าชุดแต่งทั้งสิ้น ๒๑,๕๕๐ บาท

สรุปยอดรวมค่าชุดแต่งและทำรั้วค่ายบางระจัน

๑. ค่าชุดแต่ง ๒๑,๕๕๐ บาท

๒. ค่าทำรั้ว ๔๕,๐๐๐ บาท

รวมทั้งสิ้น ๖๖,๕๕๐ บาท

ผู้เรียบเรียง	ผู้จัดทำ	ผู้ตรวจ	ผู้พิมพ์
ศาสตราจารย์	ศาสตราจารย์	ศาสตราจารย์	ศาสตราจารย์
ศาสตราจารย์	ศาสตราจารย์	ศาสตราจารย์	ศาสตราจารย์
ศาสตราจารย์	ศาสตราจารย์	ศาสตราจารย์	ศาสตราจารย์

“แผนผังวัดโพธิ์กาตนา จังหวัดสิงห์บุรี”

การสร้างค่ายบางระจันจำลอง

ในการประชุมคณะกรรมการฟื้นฟูบูรณะค่ายบางระจันครั้งที่ ๑/๒๕๑๓ วันที่ ๑ มีนาคม พ.ศ. ๒๕๑๓ อธิบดีกรมการศาสนาเสนอต่อที่ประชุมว่า สมควรสร้างค่ายบางระจันจำลอง และซุ้มประตูค่ายขึ้นใหม่ ทั้งนี้เพื่อให้ประชาชนผู้ผ่านเข้าชมเกิดความประทับใจ และสนใจในประวัติศาสตร์ยิ่งขึ้นฯลฯ รัฐมนตรีว่าการกระทรวงศึกษาธิการ ประธานคณะกรรมการฯ จึงสนับสนุนว่าเป็นข้อเสนอที่ดี หากมีเงินเหลือจากการฟื้นฟูบูรณะค่ายบางระจันก็ไม่ขัดข้อง และควรให้กรมศิลปากรออกแบบเพื่อความถูกต้องตามหลักข้อเท็จจริง ทั้งให้ใกล้เคียงลักษณะบ่อน้ำค่ายในสมัยโบราณให้มากที่สุด

กรมศิลปากรได้มอบให้ นายประเวศ ลิมประณีต สถาปนิกเอก หัวหน้าแผนกออกแบบกองสถาปัตยกรรมเป็นผู้ออกแบบ ผู้ออกแบบได้ศึกษาลักษณะบ่อน้ำค่ายจากพงศาวดารต่าง ๆ ภาพจิตรกรรมฝาผนัง และบ่อน้ำค่ายโบราณที่มีอยู่ในชั้นแรกได้ศึกษาจากภาพจิตรกรรมฝาผนังในวิหารวัดสุวรรณดาราราม จังหวัดพระนครศรีอยุธยา เป็นภาพสมเด็จพระนเรศวรมหาราชทรงดาบพระแสงดาบนำทหารขึ้นเป็นระเนียดจะเข้าค่ายพระเจ้าหงสาวดี ในวันที่ ๑๐ ค่ำ เดือน ๔ ปีจอ พ.ศ. ๒๑๒๙ ภาพจิตรกรรมฝาผนังนี้ทำให้เข้าใจว่าค่ายสร้างด้วยไม้ไผ่^(๑) แต่เมื่อได้พิจารณาจากหนังสือพงศาวดารต่าง ๆ ที่กล่าวถึงการสร้างค่าย เช่น ประชุมจดหมายเหตุเกี่ยวกับเขมรและญวนในรัชกาลที่ ๓^(๒) ประวัติการของจอมพลและมหาอำมาตย์เอก เจ้าพระยาสุรศักดิ์มนตรี (เจิม แสงชูโต)^(๓) และหนังสือโคลงภาพพระราชพงศาวดาร^(๔)

(๑) ภาพจิตรกรรมฝาผนังในวิหารวัดสุวรรณดารารามนี้ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เขียนขึ้น ตอนบนเป็นภาพเทพชุมนุม ตอนล่างเป็นภาพเหตุการณ์สงครามในรัชกาลสมเด็จพระนเรศวรมหาราช ต่อมาในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พระยาศรีธรรมสารจัดกรุปฐิต์ภาพในวิหารนี้ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๗๔

(๒) มีเอกสารเกี่ยวกับการตัดไม้และสร้างค่ายหลายฉบับ

(๓) มีภาพถ่ายค่ายที่ตั้งฐานทัพของจอมพล เจ้าพระยาสุรศักดิ์มนตรี (เจิม แสงชูโต) ณ เมืองงอย เป็นภาพถ่ายประกอบเรื่องการยกทัพไปปราบฮ่อ ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พ.ศ. ๒๔๒๘ ภาพแสดงถึงลักษณะค่าย คู ระเนียด หอรบ ซึ่งตั้งอยู่เชิงเขา

(๔) ภาพเหล่านี้วาดขึ้นใน พ.ศ. ๒๔๓๐ มีจำนวน ๒๒ ภาพ มีโคลงประกอบภาพ ๓๖๖ บท พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดเกล้าฯ ให้นำไปประดับพระเมรุทองสนามหลวง ในพระราชพิธีพระราชทานเพลิงพระศพ สมเด็จพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้าพาหุรัตมณีมัย สมเด็จพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้าตรีเพ็ชรุตม์ธำรง เจ้าฟ้าศิริราชกกุธภัณฑ์ และพระอรรคชายาเธอ พระองค์เจ้าเสาวภาคณาภิรัตน์ ต่อมาโปรดเกล้าฯ ให้แบ่งภาพเหล่านี้ไปประดับพระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัย และพระที่นั่งวโรภาสพิมาน พระราชวังบางปะอิน

ตลอดจนร่องรอยค่ายยังทัพสมเด็จพระนเรศวรมหาราชที่เมืองงาย อำเภอเชียงดาว จังหวัด เชียงใหม่ ครั้งที่เสด็จยกกองทัพไปตีกรุงอังวะ ใน พ.ศ. ๒๑๔๒ ซึ่งมีรั้วค่ายเป็นไม้สักผ่า ซีกขนาดใหญ่เหลืออยู่^(๑) จึงทำให้เข้าใจว่าค่ายบางระจันในสมัยที่เกิดสงครามกับพม่า นั้น คง จะสร้างด้วยไม้จริง เพื่อความมั่นคงแข็งแรงและคงจะสร้างด้วยไม้เบญจพรรณซึ่งหาได้ในท้อง ถิ่นนั้น ดังนั้นค่ายบางระจันจำลองที่จะสร้างขึ้นนี้จึงใช้ไม้เบญจพรรณ

ลักษณะค่าย

พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถานฉบับพิมพ์ พ.ศ. ๒๕๔๓ อธิบายคำว่า “ค่าย” ว่า ที่พักของกองทัพ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงอธิบาย เกี่ยวกับเรื่องค่ายไว้ในลายพระหัตถ์ถึงสมเด็จพระเจ้าฟ้า กรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ว่า^(๒)

“ค่าย คู ประตู หอรบ” รวมถึงซึ่งสร้างสำหรับป้องกันศัตรูอยู่ใน ๔ คำนี้หมด ยังมีรอยที่ตั้งทัพรบศึกครั้งสมเด็จพระนเรศวรมหาราช ปรากฏอยู่ในแขวงจังหวัดกาญจนบุรีและ สุพรรณบุรี รอยที่ตั้งทัพครั้งพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกรบพม่าก็ยังปรากฏอยู่ที่เมือง ไทรโยค คูลักษณะเหมือนกันหมด เมื่อทำนั้น ขุด “คู” รอบ ๆ เอาดินที่ขุดขึ้นพูนทำเชิงเทินข้างใน ตลอดแนวคู มี “ประตู” ทางเข้าออกเป็นระยะ ทำเชิงเทินยื่นออกไปเป็น “หอรบ” เป็นระยะ สำหรับยิงศัตรูทางด้านสกัด ที่บนเชิงเทินเอาไม้ปัก “ค่าย” บังตัวคนที่ต่อสู้มิให้ถูกศัสตราวุธ และ บังตาศัตรูด้วย ที่ตั้งทัพที่เขาเรียกรวมว่า “ค่าย” ประกอบด้วยองค์ ๔ อันมีชื่อเรียกในภาษาไทย ดังกล่าวมา”

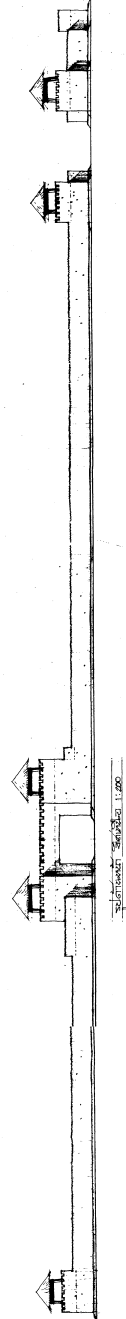
ค่ายบางระจันจำลองที่สร้างขึ้น ถือว่าเป็นอนุสาวรีย์ จึงเพียงแต่สันนิษฐานให้ใกล้ ความจริงที่สุด ซึ่งประกอบด้วยเชิงเทิน ระบาย บ่อและหอคอย ๕ บ่อ^(๓) คือบ่อใหญ่ ๒ บ่อ บ่อเล็ก ๓ บ่อ อยู่ที่มีมทิสตะวันออกบ่อหนึ่ง และทางทิศตะวันตก ๒ บ่อ ตัวบ่อสูง ๘ เมตร กว้าง ๔.๖๐ เมตร มีหอคอยหลังคาเหลี่ยมทรงคล้ายมณฑป มุงด้วย หญ้าคาหรือแฝกกว้าง ๒.๕๐ เมตร เฉพาะบ่อใหญ่มีพื้น ๓ ชั้น บ่อเล็กมี ๒ ชั้น มีบันได

(๑) กรมศิลปากรได้ออกแบบสร้างค่ายจำลอง ณ ที่นี้ตามคำขอของผู้ว่าราชการจังหวัด เมื่อ พ.ศ. ๒๕๑๒

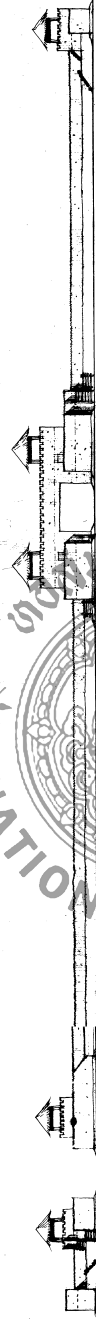
(๒) ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยา และนริศรานุวัดติวงศ์, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยา สาส์นสมเด็จพระ เล่ม ๘ กรุงเทพฯ : องค์การค้าคุรุสภา ศึกษาภัณฑ์พาณิชย์, ๒๕๐๔ หน้า ๔๘-๕๐

(๓) รายละเอียดเกี่ยวกับลักษณะค่ายบางระจันจำลอง ในแผนผังค่ายบางระจัน

ชั้นล่าง กำแพงค้ำยันหรือระแนงใช้ไม้เนื้อแข็งทาบเปลือกทาด้วยน้ำมันดิน กำแพงบ่อมรักษาการมีลักษณะการเรียงเสาสามต้นให้สูงขึ้นมาสลับกับเสาสองต้นเป็นระยะสำหรับกำบังตัวตามแบบใบเสมาของกำแพง ลักษณะเช่นนี้เรียกว่าลูกบ่อม เสาระแนงทั้งหมดเสี้ยนปลายแหลมปักอยู่ในคอนกรีตซึ่งอยู่ต่ำกว่าระดับดินเดิม ๑ เมตร วิธีนี้จะทำให้ค้ำยันอยู่ทนนานกว่าฝังเสาในดินธรรมดา หลังค้ำยันยกเป็นเนินดินสูงประมาณ ๑.๒๐ เมตร ค้ำยันบางระจันจำลองนี้มีความยาวทั้งหมดประมาณ ๑๗๕.๒๕ เมตร กำแพงก่อสร้างใช้งบประมาณของจังหวัดสิงห์บุรี เป็นเงิน ๑๕๐,๐๐๐ บาท เริ่มก่อสร้างประมาณเดือนกุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๕๑๕ โดยบริษัทประยงค์สหการก่อสร้างจำกัด สร้างเสร็จประมาณเดือน ตุลาคม พ.ศ. ๒๕๑๕

ផែនទីស្ថានីយ៍ ១:២០០

ផែនទីស្ថានីយ៍ ១:២០០

ផែនទីស្ថានីយ៍ ១:២០០

ផែនទីស្ថានីយ៍ ១:២០០

ផែនទីស្ថានីយ៍ ១:២០០

ផែនទីស្ថានីយ៍ ១:២០០

ឈ្មោះស្ថានីយ៍ : ប្រាសាទ	
ឈ្មោះស្ថានីយ៍ : ប្រាសាទ	
4	ប្រាសាទ
7	ប្រាសាទ
	ប្រាសាទ
	ប្រាសាទ
	ប្រាសាទ
	ប្រាសាទ

การขุดแต่งบูรณะวิหารพระอาจารย์ธรรมโชติ

วิหารพระอาจารย์ธรรมโชติ เป็นวิหารที่อยู่ในวัดโพธิ์เก้าต้น ตำบลบางระจัน ลักษณะเป็นแบบสถาปัตยกรรมสมัยอยุธยา ที่เรียกกันว่าวิหารพระอาจารย์ธรรมโชติ เนื่องจากเข้าใจว่าพระอาจารย์ธรรมโชติ วัดเขานางบวช ซึ่งเป็นบุคคลสำคัญผู้หนึ่งเกี่ยวกับวีรกรรมของชาวบ้านบางระจันได้พักอาศัยอยู่ในวิหารนี้

วิหารพระอาจารย์ธรรมโชติที่เหลืออยู่ในปัจจุบันมีลักษณะเป็นซากโบราณสถาน (Ruin) ลักษณะและสภาพทั่วไปเป็นวิหารก่ออิฐถือปูน ขนาดกว้าง ๘.๑๐ เมตร ยาว ๙.๒๕ เมตร ผนังมีความหนา ๔.๖๐ เซนติเมตร ใช้วิธีเรียงอิฐแบบด้านยาวสลัبد้านสั้น (Dutch Bond) ลักษณะฐานเป็นฐานปัทม์ มีผนังเหลืออยู่ ๓ ด้าน คือ

๑. ผนังด้านทิศเหนือ สูงจากระดับพื้นดิน ๓.๕๐ เมตร มีร่องรอยการก่ออิฐเจาะเป็นช่องหน้าต่าง ๑ ช่อง ขนาดกว้าง ๖๐ เซนติเมตร ผนังด้านนี้ทรุดเอียงบิดตัว ไม่ได้ระดับ

๒. ผนังด้านทิศใต้ เหลืออยู่เพียงเล็กน้อย^(๑) ฐานด้านนี้ทรุดเอียงเช่นเดียวกัน อิฐที่ก่อเป็นลวดบัวของฐาน ชำรุดแตกหักและยังมีดินปกคลุมอยู่บนฐาน

๓. ผนังด้านทิศตะวันตก เหลืออยู่มากกว่าด้านอื่น วัดความสูงจากยอดผนังถึงระดับพื้นดินได้ ๓.๘๕ เมตร ผนังด้านนี้มีรอยแตกร้าว และเนื่องจากฐานทรุดจึงทำให้ผนังแยกออกเป็น ๒ ส่วนเอียงจากที่เดิม อิฐบนยอดผนังร่วงหล่นง่ายเพราะปูนสอหมดคุณภาพ

ด้านทิศตะวันตกของวิหารมีเจดีย์รายย่อไม้สิบสองอยู่ ๓ องค์ ยังคงสภาพสมบูรณ์ ๒ องค์ แต่มีรอยชำรุดเจาะบนคอระฆังทั้ง ๒ องค์ ส่วนอีกองค์หนึ่งเหลือเพียงฐาน และทางมุมด้านทิศตะวันออกเฉียงใต้ของวิหารก็มีซากฐานเจดีย์อีก ๑ องค์

คณะกรรมการฟื้นฟูบูรณะค่ายบางระจัน ได้เคยลงมติในการประชุม เมื่อวันที่ ๒๒ สิงหาคม พ.ศ. ๒๕๔๙ ว่า จะนำโครงการฟื้นฟูบูรณะค่ายบางระจันเข้าร่วมในโครงการฉลอง ๒๕ พุทธศตวรรษ แต่เนื่องจากงานฉลอง ๒๕ พุทธศตวรรษเป็นงานเกี่ยวกับศาสนาโดยตรง การฟื้นฟูบูรณะค่ายบางระจันเป็นเรื่องเกี่ยวกับสงคราม ฉะนั้นจึงเห็นสมควรให้ปฏิสังขรณ์วิหาร

(๑) เมื่อขุดแต่งแล้วพบว่ามียอดรอยการทำหน้าต่างเช่นเดียวกับผนังด้านทิศเหนือ

พระอาจารย์ธรรมโชติแทน ได้เสนอของบประมาณต่อรัฐบาลเป็นเงิน ๒๐๐,๐๐๐ บาท แต่มีอุปสรรคทำให้วิหารพระอาจารย์ธรรมโชติไม่ได้รับการบูรณะปฏิสังขรณ์ให้ถูกต้องตามหลักการสงวนรักษาโบราณสถานคือ การเปลี่ยนรัฐบาลใหม่ใน พ.ศ. ๒๕๐๐ และอุปสรรคเกี่ยวกับงบประมาณเรื่อยมาจนปัจจุบัน วิหารพระอาจารย์ธรรมโชติมิได้ถูกทอดทิ้งเสียทีเดียว ใน พ.ศ. ๒๕๐๑ ขวณฯ จอมพลถนอม กิตติขจร ได้ให้สร้างหลังคาเครื่องไม้มุงสังกะสีขึ้นและใน พ.ศ. ๒๕๐๗ ได้มีการเทคอนกรีตพื้นวิหารและทำบันไดทางขึ้นด้วย

การขุดแต่งบูรณะวิหารพระอาจารย์ธรรมโชติเริ่มลงมือในเดือน มกราคม พ.ศ. ๒๕๑๘ โดยจังหวัดสิงห์บุรีได้ตั้งงบประมาณค่าใช้จ่ายประจำปี พ.ศ. ๒๕๑๘ ขององค์การบริหารส่วนจังหวัด ในหมวดค่าใช้สอย เป็นจำนวน ๕๐,๐๐๐ บาท เพื่อการขุดแต่งบูรณะวิหารพระอาจารย์ธรรมโชติ

กรมศิลปากรได้มอบให้เจ้าหน้าที่ออกไปดำเนินการ ในวันที่ ๒๐ มกราคม พ.ศ. ๒๕๑๘ คือ

๑. เจ้าหน้าที่บริหารงานทั่วไป

- ๑.๑ นายประยูร ไพบูลย์สุวรรณ หัวหน้าหน่วยศิลปากรที่ ๑ เป็นเจ้าหน้าที่ธุรการและการเงิน
- ๑.๒ นายสมศักดิ์ รัตนกุล หัวหน้าแผนกขุดแต่งและบูรณะ^(๑) กองโบราณคดี กรมการปฏิบัติงานทางด้านวิชาการ

๒. เจ้าหน้าที่ปฏิบัติงาน

- ๒.๑ นายถวัลย์ แจ่มวิมล ภัณฑารักษ์โท แผนกพิพิธภัณฑ์และโบราณสถานหัวเมือง กองโบราณคดี
- ๒.๒ นายประกิจ หลาวทอง ภัณฑารักษ์จัตวา แผนกขุดแต่งและบูรณะ
- ๒.๓ นายบุญสืบ สีทองคำ ภัณฑารักษ์จัตวา หน่วยศิลปากรที่ ๑

หลักการปฏิบัติงาน

ลักษณะวิหารพระอาจารย์ธรรมโชติ จัดอยู่ในประเภทซากโบราณสถาน (Ruin) จึงดำเนินการบูรณะได้เพียงแต่เสริมความมั่นคง (Consolidate) ให้แก่ซากโบราณสถาน

(๑) ปัจจุบันดำรงตำแหน่งหัวหน้ากองโบราณคดี

โดยให้รักษาลักษณะทรวดทรงตามสภาพที่ปรากฏอยู่แก่สายตาก่อนบูรณะ (Conservation in situ) เพื่อเป็นการรักษาสรรยากาศของซากโบราณสถาน (Atmosphere of ruin) ซึ่งมีจุดประสงค์ให้ผู้มาชม โบราณสถานเกิดจินตภาพ (imagination) และซาบซึ้งในเรื่องราวทางประวัติศาสตร์

ข้อกำหนดและขอบเขตการปฏิบัติงาน

๑. กำหนดเวลาในการขุดแต่งบูรณะ ๕๐ วัน
๒. ดำเนินการขุดแต่งลอกดินที่ปกคลุมโดยรอบฐานวิหารออก เพื่อให้เห็นลักษณะ และพื้นฐานแท้จริงเด่นชัด และได้จัดปรับปรุงบริเวณให้สะอาดเรียบร้อย
๓. การดำเนินงานบูรณะ
 - ๓.๑ บูรณะฐานโดยรอบ ฐานก่ออิฐที่เป็นลวดบัวหงายและบัวคว่ำบางตอนที่ชำรุดมาก ได้บูรณะเรียงอิฐใหม่ตามลักษณะของเดิมทุกประการ
 - ๓.๒ ผนังวิหารที่แตกแยกออกจากกัน ได้ดำเนินการโยกผนังให้เข้าที่เดิมทุกส่วน และเทคานคอนกรีตเสริมเหล็กขนาด ๔๐x๔๐ เซนติเมตร ได้พื้นรากฐานตามความยาวของผนังในส่วนที่โยกกลับเข้าที่ เพื่อป้องกันการทรุดเอียงอีกต่อไป
 - ๓.๓ ผนังบางส่วนที่อิฐหมดคุณภาพจำเป็นต้องใช้อิฐใหม่ใส่แทนที่ ได้จัดทำโดยเฉพาะในส่วนที่ชำรุด
 - ๓.๔ การบูรณะได้พยายามรักษาแนวยอดผนังตามลักษณะที่เป็นอยู่ในปัจจุบัน เมื่อจำเป็นจะต้องเพิ่มเติมบางส่วนโดยใช้อิฐใหม่ ก็ได้บันทึกและแสดงส่วนที่เพิ่มเติมด้วย
 - ๓.๕ ในกรณีที่จำเป็นต้องรื้ออิฐเรียงของเดิมออก เพื่อดำเนินการสอปูนใหม่ให้มั่นคงนั้น ได้นำอิฐเก่าที่รื้อออกเรียงใหม่ตามระบบเดิมทุกประการ
 - ๓.๖ ได้บันทึกภาพการปฏิบัติงานทุกระยะ ทั้งรวบรวมหลักฐานตามแนววิธีการปฏิบัติ เพื่อจัดพิมพ์เป็นรายการบูรณะให้เป็นหลักฐานต่อไป
- อนึ่งในการบูรณะวิหารพระอาจารย์ธรรมโชตินี้ จำเป็นต้องรื้อสิ่งที่ได้มีผู้สร้างเพิ่มเติมภายหลังออก เพื่อให้วิหารได้รับการบูรณะอย่างถูกต้องตามลักษณะเดิมทุกประการ ดังนั้นจึงต้องดำเนินการคือ

รื้อหลังคาเครื่องไม้ของวิหาร ซึ่งสร้างเมื่อ พ.ศ. ๒๕๐๑ ออกทั้งหมด

๒. ย้ายพระพุทธรูปตลอดจนเครื่องบูชาต่างๆ บนวิหารไปประดิษฐาน ณ ศาลา
รับแขก ซึ่งอยู่ทางทิศใต้ของวิหาร

๓. ขุดพื้นคอนกรีตของวิหารซึ่งจัดทำเมื่อ พ.ศ. ๒๕๐๗ ออกทั้งหมด ทิ้งนํ้าอง
จากพื้นนี้ได้ปรับเททับบนซากอิฐที่ปรักพังในวิหาร ซึ่งไม่ใช่ระดับพื้นเดิมของวิหาร และสูง
จากพื้นวิหารจริงประมาณ ๑.๓๐ เมตร ระดับฐานจริงนี้ได้จากการสอบกับระดับฐานภายนอก
ตลอดจนบันไดซึ่งได้ขุดลอกดินออกหมดแล้ว

โบราณวัตถุที่ได้จากการขุดแต่งวิหาร

เมื่อได้ขุดลอกพื้นภายในวิหาร ได้พบโบราณวัตถุดังต่อไปนี้

๑. ศีรษะตุ๊กตาดินเผาขนาดเล็ก สมัยอยุธยา ๑ ชิ้น
๒. เท้าปูนสำริดขนาดเล็ก สูงประมาณ ๕ เซนติเมตร ๑ ชิ้น
๓. พระพักตร์พระพุทธรูปศิลาทรายแดง สมัยลพบุรี สูง ๒๐ เซนติเมตร ๑ ชิ้น
๔. พระพุทธรูปยืนสำริด ปางประทานอภัย สมัยอยุธยา พระหัตถ์ขวาและ
พระบาททั้ง ๒ ข้างหักหายไป สูง ๓๔ เซนติเมตร ๑ องค์
๕. แผ่นอิฐมีลวดลายขีดเป็นภาพเทวดาและดอกไม้ ขนาดกว้าง ๒๐.๕๐ เซนติ-
เมตร ยาว ๒๕ เซนติเมตร หนา ๒.๕๐ เซนติเมตร จำนวน ๒ แผ่น สันนิษฐานว่าอิฐที่มี
ลวดลายเช่นนี้ อาจมีหลายแผ่นเรียงต่อกันเป็นเรื่องราว^(๑)

ค่าใช้จ่ายในการขุดแต่งบูรณะ แบ่งออกเป็น ๓ หมวด คือ

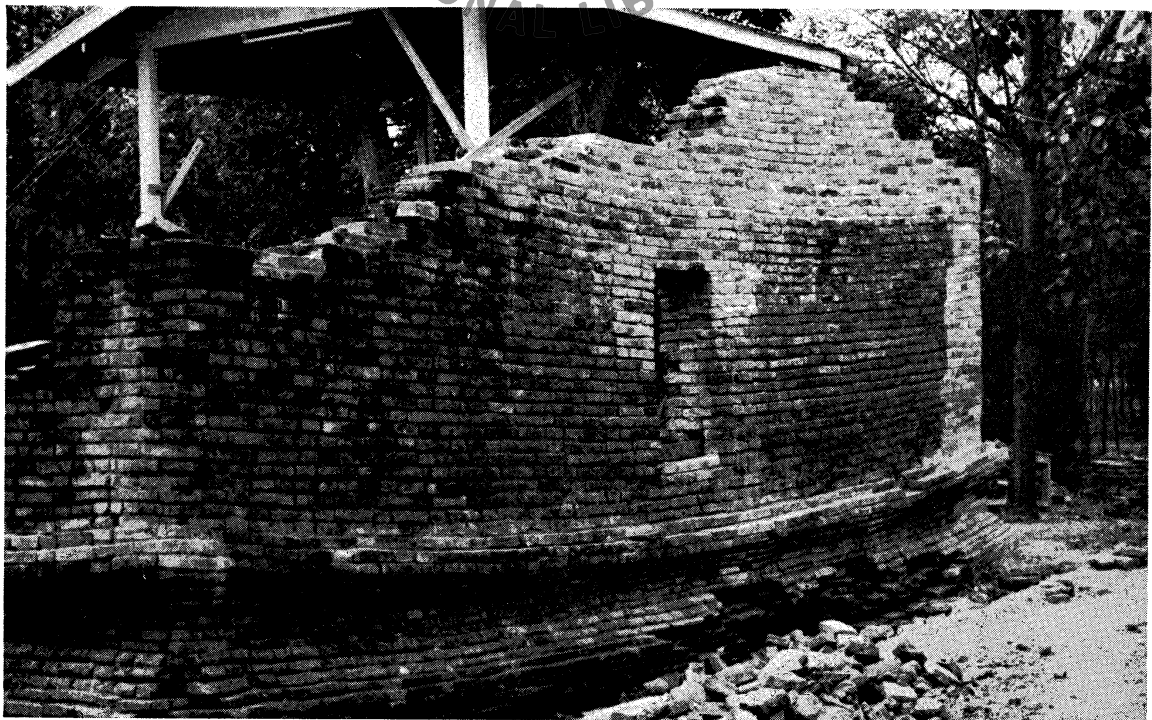
๑. หมวดค่าจ้างชั่วคราว	เงิน	๒๐,๐๐๐	บาท
๒. หมวดค่าใช้สอย	,,	๒๘,๓๐๐	,,
๓. หมวดค่าวัสดุ	,,	๑๑,๗๐๐	,,

รวม ๓ หมวดเงิน ๕๐,๐๐๐ บาท

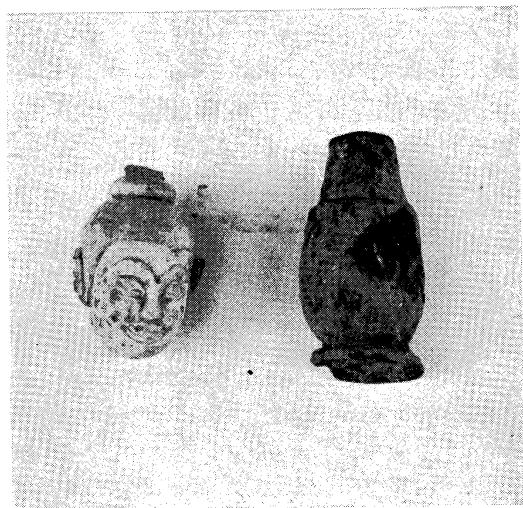
เจ้าหน้าที่ของกรมศิลปากรได้ทำการขุดแต่งและบูรณะวิหาร พระอาจารย์ธรรมโชติ
เสร็จในวันที่ ๑๐ มีนาคม พ.ศ. ๒๕๑๘

รูปที่ ๓ วิหารพระอาจารย์ธรรมโชติด้านหน้า ขณะทำการขุดแต่ง

รูปที่ ๔ ผนังวิหารพระอาจารย์ธรรมโชติด้านทิศเหนือ เมื่อบูรณะขุดแต่งแล้ว

รูปที่ ๙-๑๐ ศีรษะตุ๊กตาดินเผาและเต้าปูนสำริด
พระพุทธรูปสำริดปางประทานอภัย
สมัยอยุธยา ขุดได้ภายในวิหารพระ
อาจารย์ธรรมโชติ

รูปที่ ๑๑ พระพักตร์พระพุทธรูปศิลาทรายแดง
สมัยลพบุรี ขุดได้ภายในวิหารพระ
อาจารย์ธรรมโชติ

รูปที่ ๑๒ แผ่นอิฐมีลวดลายรูปเทวดาและดอกไม้
ขุดได้ภายในวิหารพระอาจารย์ธรรมโชติ

รูปที่ ๑๓ เจดีย์ย่อไม้สิบสอง ด้านทิศตะวันตก
ของวิหารพระอาจารย์ธรรมโชติ

การสร้างอนุสาวรีย์วีรชนค่ายบางระจัน

การสร้างอนุสาวรีย์วีรชนค่ายบางระจันนับว่าเป็นส่วนสำคัญที่สุดของโครงการฟื้นฟูบูรณะค่ายบางระจัน เพราะนอกจากจะเป็นการกระตุ้นเกียรติประวัติ วีรกรรมของท่านเหล่านั้นแล้ว ยังเป็นอนุสรณ์เตือนให้ชาวไทยสำนึกในหน้าที่ของตนที่มีต่อชาติ คือ จะต้องสมัคศานสามัคคีกัน ในยามบ้านเมืองสงบ แต่เมื่อมีภัยทุกคนจะต้องกล้าหาญ อดทน และเสียสละได้แม้กระทั่งชีวิตของตน เพื่อประเทศชาติอันเป็นที่รัก เช่นเดียวกับวีรชนค่ายบางระจันได้ปฏิบัติมาแล้ว นอกจากนี้การก่อสร้างอนุสาวรีย์ตลอดจนการตกแต่งบูรณะค่ายบางระจัน ยังจะทำให้สถานที่ที่สง่างามสมเป็นสถานที่อันมีเกียรติจารึกอยู่ในประวัติศาสตร์

การสร้างอนุสาวรีย์วีรชนค่ายบางระจันอยู่ในโครงการฟื้นฟูบูรณะค่ายบางระจันระยะแรก และมีประวัติการดำเนินงานคือ

แบบอนุสาวรีย์ครั้งที่ ๑

เมื่อรัฐบาลมอบโครงการฟื้นฟูบูรณะค่ายบางระจันให้กระทรวงวัฒนธรรมดำเนินการใน พ.ศ. ๒๔๙๙ นั้น กรมศิลปากรซึ่งร่วมเป็นกรรมการอยู่ในคณะกรรมการดำเนินงานฟื้นฟูบูรณะค่ายบางระจัน ได้รับมอบให้ทำโครงการสร้างอนุสาวรีย์และบูรณะค่ายบางระจัน ศาสตราจารย์ศิลป์ พีระศรี เป็นผู้ออกแบบอนุสาวรีย์ คือ สร้างรูปอนุสาวรีย์ของหัวหน้าชาวค่ายบางระจัน ๖ คน ได้แก่พระอาจารย์ธรรมโชติ ขุนสรรค์ พันเรือง นายทองเหม็น นายจันหนวดเขี้ยว นายทองแสงใหญ่ รูปคนสูง ๑.๗๐ เมตร หล่อด้วยทองแดงและฐานรูปคนสูง ๑๐ เซนติเมตร หล่อด้วยทองแดง รวมเป็นเงิน ๑๕๐,๐๐๐ บาท ฐานอนุสาวรีย์ทำด้วยคอนกรีตเสริมเหล็กเป็นรูปหกเหลี่ยม มีลวดลายศิลปไทย มีซุ้มคูหาสำหรับประดิษฐานรูปวีรชนทั้ง ๖ เป็นเงิน ๒๐๐,๐๐๐ บาท รวมทั้งสองรายการเป็นเงินทั้งสิ้น ๓๕๐,๐๐๐ บาท (๑)

ในการประชุมคณะกรรมการฟื้นฟูบูรณะค่ายบางระจัน วันที่ ๒๒ สิงหาคม พ.ศ. ๒๔๙๙ นายเพียรศักดิ์ นิสัยสุข ผู้แทนราษฎรจังหวัดสิงห์บุรีขณะนั้นเสนอว่า ได้ขออนุมัติเงินจากงบประมาณงานฉลอง ๒๕ พุทธศตวรรษจาก ฯพณ ฯ นายกรัฐมนตรีเพื่อช่วยโครงการ

(๑) แบบอนุสาวรีย์ ภายหลังได้มีการเปลี่ยนแปลงอีกจนถึง พ.ศ. ๒๕๐๘ จึงยุติตามแบบที่กรมศิลปากรเสนอ และได้ก่อสร้างขึ้นตามแบบนั้น ดูรายละเอียดหน้าต่อไป

ฟื้นฟูบูรณะค่ายบางระจัน สำหรับกรมศิลปากรขอให้ ๓๘๘,๐๐๐ บาท เพื่อเป็นค่าชุดแต่งค่าย
บางระจัน ๓๘,๐๐๐ บาท ค่าก่อสร้างอนุสาวรีย์ ๓๕๐,๐๐๐ บาท แต่คณะกรรมการพิจารณา
เห็นว่างานฉลอง ๒๕ พุทธศตวรรษเป็นเรื่องเกี่ยวกับศาสนา ไม่ควรนำงบประมาณจากงานนี้
มาสร้างอนุสรณ์เกี่ยวกับสงคราม ทั้งอาจเป็นการกระทบกระเทือนสัมพันธ์ภาพกับประเทศ
เพื่อนบ้าน จึงให้ระงับการสร้างอนุสาวรีย์ไว้

ต่อมาคณะกรรมการได้หมดสภาพไป เนื่องจากพระราชบัญญัติปรับปรุงกระทรวง
ทบวงกรม^(๑) ซึ่งทำให้กระทรวงวัฒนธรรมต้องยุบไป ได้มีการแต่งตั้งและยุบเลิกคณะ
กรรมการอีกหลายครั้ง งานในโครงการฟื้นฟูบูรณะค่ายบางระจันจึงมิได้ดำเนินให้ลุล่วงไป
ตามโครงการ โดยเฉพาะการสร้างอนุสาวรีย์นั้นยังไม่ได้เริ่มก่อสร้าง กระทรวงศึกษาธิการ
ดำเนินการฟื้นฟูบูรณะต่อไป ใน พ.ศ. ๒๕๐๕ ขอให้กรมศิลปากรสำรวจทำแผนผังบริเวณ
ค่ายบางระจันเพื่อนำมาพิจารณาประกอบควรดำเนินงานให้เป็นไปตามโครงการ

กรมศิลปากรได้เริ่มนำโครงการที่กรมจะต้องดำเนินการใน พ.ศ. ๒๔๙๙ มา
พิจารณาใหม่ใน พ.ศ. ๒๕๐๖ มีรายการดังนี้

๑. การชุดแต่งค่ายและกันรั้ว	๓๘,๐๐๐ บาท
๒. ค่าก่อสร้างอนุสาวรีย์	๓๕๐,๐๐๐ บาท
๓. ค่าก่อสร้างพิพิธภัณฑ์สถานและหอสมุด	๑,๐๐๐,๐๐๐ บาท

ในการประชุม คณะกรรมการลงมติให้ดำเนินการเฉพาะข้อ ๑ และ ๒ ก่อน ส่วน
ข้อ ๓ นั้นยังไม่จำเป็น

แบบอนุสาวรีย์ครั้งที่ ๒

การสร้างอนุสาวรีย์วีรชนค่ายบางระจัน กองทัตศิลป กรมศิลปากรได้พิจารณา
กำหนดราคาค่าก่อสร้างใหม่ เนื่องจากวัสดุที่จะใช้ก่อสร้างมีราคาสูงขึ้น และอีกประการหนึ่งใน
โครงการฟื้นฟูบูรณะค่ายบางระจันของจังหวัดสิงห์บุรี เริ่ม พ.ศ. ๒๕๐๖ เสร็จ พ.ศ. ๒๕๑๐

(๑) “พระราชบัญญัติปรับปรุงกระทรวง ทบวง กรม (ฉบับที่ ๖) พ.ศ. ๒๕๐๑” ประกาศในราชกิจจานุเบกษาฉบับ
พิเศษ เล่ม ๓๕ ตอนที่ ๖๗ วันที่ ๓๑ สิงหาคม ๒๕๐๑ หน้า ๑-๑๐

นั้น เสนอสร้างอนุสาวรีย์วีรชนค่ายบางระจัน ๘ คน เพิ่มจากเดิม ๒ รูป คือนายแท่นและนายโชติ กองหัตถศิลป์ได้ประมาณค่าใช้จ่ายในการสร้างอนุสาวรีย์ใหม่ดังนี้

๑. บันล่อรูปอนุสาวรีย์ด้วยโลหะ รมดำ ขนาดสูง ๑.๗๐ เมตร มีฐานรองสูง ๑๐ เซนติเมตร จำนวน ๘ รูป ประมาณเงิน ๒๐๐,๐๐๐ บาท

๒. สร้างแท่นฐานอนุสาวรีย์ด้วยคอนกรีตเสริมเหล็ก เป็นรูปหกเหลี่ยม มีซุ้มคูหาสำหรับประดิษฐานรูป ประมาณเงิน ๓๐๐,๐๐๐ บาท รวมทั้ง ๒ รายการประมาณ ๕๐๐,๐๐๐ บาท

แบบอนุสาวรีย์ครั้งที่ ๓

ในเดือนพฤศจิกายน พ.ศ. ๒๕๐๗ กองหัตถศิลป์ กรมศิลปากร ได้ออกแบบอนุสาวรีย์ใหม่ ๔ แบบ มีรูปวีรชน ๑๒ คน รวมพระอาจารย์ธรรมโชติอยู่ในกลุ่มด้วย พร้อมทั้งประมาณราคาค่าบันล่อ ตลอดจนค่าสร้างแท่นฐานอนุสาวรีย์ ผู้ออกแบบคือนายสนั่น ศิลากรรม ช่างศิลปเอก กองหัตถศิลป์ แบบอนุสาวรีย์ทั้ง ๔ นี้ได้รับการพิจารณาจากคณะกรรมการฟื้นฟูบูรณะค่ายบางระจัน ในการประชุมครั้งที่ ๑/๒๕๐๗ วันที่ ๑๙ มกราคม คณะกรรมการพิจารณาแล้ว ขอให้แก้ไขแบบที่ ๒ และ ๓ เพื่อพิจารณาใหม่ในการประชุมครั้งต่อไป และขอให้แยกรูปพระอาจารย์ธรรมโชติออกจากกลุ่มวีรชนอื่นๆ

กรมศิลปากรได้เสนอแบบที่แก้ไขใหม่ต่อที่ประชุมคณะกรรมการในวันที่ ๑๙ มีนาคม พ.ศ. ๒๕๐๗ สองแบบและแบบซึ่งร่างขึ้นใหม่อีกแบบหนึ่ง คณะกรรมการลงมติให้ใช้แบบที่ร่างใหม่และขอให้ทำรูปจำลองเสนอต่อที่ประชุมอีกครั้ง

อนึ่ง ก่อนที่คณะกรรมการจะลงมติเห็นชอบแบบอนุสาวรีย์ของกรมศิลปากร นายสง่า ววรรณดิษฐ์ กรรมการผู้หนึ่งได้เสนอต่อประธานคณะกรรมการว่า ใครจะให้มีการประกวดการออกแบบอนุสาวรีย์เพื่อช่วยแบ่งภาระของกรมศิลปากร โดยนายสง่า ววรรณดิษฐ์ จะมอบเงินส่วนตัวให้เป็นรางวัลแก่ผู้ชนะ ๘,๐๐๐ บาท ต่อมาเมื่อได้เห็นแบบอนุสาวรีย์ที่ ๓ ซึ่งร่างขึ้นใหม่แล้วรู้สึกพอใจมาก จึงขอถอนข้อเสนอละขอยกเงินรางวัลให้แก่ช่างผู้ออกแบบ

แบบอนุสาวรีย์ที่คณะกรรมการฟื้นฟูบูรณะค่ายบางระจันลงมติเห็นชอบ มีลักษณะดังนี้ สร้างเป็นหมู่ ประกอบด้วย นายแท่น นายจันทนาคะเชียว นายทองเหม็นซี่กระบือ นายทองแสงใหญ่ นายคอก นายอิน นายทองแก้ว นายเมือง ขุนสรรค์ พันเรือง และ

นายโชติ รูปวิบูลย์ทั้ง ๑๑ ถืออาวุธต่าง ๆ กัน ภาพปั้นขนาดเท่าจริงสูงประมาณ ๑.๘๐ เมตร ตั้งอยู่บนแท่นฐานรูปสี่เหลี่ยม ซึ่งประกอบด้วยแผ่นภาพปูนแสดงเหตุการณ์ในประวัติศาสตร์ ๓ แผ่น ขนาดกว้าง ๗๐ เซนติเมตร ยาว ๑.๓๐ เมตร แผ่นจารึก ๑ แผ่น ขนาดกว้าง ๗๐ เซนติเมตร ยาว ๑.๘๐ เมตร กำหนดค่าใช้จ่ายในการปั้นหล่อ ๔๐๐,๐๐๐ บาท โดยแบ่งออกเป็น ๒ ปี คือปี ๒๕๑๐ เป็นเงิน ๒๐๐,๐๐๐ บาท ปี ๒๕๑๑ เงิน ๒๐๐,๐๐๐ บาท

สถานที่ตั้งอนุสาวรีย์

จังหวัดสิงห์บุรี ได้จัดซื้อที่ดินฝั่งถนนตรงข้ามค่ายบางระจัน ๑๐๐ ไร่ เมื่อ พ.ศ. ๒๕๐๘ เพื่อใช้เป็นที่ตั้งอนุสาวรีย์วีรชนค่ายบางระจัน และจะจัดเป็นอุทยานสำหรับพักผ่อนด้วย ในการประชุมในวันที่ ๑๘ มีนาคม พ.ศ. ๒๕๐๘ ผู้ว่าราชการจังหวัดเสนอว่าจะขอใช้ที่ดิน ๑๕ ไร่ เป็นที่ก่อสร้างสถานที่ทำการกิ่งอำเภอค่ายบางระจันตลอดจนบ้านพักข้าราชการ ฉะนั้น เพื่อให้แผนผังสอดคล้องกลมกลืนกับอนุสาวรีย์ คณะกรรมการจึงขอให้กรมศิลปากรเป็นผู้ออกแบบผังอนุสาวรีย์ตลอดจนที่ตั้งอาคารสถานที่ราชการทั้งหมด ส่วนอนุสาวรีย์นั้นจะต้องสร้างให้ได้แนวกับวิหารพระอาจารย์ธรรมโชติหลังเดิม หันหน้าอนุสาวรีย์มาทางค่ายบางระจัน

แผนผังบริเวณทั้งหมดนี้ นางจันทร์ลัดดา นันทพยั สถาปนิกเอก^(๑) กองสถาปัตยกรรม กรมศิลปากร เป็นผู้ออกแบบ

กรมศิลปากรได้เสนอหุ่นจำลองอนุสาวรีย์วีรชน หุ่นจำลองพระอาจารย์ธรรมโชติตลอดจนหุ่นจำลองผังบริเวณที่ตั้งอนุสาวรีย์ สถานที่ตั้งหน่วยราชการกิ่งอำเภอค่ายบางระจันต่อคณะกรรมการในการประชุมวันที่ ๑๕ สิงหาคม พ.ศ. ๒๕๐๘ คณะกรรมการลงมติเห็นชอบรูปจำลองอนุสาวรีย์และอนุมัติให้ดำเนินการปั้นหล่อได้ ครั้นเมื่อพิจารณาแผนผังอนุสาวรีย์และอาคารสถานที่ราชการแล้ว เห็นว่าอยู่ใกล้อนุสาวรีย์มากเกินไปจะทำให้อนุสาวรีย์ขาดความสง่างาม ควรย้ายสถานที่ราชการไปไว้ในที่แปลงอื่น ที่ดิน ๑๐๐ ไร่นี้จะใช้สำหรับสร้างอนุสาวรีย์อย่างเดียว บริเวณที่เหลือจัดทำเป็นอุทยาน

(๑) ปัจจุบันดำรงตำแหน่งผู้อำนวยการกองสถาปัตยกรรม กรมศิลปากร

การปั้นหล่ออนุสาวรีย์

กองหัตถศิลป์ กรมศิลปากร เริ่มดำเนินการปั้นรูปต่างๆ ด้วยดินเหนียว ในเดือนพฤศจิกายน พ.ศ. ๒๕๐๙ เดือนมกราคม พ.ศ. ๒๕๑๐ รูปปั้นแล้วเสร็จเป็นส่วนใหญ่ เหลือแต่รูปนายทองเหม็นขี่กระบือ และแผ่นแสดงเหตุการณ์ ๒ แผ่น กับจารึก ๑ แผ่น เนื่องจากรูปปั้นบางรูปใกล้จะเสร็จถึงขั้นถอดพิมพ์จากดินเหนียวเป็นปูนปลาสเตอร์ได้แล้ว ฉะนั้น กรมศิลปากรจึงเชิญคณะกรรมการมาตรวจพิจารณาในวันที่ ๑๙ มกราคม พ.ศ. ๒๕๑๐ คณะกรรมการอนุมัติให้ดำเนินการขั้นต่อไปได้ อนึ่ง ขณะดำเนินการปั้นรูปอนุสาวรีย์นี้ กองหัตถศิลป์ได้ส่งนายบุญส่ง นุชน้อมบุญ ช่างปั้นผู้หนึ่งไปติดต่อขอถ่ายภาพและสเก็ทซ์แบบอาวุธ ตลอดจนปืนสมัยอยุธยาจากพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติเจ้าสามพระยา จังหวัดพระนครศรีอยุธยา ประกอบการปั้นด้วย

เมื่อถอดพิมพ์รูปปั้นอนุสาวรีย์เป็นปูนปลาสเตอร์แล้ว คณะกรรมการได้มาตรวจพิจารณาในวันที่ ๓๐ สิงหาคม พ.ศ. ๒๕๑๐ อนุมัติให้หล่อเป็นรูปโลหะ

ส่วนแผ่นภาพประกอบแท่นฐานอนุสาวรีย์นี้ คณะกรรมการมีมติว่า การมีภาพประกอบ จะทำให้แท่นฐานมีลักษณะขาดความแข็งแรงมั่นคง และในแผ่นภาพมีเรื่องราวซ้ำกับท่าทางของภาพปั้นอนุสาวรีย์ ทั้งจะทำให้กลุ่มอนุสาวรีย์วิรุชนทั้ง ๑๑ ขาดความเด่นลงได้ ฉะนั้นจึงขอให้ตัดออก

กรมศิลปากรได้ดำเนินการปั้นหล่ออนุสาวรีย์เป็นรูปโลหะเสร็จเรียบร้อยพร้อมที่จะนำไปติดตั้งได้ใน พ.ศ. ๒๕๑๒

ช่างปั้นที่ร่วมงานมี นายสนั่น ศิลากรณ์ นายสุกิจ ลายเดช นายอนิก สมบูรณ์ นายประเทือง ธรรมรักษ์ นายพนม สุวรรณนารถ นายขวัญเมือง ยงประยูร นายบุญส่ง นุชน้อมบุญ นายสาโรช จารักษ์ นายแหลมเทียน คชะภูติ นายสุนทร ศรีสุนทร^(๑) ได้ปั้นรูปวิรุชนดังนี้

พระอาจารย์ธรรมโชติ

นายสนั่น ศิลากรณ์

ผู้ปั้น

นายทองแสงใหญ่

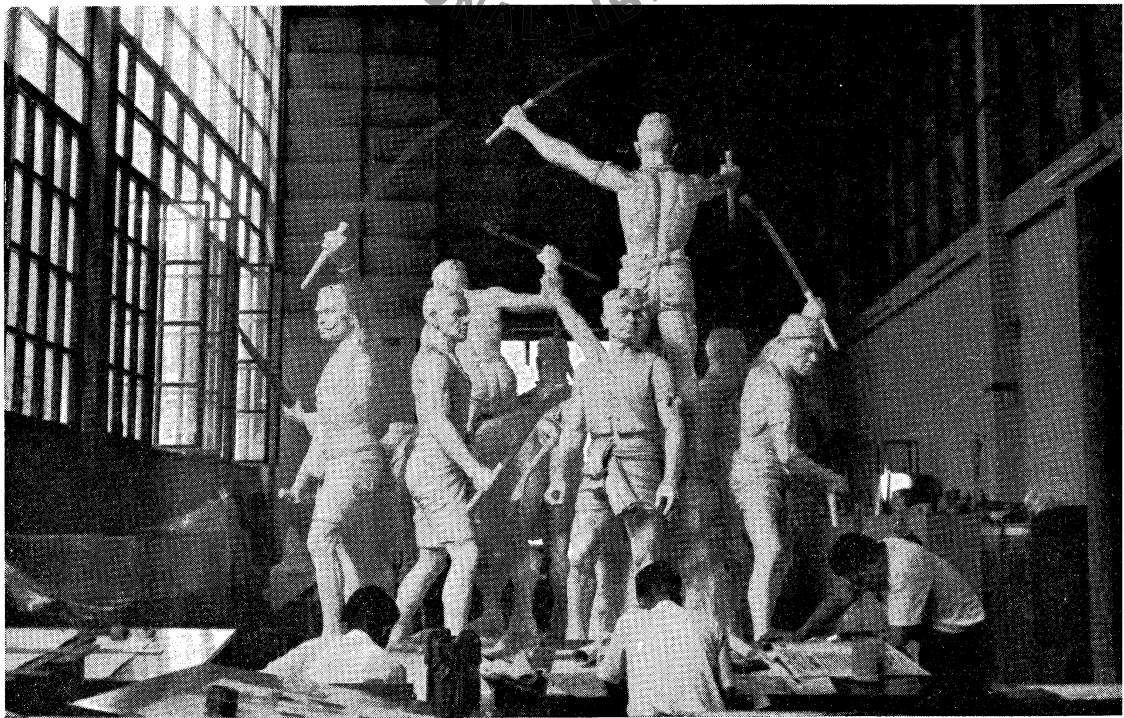
นายประเทือง ธรรมรักษ์

ผู้ปั้น

นายอิน	นายสุกิจ ลายเดช	ผู้บันทึก
	นายสุนทร ศรีสุนทร	ผู้ช่วย
นายทองแก้ว	นายสนั่น ศิลากรณ์	ผู้บันทึก
นายเมือง	นายขวัญเมือง ยงประยูร	ผู้บันทึก
พันเรือง	นายอนิก สมบูรณ์	ผู้บันทึก
นายดอก	นายพนม สุวรรณนารถ	ผู้บันทึก
นายจัน	นายสนั่น ศิลากรณ์	ผู้บันทึก
	นายสำโรช จารักษ์	ผู้ช่วย
ขุนสรรค์	นายบุญส่ง นุชน้อมบุญ	ผู้บันทึก
นายโชติ	นายแหลมเทียน กษะภูติ	ผู้บันทึก
นายทองเหม็น	นายสุกิจ ลายเดช	ผู้บันทึก
นายแท่น	นายสุกิจ ลายเดช	ผู้บันทึก
กระป๋อง	นายสนั่น ศิลากรณ์	ผู้บันทึก

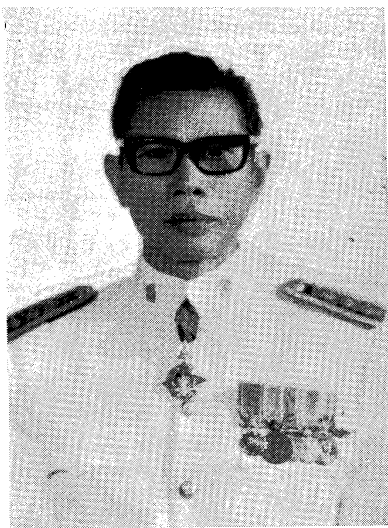
รูปที่ ๑๔ การปั้นหุ่นวรชนค้ำบางระจันด้วยดินเหนียว

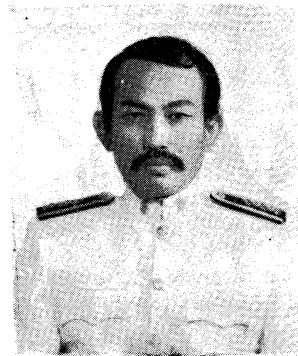
รูปที่ ๑๕ รูปอนุสาวรีย์วรชนค้ำบางระจันซึ่งถอดพิมพ์เป็นปูนปลาสเตอร์แล้ว

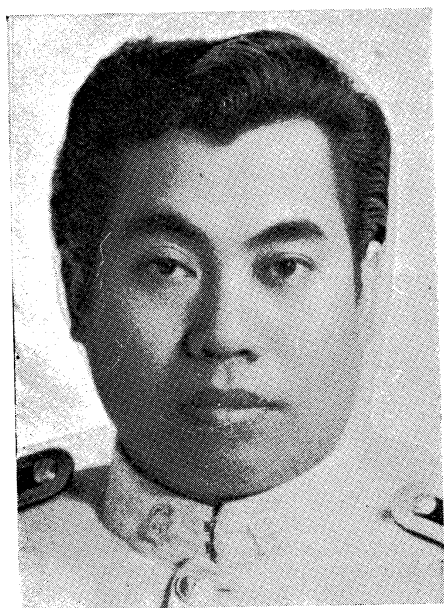
นายสุนทร ศรีสุนทร

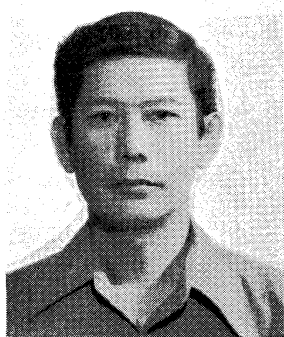
นายสนั่น ศิลากรรม

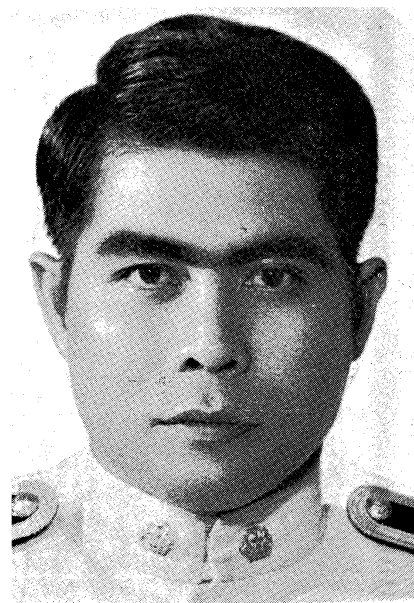
นายสาโรช จารักษ์

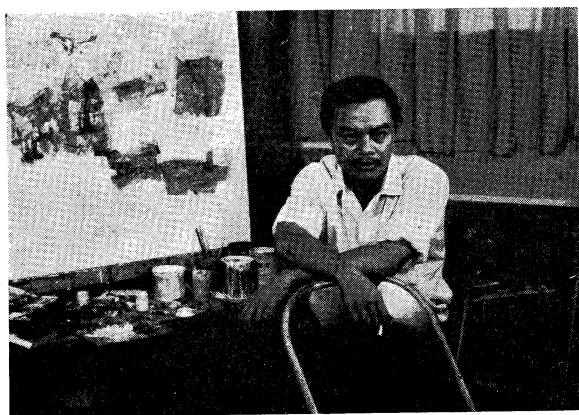
นายขวัญเมือง ขงประยูร

นายแหลมเทียน กษะภูติ

นายอนิก สมบูรณ์

นายพนม สุวรรณารถ

ประวัติช่างศิลป์
กองหัตถศิลป์ กรมศิลปากร ผู้ออกแบบปั้นหล่อ
รูปวีรชนค่ายบางระจัน

นายสนั่น ศิลากรณ์

สำเร็จการศึกษาจากโรงเรียนประณีตศิลปกรรม กรมศิลปากร เข้ารับราชการเป็นช่างปั้น ตำแหน่งช่างจัตวาในกรมศิลปากร เมื่อปี พ.ศ. ๒๔๘๖ ซึ่งในเวลานั้น ศาสตราจารย์ศิลป์ พีระศรี เป็นผู้สอนวิชาช่างและศิลป์ในโรงเรียนประณีตศิลปกรรม และเป็นผู้ควบคุมการปั้นหล่อในราชการกรมศิลปากรด้วย การทำงานของนายสนั่น ศิลากรณ์ จึงเป็นการศึกษาเพิ่มเติมไปในตัวตลอดมา

ผลงานของนายสนั่น ศิลากรณ์ ที่เกี่ยวกับการออกแบบ ปั้นอนุสาวรีย์และพระบรมราชานุสาวรีย์ต่างๆ ที่สำคัญ มีปรากฏให้เห็นอยู่เป็นจำนวนมากทั้งในกรุงเทพฯ และจังหวัดที่มีความสำคัญในประวัติศาสตร์ไทย อนุสาวรีย์วีรชนค่ายบางระจันที่ปรากฏอยู่นี้ก็เป็นฝีมือการออกแบบของนายสนั่น ศิลากรณ์เช่นกัน ทั้งยังได้ลงมือปั้นเอง และเป็นผู้ควบคุมงานปั้นทั้งหมดจนแล้วเสร็จ

นายสนั่น ศิลากรณ์ ลาออกจากราชการ เมื่อปี พ.ศ. ๒๕๑๔ ตำแหน่งครั้งสุดท้ายคือ ช่างศิลป์เอกปฏิบัติราชการแทนหัวหน้าแผนกช่างปั้น และมีหน้าที่ควบคุมการปั้นหล่อทั้งหมด

นายสุกิจ ลายเดช

เกิดวันที่ ๑๕ สิงหาคม พ.ศ. ๒๔๗๓ ที่อำเภอหาดใหญ่ จังหวัดสงขลา เริ่มเรียนชั้นประถมศึกษา พ.ศ. ๒๔๘๑ โรงเรียนบันนังสตา จังหวัดยะลา จบชั้นมัธยมศึกษา บริบูรณ์ที่โรงเรียนมัธยมชาย อำเภอหาดใหญ่ พ.ศ. ๒๔๙๒ เข้าศึกษาต่อที่โรงเรียนเพาะช่าง จบชั้นปีที่ ๒ แล้วเข้าศึกษาในคณะจิตรกรรมและประติมากรรม มหาวิทยาลัยศิลปากร ได้รับอนุปริญญาใน พ.ศ. ๒๔๙๗ และศึกษาต่อชั้นปริญญาตรีในสาขาประติมากรรม

พ.ศ. ๒๔๙๘ เข้ารับราชการทหารตามพระราชบัญญัติวิชาทหารได้รับยศเป็น
ร้อยตรีต่อมาปลดประจำการรับเบี้ยหวัด

พ.ศ. ๒๕๐๐ ประกอบอาชีพส่วนตัว พ.ศ. ๒๕๐๙ จึงได้ร่วมงานปั้นอนุสาวรีย์
วีรชนค่ายบางระจัน ได้ทำงานปั้นให้กองหัตถศิลป์ กรมศิลปากรตลอดมา นอกจากนี้ยัง
เป็นอาจารย์พิเศษบรรยายวิชากายวิภาคศาสตร์ ในคณะมัณฑนศิลป์ มหาวิทยาลัยศิลปากร
ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๕๑๑ เรื่อยมา

นายอนิก สมบูรณ์

มีภูมิลำเนาเดิมอยู่ที่อำเภอเมือง จังหวัดประจวบคีรีขันธ์ สำเร็จการศึกษาเบื้องต้น
จากโรงเรียนประจำจังหวัดประจวบคีรีขันธ์ จากนั้นได้เข้ามาศึกษาต่อที่โรงเรียนเพาะช่างจบ
ชั้นปีที่ ๒ แผนกฝึกหัดครูประถมศึกษา และเข้าศึกษาต่อในมหาวิทยาลัยศิลปากร รับ
ปริญญาตรีศิลปบัณฑิตสาขาประถมศึกษา ปัจจุบันเป็นอาจารย์สอนอยู่ในคณะจิตรกรรม
ประติมากรรม และภาพพิมพ์ มหาวิทยาลัยศิลปากร

นายประเทือง ธรรมรักษ์

ภูมิลำเนาเดิมอยู่ที่ตำบลวัดโบสถ์ อำเภอพนสนธิคม จังหวัดชลบุรี สำเร็จการศึกษา
ชั้นต้นจากโรงเรียนชลบุรีสุขบท ตำบลบางทราย จังหวัดชลบุรี จากนั้นได้เข้ามาศึกษาต่อที่
โรงเรียนเพาะช่าง ๑ ปี แล้วเข้าศึกษาต่อที่มหาวิทยาลัยศิลปากร สำเร็จการศึกษาใน พ.ศ. ๒๕๐๘
ได้รับปริญญาตรีศิลปบัณฑิต เกียรตินิยมอันดับสอง สาขาจิตรกรรม ปัจจุบันประกอบอาชีพ
ส่วนตัว

นายพนม สุวรรณารถ

เกิดวันที่ ๓ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๗๘ ที่ตำบลปากช่อง จังหวัดนครราชสีมา
พ.ศ. ๒๔๙๕ เข้าศึกษาที่โรงเรียนช่างก่อสร้างอุเทนถวาย ปทุมวัน ต่อมาได้เข้าศึกษาต่อใน
มหาวิทยาลัยศิลปากร เมื่อ พ.ศ. ๒๔๙๘ ได้รับปริญญาตรี ศิลปบัณฑิต สาขาประติมากรรม

พ.ศ. ๒๕๐๕ เข้ารับราชการเป็นอาจารย์ในคณะมัณฑนศิลป์ มหาวิทยาลัยศิลปากร
ได้รับทุน ก.พ. ไปศึกษาชั้นปริญญาโทสาขาวิชาจิตรกรรมและภาพพิมพ์ ที่ Pratt Institute

บรู๊คลิน นิวยอร์ก สหรัฐอเมริกา ใน พ.ศ. ๒๕๑๐ แล้วกลับมารับราชการตามเดิม

พ.ศ. ๒๕๑๔ โอนไปเป็นอาจารย์คณะจิตรกรรมประติมากรรมและภาพพิมพ์ มหาวิทยาลัยศิลปากร และปัจจุบันเป็นอาจารย์สอนที่คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร

นายขวัญเมือง ยงประยูร

เกิดที่กรุงเทพมหานคร ได้รับการศึกษาเบื้องต้นที่โรงเรียนอนุบาลปวโรฬารวิทยา จบการศึกษาประโยคมัธยมศึกษาที่โรงเรียนชาลววิทยพิทยาลัย พ.ศ. ๒๕๐๐ เข้าศึกษาต่อที่โรงเรียนเพาะช่าง ได้รับประกาศนียบัตรประโยคประถมศึกษาชั้นเมื่อ พ.ศ. ๒๕๐๓ และเข้าศึกษาต่อในคณะจิตรกรรมประติมากรรม มหาวิทยาลัยศิลปากร พ.ศ. ๒๕๐๘ สำเร็จการศึกษาได้รับปริญญาตรีศิลปบัณฑิต สาขาประติมากรรม ปัจจุบันรับราชการเป็นอาจารย์สอนอยู่ที่แผนกโรงเรียนช่างศิลป์ กองศิลปศึกษา กรมศิลปากร

นายบุญส่ง นุชน้อมบุญ

เกิดวันที่ ๒๑ เมษายน พ.ศ. ๒๔๘๒ ที่อำเภออรุณประเทศ จังหวัดปราจีนบุรี จบการศึกษาชั้นมัธยมบริบูรณ์จากโรงเรียนประจำอำเภอ เข้าศึกษาต่อที่โรงเรียนเพาะช่าง ได้รับประกาศนียบัตรประโยคประถมศึกษาชั้น

พ.ศ. ๒๕๐๓ เข้าศึกษาต่อในคณะจิตรกรรมประติมากรรม มหาวิทยาลัยศิลปากร ได้รับปริญญาตรีศิลปบัณฑิต สาขาประติมากรรม

ปัจจุบันรับราชการในแผนกช่างปั้น กองหัตถศิลป์ กรมศิลปากร

นายสาโรช จารักษ์

เกิดที่ตำบลหัวไทร จังหวัดนครศรีธรรมราช จบชั้นมัธยมปีที่ ๖ โรงเรียนประจำอำเภอปากพนัง เข้าศึกษาต่อที่โรงเรียนศิลปศึกษา (เตรียมมหาวิทยาลัยศิลปากร) และมหาวิทยาลัยศิลปากรตามลำดับ ได้รับปริญญาตรีศิลปบัณฑิตสาขาประติมากรรม

ปัจจุบันรับราชการในแผนกช่างปั้น กองหัตถศิลป์ กรมศิลปากร

นายแหลมเทียน คชะภูติ

เกิดที่กรุงเทพมหานคร จบการศึกษาจากโรงเรียนศิลปศึกษา กรมศิลปากร และ
เข้าศึกษาต่อในคณะจิตรกรรมและประติมากรรม ได้รับอนุปริญญา

ปัจจุบันรับราชการอยู่ในแผนกช่างปั้น กองหัตถศิลป์ กรมศิลปากร

นายสุนทร ศรีสุนทร

เกิดวันที่ ๑ เมษายน พ.ศ. ๒๔๘๔ ที่กรุงเทพมหานคร จบการศึกษาระดับมัธยม
ปีที่ ๖ จากโรงเรียนสามเสนวิทยาลัย เข้าศึกษาต่อที่โรงเรียนเพาะช่าง และที่คณะจิตรกรรม
ประติมากรรมและภาพพิมพ์ มหาวิทยาลัยศิลปากร ตามลำดับ ได้รับอนุปริญญา

ปัจจุบันรับราชการอยู่ในแผนกช่างหล่อ กองหัตถศิลป์ กรมศิลปากร.

อนุสาวรีย์พระอาจารย์ธรรมโชติ และวิหารจตุรมุข

ความคิดริเริ่มเกี่ยวกับการสร้างวิหารพระอาจารย์ธรรมโชติจำลอง เริ่มเมื่อ พ.ศ. ๒๕๐๙ เนื่องจากคณะกรรมการฟื้นฟูบูรณะค่ายบางระจันเห็นว่าพระอาจารย์ธรรมโชติเป็นพระสงฆ์ ไม่ควรสร้างรูปอนุสาวรีย์รวมอยู่กับวีรชนค่ายบางระจันที่เป็นฆราวาส^(๑) ฉะนั้นจึงขอให้กรมศิลปากรออกแบบรูปหล่ออนุสาวรีย์พระอาจารย์ธรรมโชติ และวิหาร ที่จะประดิษฐานอนุสาวรีย์เพื่อให้คณะกรรมการพิจารณา

กรมศิลปากร ได้เสนอหุ่นจำลองอนุสาวรีย์ พระอาจารย์ธรรมโชติต่อคณะกรรมการ เมื่อวันที่ ๑๕ สิงหาคม พ.ศ. ๒๕๐๙ นายสนั่น ศิลากรณ์ ช่างศิลป์เอกกองหัตถศิลป์ กรมศิลปากร เป็นผู้ออกแบบ คณะกรรมการพิจารณาแล้วมีมติเห็นชอบ แต่ขอให้แก้ไขฐานรองรับรูปพระอาจารย์ธรรมโชติให้ลดลง ให้มีลักษณะใกล้เคียงกับความเป็นจริง เช่น นั่งบนแท่งกำลังบริการรมน้ำพระพุทธรูป เป็นต้น และอนุมัติให้ดำเนินการปั้นหล่อตามแบบได้

รูปพระอาจารย์ธรรมโชติ ปั้นเป็นรูปพระภิกษุสูงอายุ ขนาดเท่าจริงนั่งขัดสมาธิ หลับตาในท่าบริการรมน้ำ มือทั้ง ๒ วางซ้อนกันเหนืออก มีสายตะกรุดและมงคลอยู่ในมือ รูปอนุสาวรีย์หล่อด้วยโลหะทองเหลืองผสมทองแดง ทำนํ้ายารวมคำ นอกจากนี้มีสิ่งประกอบอนุสาวรีย์ คือ

๑. บาตรน้ำมนต์ หล่อด้วยทองเหลืองผสมทองแดง
๒. ราวเทียน เป็นรูปคาบหล่อด้วยทองเหลืองผสมทองแดง
๓. กระถางธูป หล่อด้วยทองเหลืองผสมทองแดง

กองหัตถศิลป์ได้เริ่มดำเนินการปั้นหุ่นพระอาจารย์ธรรมโชติ ด้วยดินเหนียวพร้อมกับรูปวีรชนอื่นๆ ตั้งแต่เดือนพฤศจิกายน พ.ศ. ๒๕๐๙ ในเดือนมกราคม พ.ศ. ๒๕๑๐ ก็พร้อมที่จะถอดพิมพ์เป็นปูนปลาสเตอร์ได้ คณะกรรมการฟื้นฟูบูรณะค่ายบางระจันได้มาตรวจพิจารณาหุ่นปั้นในวันที่ ๑๙ มกราคม พ.ศ. ๒๕๑๐ และได้ตรวจพิจารณารูปปลาสเตอร์ ณ โรงปั้นหล่อ กองหัตถศิลป์ กรมศิลปากร ในวันที่ ๓๐ สิงหาคม พ.ศ. ๒๕๑๐ มีมติให้ดำเนินการหล่อรูปโลหะได้ กองหัตถศิลป์ดำเนินการเสร็จในปี พ.ศ. ๒๕๑๒

(๑) รายงานการประชุมคณะกรรมการฟื้นฟูบูรณะค่ายบางระจัน ครั้งที่ ๒/๒๕๐๘ วันที่ ๑๘ มกราคม พ.ศ. ๒๕๐๘

การก่อสร้างวิหารจตุรมุข

วิหารสำหรับประดิษฐานรูปอนุสาวรีย์พระอาจารย์ธรรมโชติ นายประเวศ ลิมปรังษี สถาปนิกเอก กองสถาปัตยกรรม กรมศิลปากร เป็นผู้ออกแบบ เป็นวิหารจตุรมุข มีบันไดทางขึ้น ๓ ทาง^(๑) ได้เสนอแบบแปลนวิหารให้คณะกรรมการพิจารณา พร้อมกับรูปหุ่นจำลองพระอาจารย์ธรรมโชติ เมื่อวันที่ ๑๕ มกราคม พ.ศ. ๒๕๐๙ และได้รับการเห็นชอบจากคณะกรรมการ

เริ่มก่อสร้างใน พ.ศ. ๒๕๑๓ จังหวัดสิงห์บุรีเป็นผู้เรียกประกวดราคาจ้างเหมา บริษัทพรหมวิวัฒน์ประมูลได้ในราคา ๒๒๐,๐๐๐ บาท เมื่อเริ่มขุดหลุมรากฐานตามผัง ได้ศูนย์หันหน้าตรงกับอนุสาวรีย์วีรชน วิหารใหม่ไม่ขนานกับวิหารเดิม เจ้าอาวาสวัดโพธิ์เก้าต้นเสนอว่า ราษฎรอยากให้รูปพระอาจารย์ธรรมโชติหันหน้าไปทางทิศตะวันออกตามวิหารเดิม คณะกรรมการจึงมีมติให้สร้างวิหารให้ขนานกับวิหารเดิม วิหารหันหน้าตรงกับอนุสาวรีย์วีรชน^(๒) และหันหน้ารูปพระอาจารย์ธรรมโชติไปทางทิศตะวันออก วิหารใหม่นี้อยู่ทางทิศเหนือของวิหารเดิม เมื่อปักผังจึงให้วิหารตั้งฉากกับแกนซึ่งวัดจากแกนศูนย์กลางวิหารเก่าเป็นเส้นตรงถึงศูนย์อนุสาวรีย์วีรชน สร้างเสร็จใน พ.ศ. ๒๕๑๕ พร้อมด้วยแท่นหินอ่อนภายในสำหรับตั้งอนุสาวรีย์ รวมเป็นเงินทั้งสิ้น ๓๑๐,๐๐๐ บาท ใช้งบประมาณสลากกินแบ่งส่วนของจังหวัด และกองหัตถศิลป์ กรมศิลปากร ได้จัดทำจารึกหินอ่อนประกาศเกียรติคุณพระอาจารย์ธรรมโชติติดไว้ที่วิหารด้วย

ในคราวที่ ขพนฯ รัฐมนตรีว่าการกระทรวงศึกษาธิการ เดินทางไปตรวจการก่อสร้างตามโครงการฟื้นฟูบูรณะค่ายบางระจัน เมื่อเดือนมิถุนายน พ.ศ. ๒๕๑๕ มีความเห็นว่าวิหารพระอาจารย์ธรรมโชติสร้างเสร็จแล้ว หากอัญเชิญอนุสาวรีย์เข้าไปประดิษฐานภายใน จะมีผู้เข้าไปปิดทองที่รูปอนุสาวรีย์มาก อาจทำให้อนุสาวรีย์สกปรกและชำรุดง่าย เห็นว่าไม่ควรให้ปิดทองที่องค์จริง แต่ควรสร้างองค์จำลองขนาดเล็กกว่าของจริงไว้ที่หน้าวิหาร

(๑) คูแผนผังวิหาร

(๒) ในกรณีที่คณะกรรมการต้องการให้วิหารพระอาจารย์ธรรมโชติหันหน้าไปทางอนุสาวรีย์วีรชน แต่เจ้าอาวาสวัดโพธิ์เก้าต้นและราษฎร ต้องการให้รูปอนุสาวรีย์พระอาจารย์ธรรมโชติหันหน้าไปทางทิศตะวันออกตามวิหารเดิมเอง เป็นเหตุให้นายประเวศ ลิมปรังษี ออกแบบวิหารเป็นทรงจตุรมุขซึ่งให้ผลตรงกับความต้องการของทั้งสองฝ่าย

(กลางแจ้ง) ทำซุ้มมีหลังคา และควรมีที่บูชาเป็นต้นว่ากระถางรูป ราวเทียน ตลอดจนที่วางดอกไม้เพื่ออำนวยความสะดวกแก่ผู้ที่มาสักการะ แต่มิได้จัดสร้างตามคำแนะนำ เพราะคณะกรรมการพิจารณาเห็นว่าควรปล่อยให้เป็นที่ตามศรัทธาของประชาชน

จังหวัดสิงห์บุรี ได้จัดขบวนแห่อัญเชิญรูปอนุสาวรีย์พระอาจารย์ธรรมโชติจากกรมศิลปากรในวันที่ ๑๒ เมษายน พ.ศ. ๒๕๑๗ เวลา ๑๓.๐๐ น. ประดิษฐานที่ศาลากลางจังหวัดสิงห์บุรี ให้ประชาชนได้สักการะและสร้างบุญในเทศกาลสงกรานต์เป็นการชั่วคราว รุ่งขึ้นจึงอาราธนาไปยังวิหาร ณ วัดโพธิ์เก้าต้นเพื่อทำบุญฉลองอีกครั้งหนึ่ง.

คำจารึกอนุสาวรีย์วีรชนค่ายบางระจัน และจารึกวิหารพระอาจารย์ธรรมโชติ

ร่างคำจารึกครั้งที่ ๑

ในการดำเนินงานปั้นหล่อและจัดทำคำจารึกอนุสาวรีย์วีรชนค่ายบางระจัน กรมศิลปากรได้มอบให้กองวรรณคดีและประวัติศาสตร์ เป็นผู้ตรวจสอบประวัติศาสตร์เกี่ยวกับวีรกรรมของวีรชนค่ายบางระจัน และเรียบเรียงคำจารึก โดยขั้นแรก กำหนดทำแผ่นจารึกที่แท่นฐานอนุสาวรีย์ด้วยทองแดงขนาด ๗๒ × ๑๘๕ เซนติเมตร และจะหล่อแผ่นจารึกไปพร้อมกับการหล่อรูปอนุสาวรีย์วีรชน

กองวรรณคดีและประวัติศาสตร์ได้เสนอร่างคำจารึกให้พิจารณา ๔ แบบ ผู้ร่างคือนางกุลทรัพย์ เกษแม่นกิจ ผู้อำนวยการกองวรรณคดีและประวัติศาสตร์ และนางละม่อม โอชกะ หัวหน้าแผนกประวัติศาสตร์และจารึกประเพณี^(๑) ที่ประชุมคณะกรรมการฟื้นฟูบูรณะค่ายบางระจัน ได้พิจารณาร่างคำจารึกนี้รวม ๒ ครั้ง ต่อมาฯ พณฯ ม.ล. ปิ่น มาลากุล ประธานคณะกรรมการฟื้นฟูบูรณะค่ายบางระจัน ได้แก้ไขร่างจารึกใหม่เป็นแบบที่ ๔ ซึ่งคณะกรรมการฟื้นฟูบูรณะค่ายบางระจันได้ลงมติให้ใช้ร่างจารึกนี้เมื่อวันที่ ๒๓ เมษายน พ.ศ. ๒๕๑๒

ร่างคำจารึกครั้งที่ ๒

ต่อมาใน พ.ศ. ๒๕๑๔ กองหัตถศิลป์ กรมศิลปากร กำหนดจะจัดทำแผ่นจารึกด้วยหินอ่อนสีขาว ทั้งนี้โดยได้รับเงินค่าจัดทำจากจังหวัดสิงห์บุรี เป็นเงิน ๑๑,๐๐๐ บาท กรมศิลปากรจึงมอบให้กองวรรณคดีและประวัติศาสตร์ร่างคำจารึกใหม่ และขอให้ร่างคำจารึกติดผนังวิหารพระอาจารย์ธรรมโชติด้วย จารึกที่กำหนดไว้นี้เป็นหินอ่อนสีขาว ขนาด ๘๙ × ๑๙๔ เซนติเมตร กองวรรณคดีและประวัติศาสตร์ได้เสนอร่างคำจารึก ๓ แบบ นางกุลทรัพย์ เกษแม่นกิจ ผู้อำนวยการกองวรรณคดีและประวัติศาสตร์ และ นางสาวไหม จบกลศึก หัวหน้างานประวัติศาสตร์ เป็นผู้เรียบเรียง ได้นำร่างคำจารึกเสนอที่ประชุมในวันที่ ๒๓ สิงหาคม พ.ศ. ๒๕๑๕ และนายดำเนิน รตานนท์ ผู้อำนวยการกองหัตถศิลป์ได้เสนอว่า ควรทำผังรูปวีรชนไว้ด้วย เพื่อประชาชนจะได้ทราบว่ารูปร่างหน้าตาเป็นอย่างไร ซึ่งจะต้องใช้งบประมาณอีก ๕,๐๐๐ บาท

(๑) โอนไปเป็นอาจารย์ในคณะอักษรศาสตร์ วิทยาลัยทักษัแก้ว มหาวิทยาลัยศิลปากร

ร่างคำจารึกครั้งที่ ๓

ต่อมากองวรรณคดีและประวัติศาสตร์ได้รับมอบให้แก้ไขคำจารึกเสนอต่อที่ประชุม
คณะกรรมการฟื้นฟูบูรณะค่ายบางระจันอีก ๔ ครั้ง รวมเป็น ๗ ครั้งด้วยกัน
ครั้งสุดท้าย นางกุลทรัพย์ เกษแม่นกิจ เป็นผู้เรียบเรียงเสนอ ๒ แบบ คือ
๑. คำจารึกอนุสาวรีย์วีรชนค่ายบางระจัน ๔ แบบ
๒. คำจารึกวิหารพระอาจารย์ธรรมโชติ ๑ แบบ
ที่ประชุมคณะกรรมการฟื้นฟูบูรณะค่ายบางระจันได้พิจารณาเมื่อวันที่ ๑๖ ตุลาคม
พ.ศ. ๒๕๑๘ ได้แก้ไขถ้อยคำเล็กน้อย และอนุมัติให้กองหัตถศิลป์จัดทำคำจารึกนำไปติดตั้ง ณ
อนุสาวรีย์ต่อไป

จารึกอนุสาวรีย์วีรชนค่ายบางระจัน

พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช
เสด็จพระราชดำเนินทรงประกอบพิธีเปิด
ณ วันที่ เดือน พุทธศักราช ๒๕๑๘

เมื่อเดือนสาม ปะกา พุทธศักราช ๒๓๐๘
นายจันหนวดเขี้ยว นายโชติ นายดอก นายทองแก้ว
นายทองเหม็น นายทองแสงใหญ่ นายแท่น นายเมือง
พันเรื่อง ขุนสรรค์ และนายอิน
ได้เป็นหัวหน้ารวบรวมชาวบ้านตั้งค่ายต่อสู้พม่าที่บ้านบางระจัน
มีพระอาจารย์ธรรมโชติเป็นผู้ประสิทธิ์ประสาทวิชาคมบารุงขวัญ

ตั้งแต่เดือนสี่ ปะกา พุทธศักราช ๒๓๐๘ จนถึงเดือนเจ็ด ปะกา พุทธศักราช ๒๓๐๘
วีรชนค่ายบางระจันได้ต่อสู้พม่าด้วยความกล้าหาญและด้วยกำลังใจเด็ดเดี่ยว
ยอมสละแม้เลือดเนื้อและชีวิตเพื่อรักษาแผ่นดินไทย
รบชนะพม่าถึงเจ็ดครั้ง จนพม่าครั่นคร้ามผมอ

รัฐบาลและประชาชนชาวไทยจึงพร้อมใจกันสร้างอนุสาวรีย์ขึ้น
เพื่อประกาศเกียรติคุณของวีรชนค่ายบางระจันให้ยังยืนชั่วกาลนาน.

คำจารึกวิหารพระอาจารย์ธรรมโชติ

พระอาจารย์ธรรมโชติ วัดเขานางบวช

ซึ่งมาอยู่ ณ วัดโพธิ์เก้าต้น

ได้ประสาทวิทยาคมบำรุงขวัญวรรณคำบางระจันในการสู้รบกับพม่า

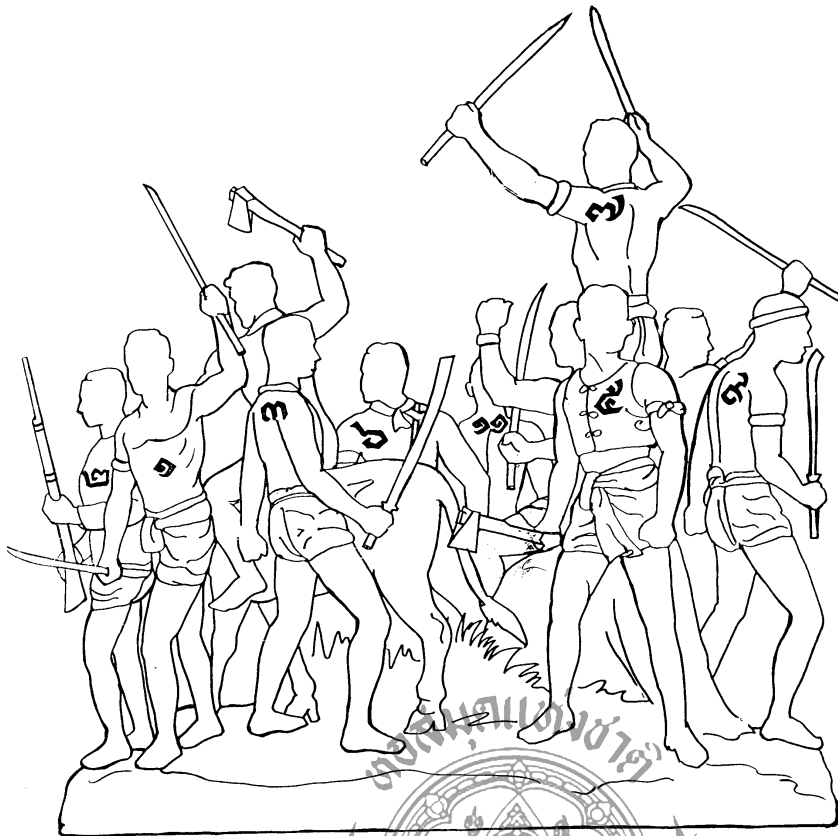
ระหว่างเดือนสาม ปีระกา พุทธศักราช ๒๓๐๘

ถึงวันจันทร์ เดือนแปด ปีจอ พุทธศักราช ๒๓๐๙^(๑)

รัฐบาลและประชาชนชาวไทยพร้อมใจกันสร้างวิหารขึ้น

เพื่อประกาศเกียรติคุณและความรักชาติของท่าน

-
- (๑) เริ่มนับตั้งแต่ชาวไทยแถบเมืองวิเศษชัยชาญ เมืองสิงห์ และเมืองสรรค์ ชองสมผู้คนลงพม่ากองหนึ่งไปฆ่า แล้วอพยพหนีมาพึ่งพระอาจารย์ธรรมโชติ ณ วัดโพธิ์เก้าต้น บ้านบางระจัน จนกระทั่งค่ายใหญ่บางระจันถูกพม่าตีแตก รวมการรบทั้งหมด ๘ ครั้ง

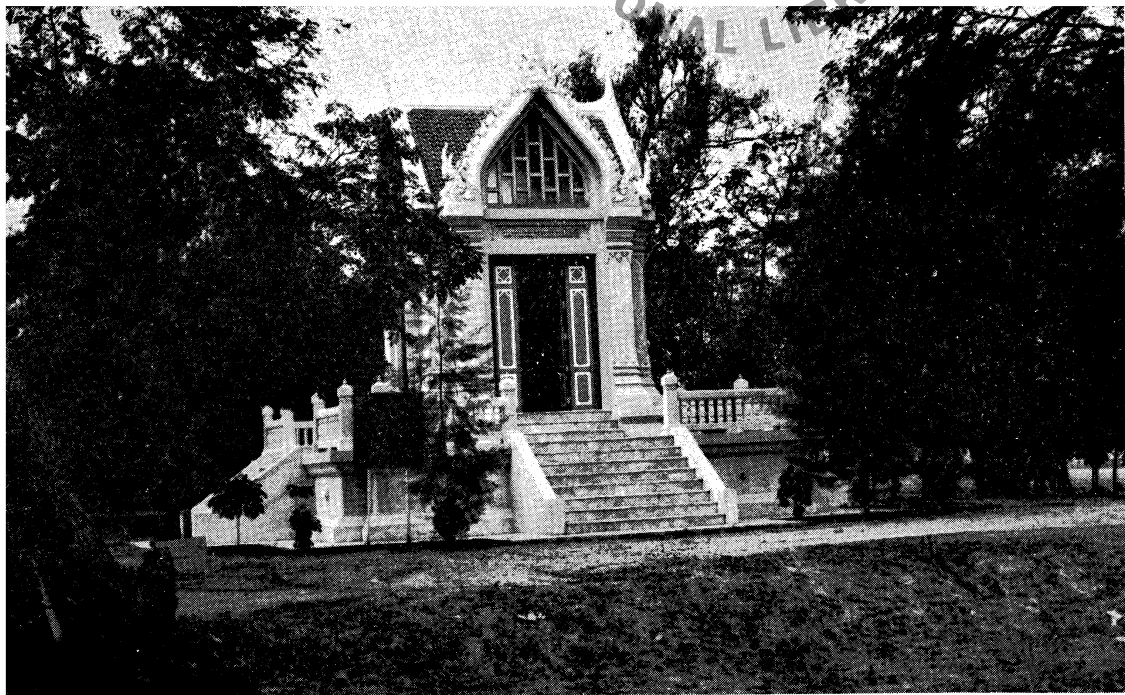
รูปที่ ๑๖
แผนภูมิภาพวีรชน

- ๑ นายจัน
- ๒ ขุนสรศักดิ์
- ๓ นายดอก
- ๔ นายทองเหม็น
- ๕ พันเรือง
- ๖ นายโชติ
- ๗ นายแท่น
- ๘ นายเมือง
- ๙ นายทองแก้ว
- ๑๐ นายอิน
- ๑๑ นายทองแสงใหญ่

รูปที่ ๑๔ อนุสาวรีย์พระอาจารย์ธรรมโชติ
ประดิษฐานอยู่ภายในวิหารจตุรมุข

รูปที่ ๑๕ วิหารพระอาจารย์ธรรมโชติทรงจตุรมุข

การก่อสร้างแท่นฐานอนุสาวรีย์วีรชนค่ายบางระจัน

เมื่อดำเนินการขุดหลุมอนุสาวรีย์วีรชนค่ายบางระจันเสร็จเรียบร้อยแล้ว กรมศิลปากรได้เสนอต่อที่ประชุมคณะกรรมการในวันที่ ๒๓ มกราคม พ.ศ. ๒๕๑๒ ว่า สมควรจะถมดินปรับปรุงบริเวณเพื่อก่อสร้างแท่นฐานอนุสาวรีย์ต่อไป ที่ดินนี้คือที่ดินซึ่งทางจังหวัดสิงห์บุรีจัดซื้อไว้ ๑๐๐ ไร่เมื่อ พ.ศ. ๒๕๐๘ เพื่อใช้เป็นที่ตั้งอนุสาวรีย์วีรชนค่ายบางระจันและจัดทำอุทยาน

ลักษณะที่ตั้งอนุสาวรีย์วีรชนและอุทยานค่ายบางระจันนี้ นางจันทร์ลัดดา นาคพิภย์ เป็นผู้ออกแบบ คือมีเนินดินที่ตั้งอนุสาวรีย์อยู่กลาง โดยรอบเป็นสระน้ำปลูกบัวสีและพันธุ์ต่าง ๆ และปลูกไม้ยืนต้นอื่นๆ ในบริเวณเพื่อความร่มรื่น เช่น หางนกยูง หูกวาง กร่าง ประดู่ ราชพฤกษ์ ตาล สน กระถินณรงค์ ลั่นทม นนทรี หลิว และอินทนิลสีต่างๆ^(๑)

ลักษณะแท่นฐานอนุสาวรีย์

เป็นรูปสี่เหลี่ยมด้านเท่าคี่มุม ยกพื้น มีฐานโดยรอบและบันไดทางขึ้น ๔ ด้าน ขอบบันไดทั้ง ๔ มุมเป็นกระถางโค้งปลูกต้นไม้โอปอเข้าหาตัวฐาน ทั้งหมดนี้จะก่อสร้างอยู่บนเนินดินถมใหม่

ยกระดับสูงจากพื้นดินถึงขอบทางเท้าโดยรอบ	๖.๙๕ เมตร
พื้นระดับทางเท้ายกสูงกว่าดินถม	๐.๑๙ "
จากพื้นทางเท้าถึงฐาน	๐.๔๐ "
จากฐานเป็นแท่นสี่เหลี่ยมถึงใต้ฐานรูปหล่อสูง	๑.๙๐ "
อนุสาวรีย์ ขนาดกว้างสุดฐาน (ขนาดเท่ากันทั้ง ๔ ด้าน)	๙.๕๘ "

โครงสร้างทั่วไปเป็นคอนกรีตเสริมเหล็ก บางส่วนก่ออิฐ ขอบฐานรับอนุสาวรีย์ ประดับหินก้อนขัดแต่งหน้าและสีให้งดงาม ฐาน พื้น บันได และกระถางปลูกต้นไม้เป็นหินขัดมัน

(๑) ดูแผนผังบริเวณที่สร้างอนุสาวรีย์ค่ายบางระจัน จังหวัดสิงห์บุรี

วิธีปฏิบัติการในการสร้างฐานอนุสาวรีย์

การสร้างฐานราก โครงสร้างทั่วไปเป็นคอนกรีตเสริมเหล็ก มีโครงเป็นเสาคานยึดเหนี่ยวกันทั่วไป ฐานรากต้องขุดเป็นหลุมลึกลงไปในระดับดินเดิม เมื่อทำฐานรากเสร็จจึงหล่อโครงขึ้นมาตามลำดับ ในระยะนี้ยังไม่มีกรรมดิน ทั้งนี้เพื่อให้การทำโครงสร้างถูกต้องมั่นคงตามแบบแผน ซึ่งบริษัทผู้รับเหมาก่อสร้างจำเป็นต้องปฏิบัติตามรายละเอียดในสัญญาของผู้จ้างเหมาทุกประการ

การถมดิน

ปฏิบัติภายหลังที่ผู้รับเหมาจัดทำโครงสร้างและรื้อนั่งร้านออกแล้ว ส่วนการถมดินภายในบริเวณตลอดจนเนินดิน จังหวัดสิงห์บุรีเป็นผู้จัดการ ดินที่นำมาถมในบริเวณอุทยานเป็นดินที่ได้จากการขุดสระในอุทยาน รวมเป็นเนื้อดิน ๑๗๒,๕๘๗ คิวบิกเมตร

เนินดินฐานอนุสาวรีย์เป็นรูปกรวยตัดยอด กว้าง ๓๐ เมตร สูง ๔.๕๕ เมตร ส่วนยอดกว้าง ๑๒ เมตร^(๑) เนินนี้ลาดลงเสมอพื้น เมื่อถมเนินดินอนุสาวรีย์แล้วจะเหลือดินให้เกลี่ยถมบริเวณทั่วไปอีก แต่เนื่องจากพื้นที่ในบริเวณอุทยานต่ำกว่าระดับถนนสายสิงห์บุรี-ท่าข้าม-ค่ายบางระจัน และในหน้าน้ำท่วมอยู่เสมอ จึงต้องถมดินให้สูงเท่าระดับถนนคือสูง ๒.๐๐ เมตร จะต้องใช้ดินทั้งหมด ๕๑๒,๓๐๐ คิวบิกเมตร มีดินเหลือจากการถมเนินดิน ๑๔๘,๗๒๓ คิวบิกเมตร ฉะนั้น จะต้องใช้เงินเป็นค่าถมดินและปรับปรุงบริเวณอุทยานค่ายบางระจัน รวมเป็นเงินทั้งสิ้นประมาณ ๑๐,๙๐๗,๓๐๐ บาท ได้ตั้งงบประมาณค่าถมดินและตกแต่งบริเวณนี้ในปี ๒๕๑๒ แต่ไม่ได้รับอนุมัติเพราะเป็นเงินจำนวนมาก กรมศิลปากรจึงต้องคำนวณเนื้อที่และค่าใช้จ่ายโดยละเอียด และกำหนดค่าใช้จ่ายอื่นๆ ที่จะดำเนินการจนแล้วเสร็จเป็นขั้นๆ เสนอใหม่

ต่อมาใน พ.ศ. ๒๕๑๔ จังหวัดสิงห์บุรีถมดินในบริเวณตามแผนผังได้ประมาณ ๑ ใน ๑๐ ของพื้นที่ทั้งหมด ด้ยเงินขององค์การบริหารส่วนจังหวัด และถมเนินดินตั้งฐานอนุสาวรีย์เป็นเงิน ๑๕๐,๐๐๐ บาท ใน พ.ศ. ๒๕๑๖ จึงถมดินได้หมดทั้งบริเวณรวมเป็นเงิน ๔๕๐,๐๐๐ บาท

(๑) ต่อมาใน พ.ศ. ๒๕๑๘ ได้มีการถมดินเพิ่มเติม เนื่องจากถูกฝนชะไปบ้าง และเปลี่ยนรูปเนินใหม่เป็น ๒ ชั้น โดยกองสถาปัตยกรรม กรมศิลปากรเป็นผู้ออกแบบ

การสร้างแท่นฐานอนุสาวรีย์

เริ่มก่อสร้างเมื่อถมเนินดินเสร็จแล้ว เปิดการประกวดราคาจ้างเหมาก่อสร้างแท่นฐานอนุสาวรีย์เมื่อวันที่ ๒๓ มิถุนายน พ.ศ. ๒๕๑๓ บริษัทดำรงก่อสร้างเป็นผู้ประมูลได้ การก่อสร้างอยู่ในการควบคุมของกองสถาปัตยกรรม กรมศิลปากร เป็นเงิน ๑๙๐,๐๐๐ บาท เฉพาะผนังค้ำหน้าแท่นจะเป็นช่องไว้สำหรับประดับแผ่นศิลาจารึก ภายในแท่นเป็นโพรง เมื่อทำพิธีวางศิลาฤกษ์แล้วจึงจะก่ออิฐปิด ก่อสร้างเสร็จใน พ.ศ. ๒๕๑๓

การติดตั้งรูปอนุสาวรีย์วีรชนค่ายบางระจัน

กองหัตถศิลป์ กรมศิลปากร ได้เคลื่อนย้ายรูปอนุสาวรีย์วีรชนค่ายบางระจันไปติดตั้งยังแท่นฐานอนุสาวรีย์ จังหวัดสิงห์บุรี ในวันที่ ๒ กันยายน พ.ศ. ๒๕๑๗ การขนย้ายรูปอนุสาวรีย์ใช้รถบรรทุกของกรมชลประทาน ๓ คัน

เจ้าหน้าที่กองหัตถศิลป์ ที่ไปดำเนินงานติดตั้ง คือ

๑. นายสนิท ภิษฐพันธ์	ผู้อำนวยการกองหัตถศิลป์
๒. นายจรัส ชมภูทิพย์	หัวหน้าแผนกช่างหล่อ
๓. นายไพบุลย์ ชัยสำอางค์	ช่างจั่ว (เชื่อมต่อรูป)
๔. นายไฉน เอี่ยมสอาด	ช่างศิลป์จั่ว
๕. นายลมูล อยู่ใส	ช่างศิลป์จั่ว
๖. นายเล็ก เต็มโต	ช่างศิลป์จั่ว
๗. นายประทุม บุญศรี	ช่างศิลป์จั่ว
๘. นายสมพงษ์ คชเกรียง	ช่างศิลป์จั่ว
๙. นายจำเนน ต่ายสกุล	ผู้ช่วยช่างหล่อ

และว่าจ้างช่างแต่งทองชั้นสองอีก ๒ คนให้ช่วยงาน คือ นายบุญจะ ราชการดี และนายพ่ายพ์ วิบูลยารุณ

จังหวัดสิงห์บุรีจัดพิธีต้อนรับรูปอนุสาวรีย์ มีพระสงฆ์ ๙ รูปเจริญชัยมงคลคาถา และมีการสมโภชเวลากลางคืน ดังรายละเอียดต่อไปนี้

วันที่ ๒ กันยายน พ.ศ. ๒๕๑๗ เจ้าหน้าที่กองหัตถศิลป์ และรถบรรทุกรูปอนุสาวรีย์วีรชน ๓ คัน ออกเดินทางจากกองหัตถศิลป์ เวลา ๙ นาฬิกา ๓๐ นาที

ถึงวัดโพธิ์เก้าต้น จังหวัดสิงห์บุรี เวลา ๑๔ นาฬิกา เจ้าหน้าที่ยกรูปอนุสาวรีย์ลงจากรถ และถอดถอนไม้บรรจุรูปออก ยกรูปตั้งในบริเวณพิธีซึ่งทางจังหวัดจัดเตรียมไว้ มีประชาชนมาทำพิธีต้อนรับรูปอนุสาวรีย์เป็นจำนวนมาก จากนั้นพระสงฆ์ ๙ รูปเจริญชัยมงคลคาถา เสร็จพิธีเวลา ๑๘.๐๐ นาฬิกา เวลากลางคืนมีนาฏคนตรีสมโภช

วันที่ ๓ กันยายน พ.ศ. ๒๕๑๗ เวลา ๘.๐๐ นาฬิกา มีพิธีสงฆ์ ทำบุญเลี้ยงพระ และเชิญรูปอนุสาวรีย์ พร้อมทั้งยกรูปขึ้นติดตั้งบนแท่นฐาน เริ่มดำเนินการเวลา ๑๐ นาฬิกา ๓๐ นาที โดยใช้เครื่องทุ่นแรงของกรมชลประทาน ยกขึ้นตั้งเสร็จเวลา ๑๒ นาฬิกา ๓๐ นาที ต่อจากนั้นเจ้าหน้าที่กองหัตถศิลป์ได้ทำการปรับแต่งเชื่อมต่อรูปแต่ละรูปให้ติดประสานกัน

เจ้าหน้าที่ใช้เวลาปฏิบัติงานติดตั้งรูปอนุสาวรีย์ คือแต่งทอง รอยเชื่อมต่อของรูปขัดแต่ง ล้างทำความสะอาด รมดำและขัดมัน รวมทั้งสิ้น ๑๘ วัน เสร็จในวันที่ ๒๐ กันยายน พ.ศ. ๒๕๑๗ เงินที่ใช้ในการติดตั้งรูปอนุสาวรีย์นี้ใช้งบประมาณแผ่นดิน ต้องแบ่งจ่ายเป็นค่าเครื่องทุ่นแรงของกรมชลประทาน ๔,๗๐๐ บาท รวมเป็นเงินค่าใช้จ่ายทั้งสิ้น ๒๕,๐๐๐ บาท

หลังจากติดตั้งรูปอนุสาวรีย์แล้ว อธิบดีกรมศิลปากรและคณะได้เดินทางไปตรวจงานก่อสร้าง ณ อนุสาวรีย์วีรชนค่ายบางระจัน เมื่อวันที่ ๑๑ ตุลาคม พ.ศ. ๒๕๑๗ เพื่อให้ปรับปรุงแท่นฐานเพิ่มเติมสิ่งต่างๆ และตกแต่งบริเวณ ซึ่งกองหัตถศิลป์และกองสถาปัตยกรรมเป็นเจ้าหน้าที่ดำเนินการ คือ

๑. เพิ่มดินเนินอนุสาวรีย์
๒. สร้างรางระบายน้ำ
๓. ปรับบริเวณเนินดินและปลูกหญ้า
๔. ก่อบันไดศิลาแดงด้านหลังอนุสาวรีย์

เครื่องประกอบอนุสาวรีย์

๑. กระถางรูป
๒. พานใส่ดอกไม้ ๘ พาน
๓. จัดทำและติดเสาเหล็กแบบหัวเม็ดทรงมณฑป ๑๑ ต้นจารึกชื่อวีรชน พร้อม
ถ้วยสายโซ่โยงระหว่างเสา ล้อมรอบแท่นฐานอนุสาวรีย์
๔. จัดทำและติดตั้งราวเทียน ๔ ด้าน
๕. ติดตั้งแผ่นศิลาจารึก และแผนภูมิแสดงรูปวีรชนค่ายบางระจัน

ได้มีการประชุมคณะกรรมการ ฯ ในวันที่ ๑๖ ตุลาคม พ.ศ. ๒๕๑๗ และเสนอ
รายการตกแต่งบริเวณและอนุสาวรีย์ต่อที่ประชุม คณะกรรมการลงมติดำเนินการ งานทั้งหมด
ได้เสร็จสิ้นในเดือนมีนาคม พ.ศ. ๒๕๑๘

การตกแต่งบริเวณและปลูกพันธุ์ไม้ในบริเวณอุทยานค่ายบางระจัน

จังหวัดสิงห์บุรีได้ดำเนินการตกแต่งบริเวณอุทยานค่ายบางระจันตามแบบแปลนของ
กรมศิลปากร ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๕๑๒ เป็นต้นมา งานที่จังหวัดได้ดำเนินการแล้วคือ ถมดิน
บริเวณอุทยานตั้งที่กล่าวมาแล้ว นอกจากนี้ยังมีงานอื่นอีก คือ

๑. ทำถนนเข้าสู่อุทยานค่ายบางระจันเป็นเงิน ๓๘,๐๐๐ บาท
๒. สร้างรั้วเหล็กด้านหน้าอุทยานเป็นเงิน ๒๐๕,๐๐๐ บาท
๓. สร้างรั้วลวดหนาม ๓ ด้าน รอบอุทยาน เป็นเงิน ๔๐,๐๐๐ บาท
๔. สร้างคันดินรอบอุทยานเป็นเงิน ๑๘๒,๕๐๐ บาท
๕. ถมดินทำถนนในบริเวณอุทยานตามแบบแปลนของกรมศิลปากร เป็นเงิน
๔๖๘,๐๐๐ บาท
๖. ชุกสระน้ำในบริเวณอุทยานตามแบบแปลนของกรมศิลปากร เป็นเงิน
๑๕๖,๙๖๐ บาท
๗. ใส่ผิวลูกรังถนนสายต่างๆ ในบริเวณอุทยานค่ายบางระจัน เป็นเงิน ๘๐,๐๐๐
บาท (กำลังดำเนินการ)

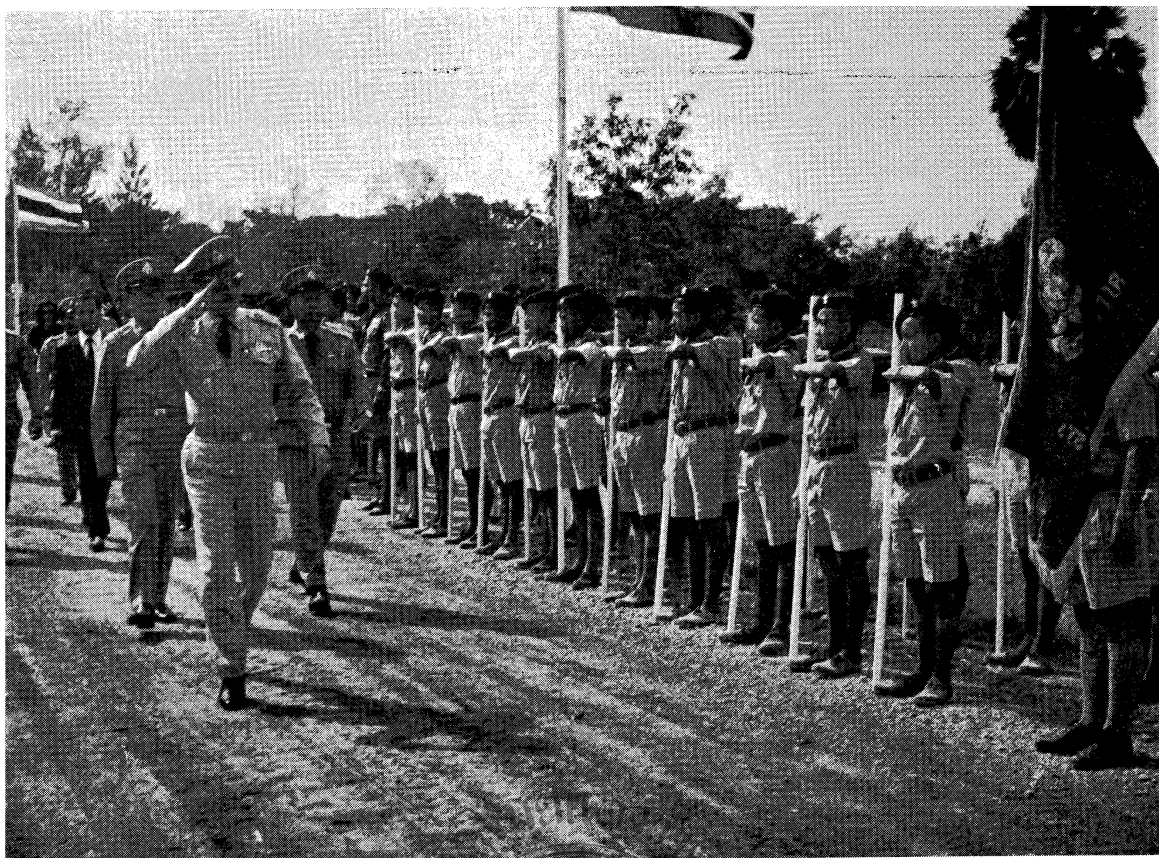
๘. ราคายางถนนจากประตูอุทยานค่ายบางระจันถึงเนินดินที่ตั้งอนุสาวรีย์วีรชน เป็นเงิน ๕๐,๐๐๐ บาท (กำลังดำเนินการ)
๙. ติดตั้งไฟฟ้าริมรั้วค้ำหน้าอุทยานค่ายบางระจัน และติดตั้งเสาไฟพร้อมดวงโคมในบริเวณอุทยาน ฯ ตามแบบของกรมศิลปากร เป็นเงิน ๑๕๐,๐๐๐ บาท (กำลังดำเนินการ)

พันธุ์ไม้ต่าง ๆ ที่จะปลูกในอุทยานตามแบบแปลนเพื่อความร่วมมือและสวยงามนั้น จังหวัดสิงห์บุรีได้เริ่มปลูกตั้งแต่ปี พ.ศ. ๒๕๑๕ คือบัวพันธุ์และสีต่าง ๆ ในสระ และไม้ยืนต้นไม้ประดับอื่น ๆ ตามที่กำหนดไว้ในผัง แต่เนื่องจากในบริเวณอุทยานเป็นที่ถมดินใหม่ขาดความชุ่มชื้น ไม้ประดับที่ปลูกจึงตายไปบ้างคงเหลือแต่สนประดิพัทธ์ กระถินณรงค์ และตาล ซึ่งจังหวัดจะได้ปลูกซ่อมเพิ่มเติมต่อไป หลังจากวางท่อประปาเข้าไปในบริเวณอุทยานแล้ว

ศาลาที่ทำการในบริเวณอุทยานค่ายบางระจัน

ในการประชุมคณะกรรมการฟื้นฟูบูรณะค่ายบางระจัน ครั้งที่ ๑/๒๕๑๖ วันที่ ๒๙ มิถุนายน พ.ศ. ๒๕๑๖ ฯพณฯ รัฐมนตรีว่าการกระทรวงศึกษาธิการ ประธานคณะกรรมการ ขอให้ที่ประชุมพิจารณาเรื่องการสร้างพลับพลาและศาลาในบริเวณอุทยานค่ายบางระจัน ซึ่งกรมศิลปากรได้ออกแบบพลับพลาแล้ว ต้องใช้เงินค่าก่อสร้าง ๕๕๐,๐๐๐ บาท แต่ผู้ว่าราชการจังหวัดสิงห์บุรีได้รับเงินจากสำนักงานสลากกินแบ่งรัฐบาล ๒๓๐,๐๐๐ บาท จึงไม่มีเงินพอก่อสร้าง ที่ประชุมพิจารณาแล้วขอให้กรมศิลปากรออกแบบศาลาที่ทำการในบริเวณอุทยานภายในวงเงินที่มีอยู่

ต่อมา กรมศิลปากรได้มอบให้นางจันทร์ลัดดา น้าทิพย์ เป็นผู้ออกแบบ จังหวัดสิงห์บุรีได้ประกวดราคาจ้างเหมาก่อสร้าง ในเดือนพฤศจิกายน พ.ศ. ๒๕๑๗ ห้างหุ้นส่วนสุรศักดิ์ก่อสร้างเป็นผู้ประมูลได้ในราคา ๒๓๐,๐๐๐ บาท เริ่มดำเนินการก่อสร้างในวันที่ ๒๗ มกราคม พ.ศ. ๒๕๑๘ กำหนดแล้วเสร็จภายใน ๑๒๐ วัน นับแต่วันทำสัญญา

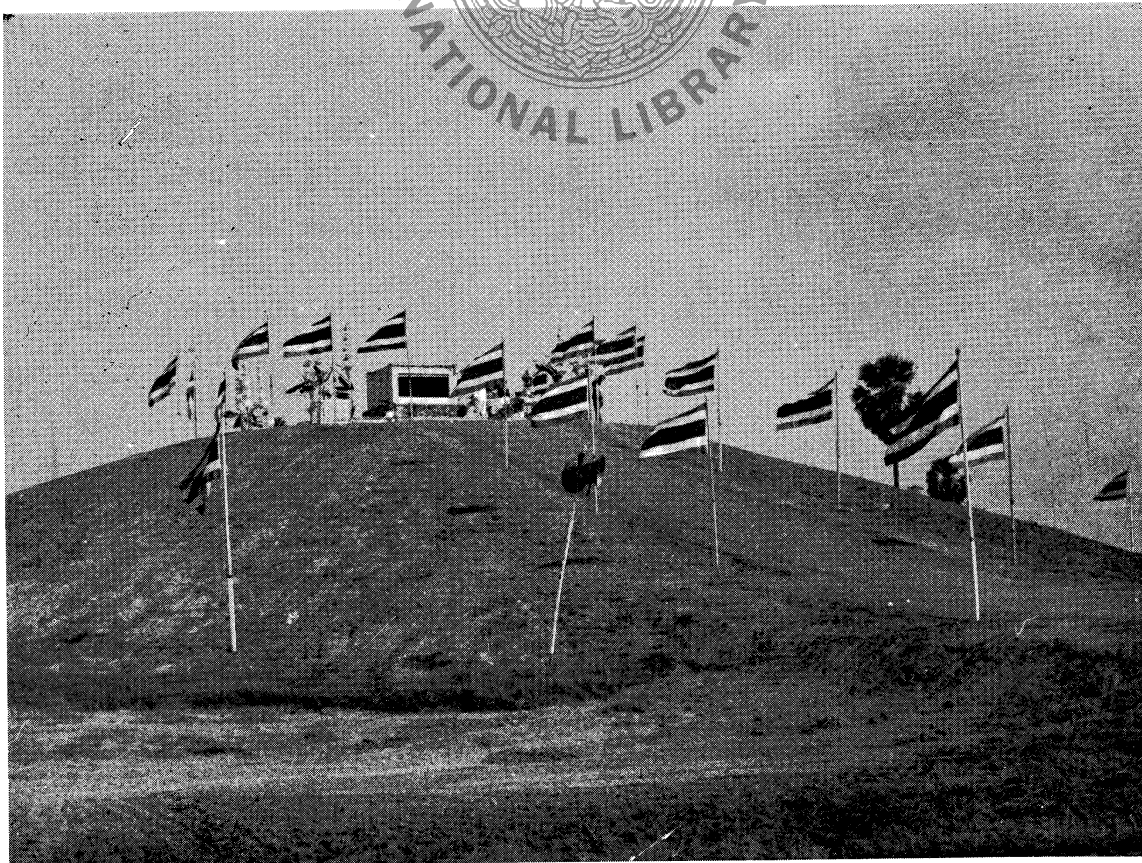
รูปที่ ๒๐ ขณ. นายแพทย์บุญสม มาร์ติน รัฐมนตรีช่วยว่าการกระทรวงศึกษาธิการ
นายเอี่ยม เกรียงศิริ ผู้ว่าราชการจังหวัดสิงห์บุรี นาวาเอกสมภพ ภิรมย์ ร.น.
อธิบดีกรมศิลปากรและคณะ ผ่านแถวลูกเสือกองเกียรติยศเข้าสู่พิธีวาง
ศิลาฤกษ์อนุสาวรีย์วีรชนค่ายบางระจัน วันที่ ๒ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๕๑๓

รูปที่ ๒๑ นายเอี่ยม เกรียงศิริ ผู้ว่าราชการจังหวัดสิงห์บุรีกล่าวรายงาน และ ขณ. นายแพทย์บุญสม มาร์ติน กล่าวตอบในพิธีวางศิลาฤกษ์อนุสาวรีย์วีรชนค่าย
บางระจัน

รูปที่ ๒๒ พระสงฆ์เจิมแผ่นศิลาฤกษ์และอธิษฐานอิฐทอง

รูปที่ ๒๓ การตกแต่งบริเวณฐานอนุสาวรีย์วีรชนค่ายบางระจันในพิพิธางศิลาฤกษ์

พิธีวางศิลาฤกษ์อนุสาวรีย์วีรชนค่ายบางระจัน

เนื่องจากกรมศิลปากรได้สร้างแท่นฐานอนุสาวรีย์วีรชนค่ายบางระจันเสร็จเรียบร้อยแล้ว ได้เสนอต่อที่ประชุมคณะกรรมการ เมื่อวันที่ ๒๕ มิถุนายน พ.ศ. ๒๕๑๖ ว่าสมควรประกอบพิธีวางศิลาฤกษ์อนุสาวรีย์ได้แล้ว ในการประชุมครั้งนั้นมีมติให้เชิญ ฯพณฯ นายกรัฐมนตรีเป็นประธานในพิธี^(๑) กำหนดวันพิธีในเดือน ๓ คือเดือนกุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๕๑๗ ประธานคณะกรรมการมอบให้อธิบดีกรมศิลปากรเป็นผู้ติดต่อขอฤกษ์จากพระธรรมปาโมกข์ วัดราชประดิษฐ์สถิตมหาสีมาราม โดยให้คำนวณหาฤกษ์ไว้ ๒ วัน และให้จัดทำแผ่นจารึกบอกวัน เดือน ปี ตลอดจนผู้ประกอบพิธี

ต่อมาได้มีการประชุมวางแผนงานพิธีวางศิลาฤกษ์อนุสาวรีย์วีรชนค่ายบางระจันในวันที่ ๒๔ มกราคม พ.ศ. ๒๕๑๗ ณ ห้องประชุมกรมศิลปากร ที่ประชุมลงมติให้เรียนเชิญ ฯพณฯ รัฐมนตรีว่าการกระทรวงศึกษาธิการเป็นประธานในพิธี กำหนดให้มีทั้งพิธีสงฆ์และพิธีพราหมณ์คือ นิมนต์พระสงฆ์ ๙ รูป มาเจริญพระพุทธมนต์ จันอาหารบิณฑบาตรพเพลิง และเจริญชัยมงคลคาถา โดยมีพระครูธรรมปาโมกข์ วัดราชประดิษฐ์สถิตมหาสีมาราม กรุงเทพฯ เป็นประธานสงฆ์ พราหมณ์เป็นผู้ประกอบพิธีบวงสรวงสังเวยวิญญูณวีรชนค่ายบางระจัน มอบให้กรมโยธาเทศบาล จังหวัดสิงห์บุรี และกรมศิลปากรร่วมกันจัดเตรียมตกแต่งสถานที่อาหาร และอื่นๆ ทั้งได้จัดตั้งคณะกรรมการดำเนินงานพิธีวางศิลาฤกษ์ ประกอบด้วยกรรมการ ๑๔ ท่าน

วันงานพิธีวางศิลาฤกษ์อนุสาวรีย์วีรชนค่ายบางระจัน คือวันเสาร์ที่ ๒ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๕๑๗ ฤกษ์อยู่ในระหว่าง ๑๑.๑๙-๑๑.๒๙ นาฬิกา เมื่อเสร็จพิธีแล้วนายเพียรศักดิ์ นิสัยสุข อดีตผู้แทนราษฎรจังหวัดสิงห์บุรี ได้จัดเลี้ยงรับรองผู้มีเกียรติซึ่งไปร่วมพิธี ณ บ้านพัก

(๑) ขณะนั้น ฯพณฯ จอมพลถนอม กิตติขจร เป็นนายกรัฐมนตรี ต่อมาคณะรัฐมนตรีได้สิ้นสุดลงในเดือนตุลาคม พ.ศ. ๒๕๑๖ จึงเรียนเชิญ ฯพณฯ รัฐมนตรีว่าการกระทรวงศึกษาธิการ (นายอภัย จันทวิมล) ประธานคณะกรรมการฟื้นฟูบูรณะค่ายบางระจัน เป็นประธานในพิธีวางศิลาฤกษ์ ในวันที่ ๒ กุมภาพันธ์ ฯพณฯ รัฐมนตรีว่าการกระทรวงศึกษาธิการ ตีตราขอการไม่สามารไปเป็นประธานได้ จึงมอบให้รัฐมนตรีช่วยว่าการกระทรวงศึกษาธิการ นายแพทย์บุญสม มาร์ติน ปฏิบัติหน้าที่แทน

คำรายงาน
ของ
ผู้ว่าราชการจังหวัดสิงห์บุรี
ในพิธีวางศิลาฤกษ์อนุสาวรีย์วีรชนค่ายบางระจัน
วันที่ ๒ กุมภาพันธ์ ๒๕๑๑

ขอประทานกราบเรียน ฯพณฯ รัฐมนตรีว่าการกระทรวงศึกษาธิการ

กระผมและผู้มีเกียรติทั้งหลายมีความยินดีที่ ฯพณฯ ได้กรุณามาเป็นประธานในพิธีวางศิลาฤกษ์อนุสาวรีย์วีรชนค่ายบางระจันในวันนี้ และขอกราบเรียนรายงานเกี่ยวกับการก่อสร้าง ดังต่อไปนี้

เมื่อ พ.ศ. ๒๔๙๙ คณะรัฐมนตรีได้พิจารณาเห็นความสำคัญของค่ายบางระจัน จังหวัดสิงห์บุรี อันเป็นสมรภูมิที่วีรชนของชาติได้ประกอบวีรกรรมจนมีนามจารึกไว้ในประวัติศาสตร์ จึงได้มีมติให้ดำเนินงานฟื้นฟูบูรณะค่ายบางระจัน และได้ตั้งคณะกรรมการขึ้นดำเนินงานคณะหนึ่ง มีรัฐมนตรีว่าการกระทรวงวัฒนธรรมเป็นประธาน ต่อมาเมื่อยุบเลิกกระทรวงวัฒนธรรมแล้ว เมื่อ พ.ศ. ๒๕๐๘ คณะรัฐมนตรีได้แต่งตั้งคณะกรรมการชุดที่สอง มีรัฐมนตรีว่าการกระทรวงศึกษาธิการเป็นประธาน คณะกรรมการได้วางแผนดำเนินงานสำคัญๆ ไว้หลายประการ รวมทั้งการก่อสร้างอนุสาวรีย์วีรชนค่ายบางระจัน ซึ่งจะประดิษฐานไว้เป็นเครื่องหมายแห่งเกียรติประวัติและเป็นแบบอย่างอันดีในด้านความรักชาติ ความกล้าหาญ เสียสละ ที่บรรพบุรุษของชาติได้สามัคคีร่วมแรงร่วมใจกันต่อสู้อิทธิพลศัตรูเพื่อปกป้องผืนแผ่นดินไทย

ในระยะเวลาต่อมา คณะกรรมการได้สนสภาพลงหลายครั้งและคณะรัฐมนตรีได้แต่งตั้งคณะกรรมการชุดใหม่อีกจนถึงคณะกรรมการชุดปัจจุบันนี้ ได้ดำเนินงานมาแล้วเป็นลำดับ ดังต่อไปนี้

๑. ออกแบบและปั้นหล่ออนุสาวรีย์วีรชนโดยมอบให้กรมศิลปากรดำเนินงาน ได้หล่อรูปวีรชน ๑๑ คน และรูปพระอาจารย์ธรรมโชติเสร็จแล้ว เป็นเงิน ๔๐๐,๐๐๐ บาท

๒. สร้างรั้วลวดหนาม ๓ ด้านในอุทยานค่ายบางระจันเต็มเนื้อที่ ๑๑๕ ไร่ เป็นเงินค่าใช้จ่าย ๔๐,๐๐๐ บาท ใช้เงินงบประมาณส่วนจังหวัด

๓. สร้างคันดิน ๔ ด้านรอบอุทยานค่ายบางระจัน ค่าใช้จ่ายรวม ๑๘๒,๕๐๐ บาท ใช้งบประมาณจากคณะกรรมการพัฒนาภาคกลาง

๔. ถมดินและทำถนนในบริเวณอุทยานค่ายบางระจันตามแบบแปลนของกรมศิลปากร ค่าใช้จ่ายในการนี้ได้รับงบประมาณจากคณะกรรมการพัฒนาภาคกลาง ๒๐๕,๐๐๐ บาท และใช้งบประมาณและเครื่องจักรกลของจังหวัดดำเนินการ คิดเป็นเงิน ๒๖๓,๐๐๐ บาท

๕. ขุดสระน้ำในบริเวณอุทยานค่ายบางระจันตามแบบแปลนของกรมศิลปากร ใช้เครื่องจักรกลของจังหวัดดำเนินการ คิดเป็นเงิน ๑,๕๖๐.๘๖๐ บาท

๖. ก่อสร้างรั้วเหล็กอุทยานค่ายบางระจัน ด้านทิศทางหลวงจังหวัดสายสิงห์บุรี - สุพรรณบุรี ตามแบบของกรมศิลปากร ใช้งบประมาณจากคณะกรรมการพัฒนาภาคกลาง เงิน ๒๐๕,๐๐๐ บาท

๗. ก่อสร้างแท่นฐานอนุสาวรีย์วีรชน มอบกรมศิลปากร ค่าก่อสร้างเป็นเงิน ๑๙๐,๐๐๐ บาท กรมศิลปากรจัดหางบประมาณ

๘. ก่อสร้างค่ายบางระจันหน้าวัดโพธิ์เก้าต้น ตามแบบของกรมศิลปากร ค่าก่อสร้าง ๑๕๐,๐๐๐ บาท ใช้งบประมาณจากคณะกรรมการพัฒนาภาคกลาง

๙. การบูรณะวัดโพธิ์เก้าต้น ได้จัดดำเนินการไปแล้ว คือ

— สร้างศาลาการเปรียญ ๑ หลัง และกุฏิเจ้าอาวาสวัดโพธิ์เก้าต้น ๑ หลัง เป็นเงิน ๕๘๐,๕๐๐ บาท มอบกรมการศาสนาดำเนินการ

— สร้างวิหารจตุรมุขประดิษฐานอนุสาวรีย์พระอาจารย์ธรรมโชติ ตามแบบแปลนของกรมศิลปากรพร้อมแท่นฐานอนุสาวรีย์ใช้หินอ่อน ค่าใช้จ่าย ๓๑๐,๐๐๐ บาท ใช้เงินสลากกินแบ่งของรัฐบาลส่วนของจังหวัด

— สร้างอุโบสถตามแบบของกรมการศาสนา โดยงบประมาณจากกรมการศาสนา ค่าใช้จ่าย ๑,๓๗๕,๐๐๐ บาท

— สร้างกุฏิสงฆ์ ๒ หลัง ตามแบบของกรมการศาสนา โดยงบประมาณจากกรมการศาสนา ค่าใช้จ่าย ๒๐๐,๐๐๐ บาท

— สร้างศาลารับแขก ๑ หลัง ส้วมสาธารณะ ๑ หลัง หอกลอง หอระฆัง ๑ หลัง ตามแบบของกรมศิลปากร ค่าใช้จ่าย ๔๒๐,๐๐๐ บาท ใช้เงินบริจาคของอธิบดีและข้าราชการกรมการปกครอง

— ถมดินรอบบ่อน้ำศักดิ์สิทธิ์และรอบวิหารจตุรมุข ค่าใช้จ่ายคิดเป็นเงิน ๕๐,๐๐๐ บาท ใช้เงินงบประมาณส่วนจังหวัดและเครื่องจักรกลของจังหวัดดำเนินการ

รวมเป็นค่าใช้จ่ายสำหรับงานที่ดำเนินการไปแล้วทั้งสิ้น ๖,๑๓๑,๙๖๐ บาท

งานที่คณะกรรมการจะดำเนินการต่อไป คือ

๑. นำรูปวีรชน ๑๑ คน และรูปพระอาจารย์ธรรมโชติมาประดิษฐาน
๒. จัดทำแผ่นจารึกที่ฐานอนุสาวรีย์
๓. ปลุกต้นไม้ ปลุกหญ้า และตกแต่งบริเวณให้ร่มรื่น

บัดนี้ ได้เวลาอันเป็นอคมฤกษ์แล้ว กระผมขอประทานกราบเรียนเชิญ ขวพณฯ รัฐมนตรีว่าการกระทรวงศึกษาธิการ วางศิลาฤกษ์อนุสาวรีย์วีรชนค่ายบางระจัน เพื่อเป็นสิริมงคลต่อไป.

คำกล่าว
ของ ฯพณฯ รัฐมนตรีช่วยว่าการกระทรวงศึกษาธิการ
ในพิธีวางศิลาฤกษ์อนุสาวรีย์วีรชนค่ายบางระจัน จังหวัดสิงห์บุรี

วันที่ ๒ กุมภาพันธ์ ๒๕๑๓

ท่านผู้ว่าราชการจังหวัดสิงห์บุรี และท่านผู้มเกียรติทั้งหลาย

เนื่องด้วยท่านรัฐมนตรีว่าการกระทรวงศึกษาธิการ มีความจำเป็นบางประการไม้อาจจะมาในโอกาสนี้ได้ จึงได้มอบหมายให้ข้าพเจ้ามาแทน

ข้าพเจ้ามีความยินดีและรู้สึกเป็นเกียรติที่รับหน้าที่ประธานในพิธีวางศิลาฤกษ์อนุสาวรีย์วีรชนค่ายบางระจันในวันนี้ ท่านทั้งหลายคงจะทราบจากประวัติศาสตร์และหลักฐานโบราณคดีแล้วว่า ณ บริเวณที่เรา กำลังชุมนุมกันอยู่ในขณะนี้ เมื่อ ๒๐๙ ปีที่แล้วมาแล้วบรรพบุรุษของไทยได้รวมกำลังกันตั้งค่ายต่อสู้ข้าศึกศัตรูผู้มารุกราน และได้สละชีวิตเป็นชาติพลีเพื่อความดำรงคงอยู่ของชาติไทย ความกล้าหาญ เสียสละ และความซื่อสัตย์ต่อผืนแผ่นดินของบรรพบุรุษไทย ณ ค่ายบางระจันนี้ จึงได้รับการจารึกไว้เป็นวีรกรรมที่เชิดชูเกียรติประวัติของชาติ ซึ่งอนุชนชาวไทยทุกคนทุกสมัยควรร่วมใจ

การที่ชาติไทยสามารถดำรงรักษาเอกราช และประชาชนชาวไทยได้มีผืนแผ่นดินอยู่อย่างร่มเย็นเป็นสุข มีศิลปวัฒนธรรม ระเบียบประเพณี อันเป็นเครื่องหมายแห่งความเป็นอารยชาติสืบมาจนทุกวันนี้ ก็เพราะพระคุณอันยิ่งใหญ่ของบรรพบุรุษ ซึ่งได้เสียสละความสุขส่วนตัวเพื่อส่วนรวม และมีศรัทธาแน่วแน่ที่จะปกป้องรักษาแผ่นดินไทยไว้ให้ลูกหลานไทย

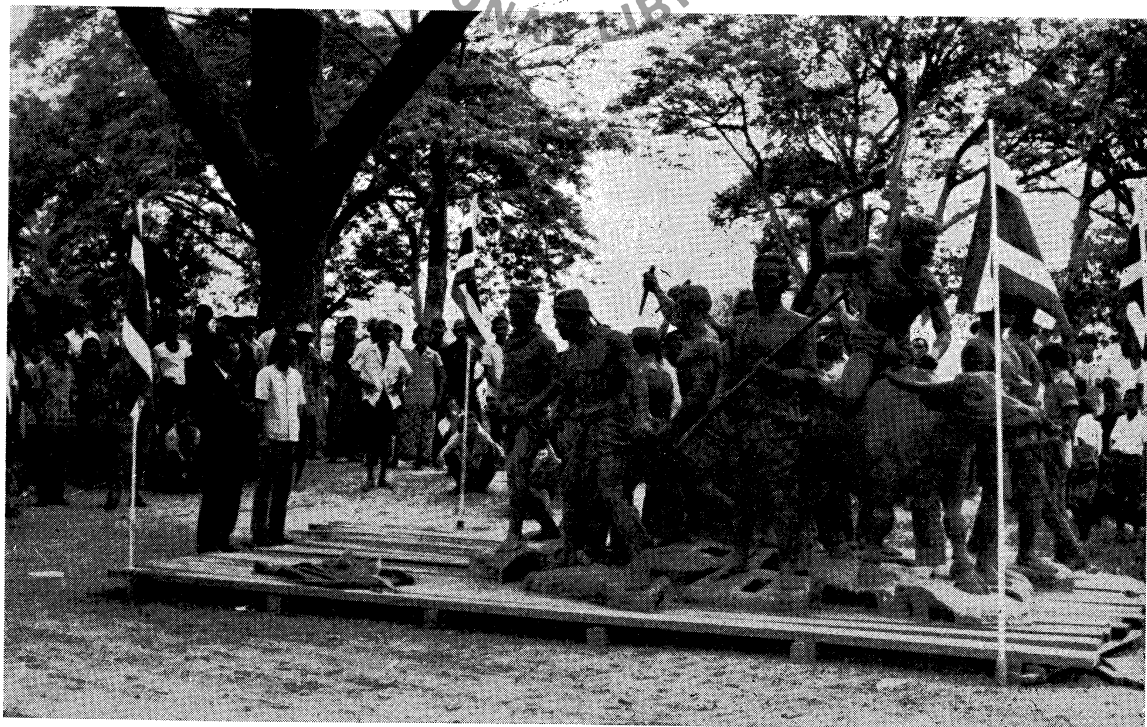
วีรชนค่ายบางระจันทั้งที่ปรากฏนาม ได้แก่ นายจันทนวงศ์ เขียว นายทองเหม็น นายทองแสงใหญ่ นายแท่น นายดอก นายทองแก้ว นายอิน นายเมือง นายโชติ ขุนสรรค์ พันเรือง และทั้งที่ไม่ปรากฏนาม ซึ่งคงจะมีอีกเป็นจำนวนมาก ล้วนแต่เป็นผู้มีพระคุณยิ่งใหญ่แก่ชาติไทย ควรที่เราชาวไทยทั้งหลายจะได้น้อมรำลึกถึงท่านในฐานะอภิปูชนียบุคคล ด้วยเหตุที่ท่านได้เสียสละ แม้ชีวิตเพื่อปกป้องผืนแผ่นดินและความเป็นชาติไทยไว้ให้เป็นมรดกตกทอดมาถึงเรา การที่ทางราชการและประชาชนชาวไทยได้ร่วมใจกันสร้างอนุสาวรีย์วีรชนค่ายบางระจันขึ้น และประดิษฐานไว้ ณ บริเวณสมรภูมิที่วีรชนเหล่านี้ได้สละชีวิตเป็นชาติพลี

จึงเป็นคำริอันชอบ เพื่อว่าอนุสาวรีย์แห่งนี้จะได้เป็นเครื่องเชิดชูเกียรติประวัติของชาติ เป็น
เครื่องเตือนชาวไทยทุกยุคทุกสมัยให้น้อมรำลึกถึงพระคุณของบรรพบุรุษไทย และยึดถือ
วีรกรรมของท่านเป็นแบบฉบับเพื่่อดำรงรักษาชาติไทยไว้ชั่วกัลปาวสาน

บัดนี้ ได้เวลาอันเป็นมงคลฤกษ์แล้ว ข้าพเจ้าขอวางศิลาฤกษ์อนุสาวรีย์วีรชนค่าย
บางระจัน ขอเดชะนภาพแห่งสิ่งศักดิ์สิทธิ์ทั้งหลาย จงบันดาลให้การดำเนินงานก่อสร้าง
อนุสาวรีย์วีรชนค่ายบางระจันนี้ สำเร็จเรียบร้อยเป็นผลดี สมดังเจตนจำนงของทางราชการ
และประชาชนชาวไทยทุกประการ.

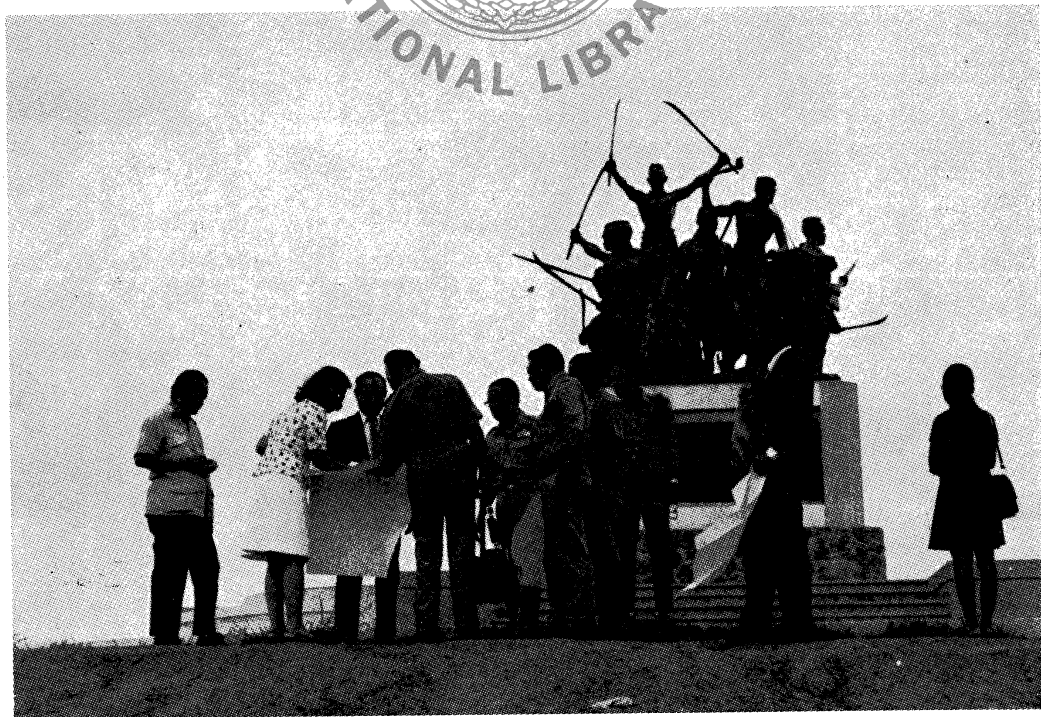
รูปที่ ๒๔ รถบรรทุกปรูปอนสาวรีย์วีรชนค่ายบางระจัน แล่นเข้าสู่บริเวณค่ายบางระจัน
วันที่ ๒ กันยายน พ.ศ. ๒๕๑๓

รูปที่ ๒๕ รูปอนสาวรีย์วีรชนค่ายบางระจันตั้งอยู่ในบริเวณที่ทางจังหวัดสิงห์บุรี จัดเตรียม
ไว้ในพิธีต้อนรับเมื่อวันที่ ๒ กันยายน พ.ศ. ๒๕๑๓

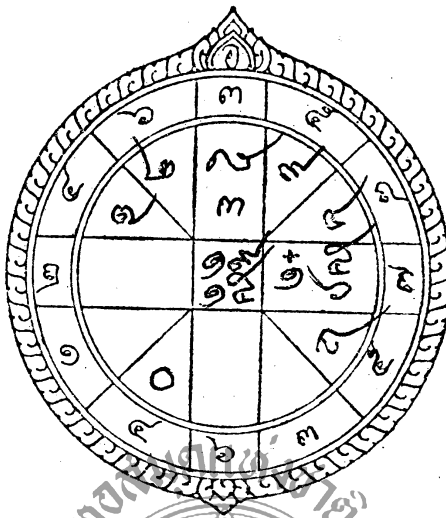
รูปที่ ๒๖ อนุสาวรีย์วีรชนค่ายบางระจันเมื่อติดตั้งเสร็จแล้วรอการขั้ดแต่ง ติดอาวุธ และ
เชื่อมต่อรูปให้ติดกัน

รูปที่ ๒๗ นาวาเอกสมภพ ภิรมย์ ร.น. อธิบดีกรมศิลปากรและคณะกรรมการก่อสร้าง
อนุสาวรีย์วีรชนค่ายบางระจัน ในวันที่ ๑๑ ตุลาคม พ.ศ. ๒๕๑๖

จารึกบนแผ่นศิลาฤกษ์ ซึ่งบรรจุที่แท่นฐานอนุสาวรีย์วีรชนค่ายบางระจัน
วันที่ ๒ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๕๑๗

ศิลาฤกษ์
อนุสาวรีย์วีรชน ณ ค่ายบางระจัน

ณ ๗ ๓ ค่ำ ปชฉ จ.ศ. ๑๓๓๕
ตรงกับวันที่ ๒ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๕๑๗
ระหว่างเวลา ๑๑.๑๙ - ๑๑.๒๙ น.
จังหวัดสิงห์บุรี

ลัคนาสถิตราศีเมษ เถาะป้อนุม นวาศ์ ๑
ทุติยตริยางค์ ๑ เสวยภรณ์กันษัตร
ประกอบด้วยมัททโนแห่งฤกษ์

วัดโพธิ์เก้าต้น

ที่ตั้งและอาณาเขต

วัดโพธิ์เก้าต้นตั้งอยู่ในตำบลบางระจัน หมู่ที่ ๙ กิ่งอำเภอก่ายบางระจัน จังหวัดสิงห์บุรี ห่างจากศาลากลางจังหวัดสิงห์บุรีไปทางทิศตะวันตกเฉียงใต้ประมาณ ๒๔ กิโลเมตร

วัดโพธิ์เก้าต้นนี้อยู่ภายในบริเวณค่ายบางระจัน มีอาณาเขตดังนี้

ทิศเหนือ ยาว ๕ เส้น ๑๐ วา

ทิศใต้ ยาว ๑๐ เส้น ๕ วา

ทิศตะวันออก ยาว ๑๐ เส้น ๕ วา

ทิศตะวันตก ยาว ๑๒ เส้น

รวมเป็นเนื้อที่ทั้งหมด ๖๕ ไร่ ๖๓ ตารางวา

ก่อนได้รับการบูรณะมีราษฎรเข้าไปปลูกสร้างบ้านเรือนในเขตที่ดินของวัดหลายหลังคาเรือน ใน พ.ศ. ๒๕๐๗ อำเภอก็ได้ตรวจสอบอาณาเขตของวัดและจัดให้ราษฎรรื้อถอนย้ายออกนอกเขตวัดทั้งหมด

อาณาเขตติดต่อ

ทิศเหนือ จดทางหลวงจังหวัดสายสิงห์บุรี-ท่าข้าม-ค่ายบางระจัน ฝั่งตรงข้ามถนนเป็นบริเวณอุทยานค่ายบางระจัน

ทิศใต้ เป็นมูลดินคันค่ายบางระจันเดิม ซึ่งเป็นคันสูงเป็นตอนๆ กว้าง ๑๒ เมตร ยาว ๓๐๐ เมตร ถัดจากคันดินออกไปเป็นคลองบางระจัน

ทิศตะวันออก จดลำรางสาธารณะและบริเวณหมู่บ้าน

ทิศตะวันตก จดลำรางสาธารณะและบริเวณสวนรุกขชาติค่ายบางระจัน

การคมนาคม

ปัจจุบันสามารถเดินทางไปค่ายบางระจันหรือวัดโพธิ์เก้าต้นได้อย่างสะดวกและรวดเร็ว โดยใช้เส้นทางหลวงจังหวัดสายสิงห์บุรี-ท่าข้าม-ค่ายบางระจัน

ประวัติ

วัดโพธิ์เก้าต้นเป็นวัดในสมัยกรุงศรีอยุธยา สันนิษฐานว่าคงมีอยู่ก่อนเกิดสงครามบางระจัน วัดนี้ตั้งอยู่ทางเหนือของที่ตั้งค่ายบางระจัน มีความสัมพันธ์กับเหตุการณ์ตอนปลายกรุงศรีอยุธยา ดังปรากฏในพงศาวดารว่า ในรัชกาลสมเด็จพระเจ้าเอกทัศ ราว พ.ศ. ๒๓๐๘ ก่อนที่ไทยจะเสียกรุงศรีอยุธยาครั้งที่ ๒ กองทัพพม่ายกเข้ามาประเทศไทย ๒ ทาง ทางเหนือมีเนเมียวสีหบดีเป็นแม่ทัพใหญ่ ทางใต้มีมหาราชเป็นแม่ทัพ ทักษของเนเมียวสีหบดีซึ่งลงมาทางเหนือให้กองทัพยกจากเมืองนครสวรรค์ลงมาทางเมืองชัยนาททางหนึ่ง และยกมาทางเมืองอุทัยธานีเมืองสรรค์อีกทางหนึ่ง แล้วเข้ามาตั้งอยู่ห่างๆ ไม่เข้าประชิดพระนครที่วัดป่าฝ้าย ปากน้ำพระประสบด้านเหนือ ฝ่ายทัพมหาราชนั้นตั้งค่ายใหญ่ที่ตำบลลิบกูก พม่าแต่งกองโจร แยกย้ายออกเก็บรวบรวมทรัพย์ จับเชลยตามเขตแขวงน้อยใหญ่รอบพระนครตามอำเภอใจ

ในเดือน ๓ ปีระกา จ.ศ. ๑๑๒๗ เนเมียวสีหบดีให้ทหารกองหนึ่งยกไปทางเมืองวิเศษไชยชาญ บังคับกดขี่ราษฎรให้นำไปค้นหาทรัพย์และจุดคร่าลูกสาวชาวบ้านด้วย ชาวไทยพวกหนึ่งจึงหลบหนีไปซ่อนสมผู้คน ทักลอบยักให้พม่าไปค้นหาลูกสาวชาวบ้าน พอได้โอกาสม่าฟันทหารพม่าล้มตายหมด แล้วอพยพหนีพม่าไปที่บ้านบางระจัน เขตเมืองสิงห์บุรี โดยหวังให้พระอาจารย์ธรรมโชติจากวัดเขานางบวชซึ่งมาจำพรรษาอยู่ ณ วัดโพธิ์เก้าต้นเป็นที่พึ่งทางใจ เพราะเป็นผู้ทรงคุณวิทยามากผู้หนึ่ง จากนั้นชาวบ้านในบริเวณใกล้เคียงต่างอพยพมาอยู่ในบ้านบางระจันเพิ่มขึ้นจนมีกำลังถึงพันคน และสามารถต่อสู้มีชัยชนะพม่าหลายครั้ง

นามของวัดโพธิ์เก้าต้น

จากหลักฐานที่ปรากฏในพระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับต่าง ๆ กล่าวถึงนามวัดนี้เป็น ๒ อย่างคือ เรียกว่าวัดโพธิ์เก้าต้น และเรียกตามชื่อหมู่บ้านว่า วัดบ้านระจัน หรือวัดบางระจัน

ปัจจุบันมีผู้รู้จักวัดนี้ในนาม **วัดไม้แดง วัดค่ายบางระจัน และวัดโพธิ์เก้าต้น** นาม **“วัดไม้แดง”** เป็นชื่อใหม่ที่ชาวบ้านเรียกกัน เพราะในบริเวณวัดมีต้นไม้แดงซึ่งเป็นไม้ยืนต้นเนื้อแข็งอยู่หลายต้น ชาวบ้านเชื่อกันว่าเป็นต้นไม้ศักดิ์สิทธิ์ ผู้ใดจะตัดฟันหรือแม้แต่ตากเปลือกก็ไม่ได้ หากฝ่าฝืนมักจะมีอันเป็นไป โดยจะต้องเกิดเหตุให้ทะเลาะวิวาทฆ่าฟันกัน

แม้จะเป็นญาติหรือบุคคลในครอบครัวเดียวกันก็ตาม จึงไม่มีผู้ใดกล้าตัดทำลายต้นไม้แดงนามวัดไม้แดงนี้เรียกกันแพร่หลาย บางครั้งเอกสารทางราชการก็เรียกว่าวัดไม้แดงเหมือนกัน

วัดค่ายบางระจัน นามนี้เพ็งจะเรียกกันในชั้นหลังเช่นกัน คือเรียกเมื่อเกิดโครงการฟื้นฟูบูรณะค่ายบางระจันแล้ว วัดนี้ได้รับการบูรณะด้วยเพราะมีความสัมพันธ์ตลอดจนตั้งอยู่ในบริเวณค่าย คณะกรรมการลงความเห็นว่าจะเรียกนามวัดว่า **“วัดค่ายบางระจัน”** ตามชื่อค่ายด้วย จึงมีอยู่ระยะหนึ่งซึ่งเอกสารของคณะกรรมการฟื้นฟูบูรณะค่ายบางระจัน และเอกสารของทางราชการของจังหวัดสิงห์บุรีเรียกวัดนี้ว่า **“วัดค่ายบางระจัน”** แต่ภายหลังได้เปลี่ยนเรียกว่า **วัดโพธิ์เก้าต้น** ตามชื่อเดิมที่ปรากฏในประวัติศาสตร์

วัดโพธิ์เก้าต้น นามนี้ปรากฏอยู่ในพระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับพระราชหัตถเลขา เข้าใจว่าคงเป็นชื่อที่ใช้เรียกเป็นทางราชการตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยาตอนปลาย ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว พ.ศ. ๒๔๕๙ ก็เรียกว่า **วัดโพธิ์เก้าต้น** ดังปรากฏกล่าวถึงในหนังสือเรื่องระยะทางเสด็จประพาสลำแม่น้ำน้อยและลำแม่น้ำใหญ่ มณฑลกรุงเก่าและมณฑลนครสวรรค์ ซึ่งพระยาโบราณราชธานินทร์ (พร เดชะคุปต์) อุปราชมณฑลกรุงเก่า เรียบเรียงขึ้นทูลเกล้าฯ ถวายพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว

พ.ศ. ๒๔๘๔ หนังสือยื่นคำร้องของ **นายไ้ ดอกบัว** กำนันตำบลบางระจัน เรื่องขอให้ทางอำเภอออกไปวัดเขตที่ดินของ **วัดโพธิ์เก้าต้น** ตลอดจนเอกสารของทางจังหวัดสิงห์บุรีก็เรียกว่า **วัดโพธิ์เก้าต้น**^(๑)

พ.ศ. ๒๔๙๘ เมื่อกรมศิลปากรประกาศขึ้นทะเบียนวัดนี้เป็นโบราณสถานสำหรับชาติก็ใช้นามว่า **วัดโพธิ์เก้าต้น**

ต่อมาเมื่อมีประกาศกระทรวงศึกษาธิการ ลงวันที่ ๑๑ เมษายน พ.ศ. ๒๕๑๑ ยกวัดโพธิ์เก้าต้นซึ่งเป็นวัดร้างขึ้นเป็นวัดมีพระสงฆ์ขึ้นในปกครองคณะสงฆ์แล้ว จึงกลับมาเรียกว่า **วัดโพธิ์เก้าต้น** ตามเดิมตามมติของมหาเถรสมาคม ในการประชุมเมื่อวันที่ ๒๓ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๕๑๑ ซึ่งให้ใช้ชื่อ **วัดโพธิ์เก้าต้น**

(๑) จากบันทึกเรื่องราวความเป็นมาของวัดค่ายบางระจัน ของศึกษาธิการจังหวัดสิงห์บุรี

การสถาปนาขึ้นเป็นวัด

เมื่อค่ายบางระจันแตกในวันจันทร์ เดือน ๘ แรม ๒ ค่ำ ปีจอ พ.ศ. ๒๓๐๙ วัดโพธิ์เก้าต้นคงจะร้างมาตั้งแต่สมัยนั้น เนื่องจากพม่าคงจะเผาทำลายค่ายบางระจันและอาคารบ้านเรือนต่าง ๆ เพื่อป้องกันมิให้คนไทยใช้เป็นที่พักพิงของสมกำลังได้อีก ชาวบ้านตลอดจนพระภิกษุสงฆ์อาจจะหลบหนีไปได้บ้างหรืออาจถูกพม่ากวาดต้อนไปเป็นเชลย ทั้งวัดและบ้านบางระจันจึงร้างตลอดมา ใน พ.ศ. ๒๔๕๙ ตรงกับรัชกาลพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ปรากฏว่า เพิ่งจะมีราษฎรอพยพมาตั้งบ้านเรือนในแถบบ้านบางระจันเพียงเล็กน้อย^(๑) ขณะนั้นวัดโพธิ์เก้าต้นยังมีสภาพเป็นวัดร้างไม่มีพระภิกษุจำพรรษา

ต่อมา พ.ศ. ๒๔๘๓ เริ่มมีพระสงฆ์เข้าไปอาศัยในวัดโพธิ์เก้าต้น และปรากฏว่าในปี พ.ศ. ๒๔๘๔ มีพระสงฆ์ประจำอยู่ ๕ รูป มีกุฏิ ๓ หลัง และศาลา ๑ หลัง มีฐานะเป็นสำนักสงฆ์ ยังไม่ได้เป็นวัด และเมื่อนายสอน การสมพรต นายอำเภอบางระจันขณะนั้นได้ออกไปวัดเขตที่ดินของวัด ปรากฏว่ามีราษฎรเข้าไปปลูกสร้างบ้านเรือนในที่ที่ดินของวัดหลายหลังคาเรือน และมีการร้องเรียนว่าได้ถือกรรมสิทธิ์ครอบครองอยู่ในที่ดินแห่งนั้นมาหลายสิบปีแล้ว ถึง พ.ศ. ๒๕๐๗ จังหวัดได้แจ้งแก่อำเภอบางระจันตามหนังสือจังหวัดที่ สท. ๒๓/๓๐๙๖ ลงวันที่ ๔ พฤษภาคม ๒๕๐๗^(๒) ว่า ทางราชการได้ประกาศทางสถานีวิทยุกระจายเสียงว่า คณะรัฐมนตรีมีมติให้ดำเนินการฟื้นฟูบูรณะค่ายบางระจัน จึงให้ทางอำเภอสำรวจที่ดินของวัด หากมีราษฎรอาศัยอยู่ให้หาทางขยับขยายออกนอกเขต อำเภอจึงตรวจสอบเขตวัดอีกครั้งหนึ่ง และจัดให้ผู้ที่ปลูกบ้านเรือนอยู่ในเขตวัดหรือถอนออกไป

ใน พ.ศ. ๒๕๑๐ หัวหน้ากองพัฒนา กรมการศาสนาได้เดินทางไปตรวจราชการและแจ้งว่าจะให้งบประมาณบูรณะวัด และให้ค้นคว้าหาหลักฐานว่าวัดค่ายบางระจันเป็นวัดร้างจริงมาแต่โบราณ ได้ขอยกฐานะกลับเป็นวัดมีพระสงฆ์โดยชอบด้วยกฎหมายแล้วหรือไม่ อำเภอได้ตรวจสอบสภาพวัดและรายงานไปยังจังหวัด ทางจังหวัดจึงให้อำเภอบางระจันทำเรื่องขออนุญาตสร้างวัด นายภัทร ภูงาม ศึกษาธิการจังหวัดสิงห์บุรีขณะนั้น จึงเป็นตัวแทนที่

(๑) โบราณราชานินทร์ (พร เดชะคุปต์), พระยา ระยะทางเสด็จประพาสลำแม่น้ำน้อยและลำแม่น้ำใหญ่ มณฑลกรุงเก่าและมณฑลนครสวรรค์ ฉบับพิมพ์ พ.ศ. ๒๕๐๔ หน้า ๓๑

(๒) จากบันทึกเรื่องราวความเป็นมาของวัดค่ายบางระจัน ของศึกษาธิการจังหวัดสิงห์บุรี

ยื่นคำร้องขออนุญาตบูรณะและยกวัดโพธิ์เก้าต้น (ขณะนั้นเรียกว่าวัดค่ายบางระจัน) ขึ้นเป็นวัดมีพระสงฆ์ ผ่านอำเภอ จังหวัด ไปยังกรมการศาสนาตามลำดับ

กรรมการมหาเถรสมาคมได้ประชุมพิจารณาเรื่องขออนุญาตยกวัดร้างขึ้นเป็นวัดมีพระสงฆ์ในการประชุมครั้งที่ ๒/๒๕๑๑ เมื่อวันที่ ๒๓ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๕๑๑ ณ ทำเนียบเพชร วัดบวรนิเวศวิหาร กรรมการที่ร่วมประชุมประกอบด้วย

๑. สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ สมเด็จพระสังฆราช เป็นประธาน
๒. สมเด็จพระมหาวีรวงศ์
๓. พระสาสนโสภณ
๔. พระมหาโพธิวงศาจารย์
๕. พระพรหมมุนี
๖. พระธรรมปิฎก
๗. พระธรรมบัณฑิต

มหาเถรสมาคมพิจารณาแล้วเห็นว่า ผู้ขออนุญาตยกวัดร้างขึ้นเป็นวัดมีพระสงฆ์ได้ปฏิบัติตามกฎกระทรวงว่าด้วยการขออนุญาตสร้างวัดโดยอนุโลม แต่มีปัญหาเกี่ยวกับชื่อวัด ซึ่งท้ายหนังสือของผู้ว่าราชการจังหวัดขอให้ตั้งชื่อวัดว่า “วัดค่ายบางระจัน” เพื่อเป็นอนุสรณ์ตามประวัติศาสตร์ เมื่อได้รับอนุญาตแล้วจะเกิดปัญหาเรื่องที่ดินขึ้นภายหลังเนื่องจากวัดนี้อยู่ห่างจากวัดยางเพียง ๑ กิโลเมตร แต่อยู่คนละเขตอำเภอ ฉะนั้น ที่ประชุมจึงลงมติอนุมัติให้ยกขึ้นเป็นวัดมีพระสงฆ์ได้ ส่วนชื่อวัดให้ใช้ชื่อเดิมคือ “วัดโพธิ์เก้าต้น”

มีประกาศยกฐานะวัดโพธิ์เก้าต้น (ร้าง) ขึ้นเป็นวัดมีพระสงฆ์ขึ้นอยู่ในปกครองของคณะสงฆ์ดังนี้^(๑)

(๑) แฉกการณคณะสงฆ์ เล่ม ๕๖ ตอนที่ ๑๐ วันที่ ๒๕ กันยายน พุทธศักราช ๒๕๑๑ หน้า ๖๐๕

**แจ้งความกระทรวงศึกษาธิการ
เรื่อง ยกวัดโพธิ์เก้ายัน (ร้าง) ขึ้นเป็นวัดมีพระสงฆ์**

ผู้ว่าราชการจังหวัดสิงห์บุรี ได้รายงานขอยกวัดโพธิ์เก้ายัน (ร้าง) ตำบลบางระจัน อำเภอบางระจัน ขึ้นเป็นวัดมีพระสงฆ์ กรมการศาสนาได้นำเสนอมหาเถรสมาคม ในการประชุมครั้งที่ ๒/๒๕๑๑ วันที่ ๒๓ กุมภาพันธ์ ๒๕๑๑ มหาเถรสมาคมโปรดอนุมัติให้ยกวัดโพธิ์เก้ายัน (ร้าง) เป็นวัดมีพระสงฆ์ขึ้นในปกครองคณะสงฆ์ กระทรวงศึกษาธิการจึงแจ้งความให้ทราบทั่วกัน

แจ้งความ ณ วันที่ ๑๑ เมษายน ๒๕๑๑
หม่อมหลวงปิ่น มาลากุล
รัฐมนตรีว่าการกระทรวงศึกษาธิการ

สภาพของวัดก่อนการบูรณะ

ตั้งแต่กล่าวมาแล้วว่าบริเวณค่ายบางระจันและวัดโพธิ์เก้ายันร้างมาเป็นเวลานาน เมื่อมีราษฎรเข้ามาตั้งบ้านเรือนอยู่อาศัยก็ไม่มีใครสนใจเท่าใดนัก ต่อมาเมื่อขุนศิขรภูมิการ เป็นนายอำเภอบางระจัน ท่านเป็นผู้สนใจค้นคว้าเกี่ยวกับประวัติศาสตร์และโบราณคดีมาก ผู้หนึ่ง ได้เก็บรวบรวมโบราณวัตถุ พระพุทธรูป และของเบ็ดเตล็ดอื่น ๆ จนสามารถจัดตั้ง เป็นพิพิธภัณฑ์ได้ กรมศิลปากรได้ประกาศรับเป็นสาขาพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติเมื่อวันที่ ๑๒ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๔๗๙ ส่วนด้านค่ายบางระจันและวัดโพธิ์เก้ายันนั้นขุนศิขรภูมิการ ได้แผ้วถางบริเวณใน พ.ศ. ๒๔๗๘ และเป็นผู้จัดหาพระพุทธรูปสององค์มาประดิษฐานที่ ในวิหารพระอาจารย์ธรรมโชติด้วย

ใน พ.ศ. ๒๔๙๓ พันเอก หลวงรณสิทธิพิชัย (เจือ กาญจนินทุ) อธิบดีกรมศิลปากรสมัยนั้น ได้เดินทางไปสำรวจโบราณสถานในอำเภอบางระจัน จังหวัดสิงห์บุรี ได้เขียนบันทึกถึงสภาพของวัดโพธิ์เก้ายันไว้ดังนี้^(๑)

(๑) รณสิทธิพิชัย พ.อ. หลวง (เจือ กาญจนินทุ), “การสำรวจของโบราณในเมืองไทย” วารสารศิลปากร ปีที่ ๕ เล่ม ๒ สิงหาคม ๒๔๙๔ หน้า ๕๘

“วัดโพธิ์เก่าต้นนั้น เวลานั้นเป็นวัดร้าง เหลือแต่ฐานและผนังโบสถ์สองด้าน^(๑) พอให้เห็นได้ กับเจดีย์อีก ๓ องค์ อิฐที่ทำโบสถ์เป็นอิฐพิเศษ ผิดกับอิฐอื่น ๆ ที่เคยเห็นมา คือมีกรวยดอกจันทน์พิมพ์ประทับอยู่บนแผ่นอิฐนั้น ๓ ดอกก็มี ๔ ดอกก็มี เฉพาะดอกจันทน์มีเส้นผ่าศูนย์กลาง ๔ เซนติเมตร แผ่นอิฐกว้าง ๑๓.๕๐ เซนติเมตร ยาว ๒๙.๕๐ เซนติเมตร ได้นำแผ่นอิฐมาไว้ที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ ณ กรุงเทพฯ เพื่อเป็นตัวอย่าง วัดโพธิ์เก่าต้นนี้ สันนิษฐานว่าได้มีอยู่ก่อนสมัยเหตุการณ์บางระจันในครั้งนั้น . . .”

โบราณสถานสมัยอยุธยาที่เหลืออยู่ ได้แก่

๑. วิหาร เป็นวิหารก่ออิฐสอปูน ขนาดกว้าง ๘.๑๐ เมตร ยาว ๙.๒๕ เมตร ผนังมีความหนาประมาณ ๔.๖ เซนติเมตร ใช้วิธีเรียงอิฐแบบด้านยาวสลัبد้านสั้น (Dutch Bond) วิหารหันหน้าไปทางทิศตะวันออก ฐานวิหารมีลักษณะพิเศษคือเป็นฐานปัทม์ เมื่อมองดูทางด้านข้างจะเห็นเป็นเส้นอ่อนโค้งตามลักษณะสถาปัตยกรรมสมัยอยุธยา ผนังวิหารมีเหลืออยู่ ๓ ด้าน คือ ด้านทิศเหนือ ทิศใต้ และทิศตะวันตก ผนังด้านทิศเหนือสูงจากระดับพื้นดิน ๓.๕๐ เมตร มีร่องรอยการก่ออิฐเจาะบานหน้าต่าง ๑ บาน^(๒) ขนาดกว้าง ๖๐ เซนติเมตร ผนังด้านนี้ทรุดเอียงไม่ได้ระดับ ผนังด้านทิศใต้เหลือเพียงเล็กน้อย ฐานด้านนี้ทรุดเอียงเช่นกัน อิฐลวดบัวซำรูปดอกทศกัณฐ์และมีดินปกคลุมอยู่ ผนังด้านทิศตะวันตกเหลืออยู่มากกว่าด้านอื่น สูงจากระดับพื้นดิน ๓.๘๕ เมตร มีรอยร้าวแยกออกจากกันเป็น ๒ ส่วน และเอียงจากที่เดิม

เนื่องจากปูนสอของวิหารเสื่อมคุณภาพ ทำให้แผ่นอิฐหลุดออกง่าย อิฐบางแผ่นมีลักษณะแตกต่างจากอิฐที่พบตามโบราณสถานทั่วไป กล่าวคือมีรูปดอกจันทน์พิมพ์ประทับอยู่บนหน้าอิฐตั้งแต่ ๓-๔ ดอก^(๓) เส้นผ่าศูนย์กลางประมาณ ๔ เซนติเมตร บางแผ่นก็มีรูปสี่เหลี่ยมขนมเปียกปูนประทับอยู่^(๔) อิฐเหล่านี้มีขนาดใหญ่หนาและเนื้อละเอียด กว้าง ๑๓.๕๐ เซนติเมตร ยาว ๒๙.๕๐ เซนติเมตร และหนา ๕.๕๐ เซนติเมตร รูปดอกจันทน์หรือรูปสี่เหลี่ยมบนแผ่นอิฐนี้ นักโบราณคดีบางท่านสันนิษฐานว่าเป็นสัญลักษณ์แห่งความมั่นคงปลอดภัยจากอันตรายทั้งปวง โดยสันนิษฐานจากลักษณะของรูปที่ปรากฏดังนี้

(๑) คือวิหารพระอาจารย์ธรรมโชติหลังเดิม

(๒) ผนังด้านทิศใต้ก็มีหน้าต่างเช่นเดียวกัน

(๓), (๔) ดูรูปแผ่นอิฐ และจากการขุดแต่งได้พบแผ่นอิฐซึ่งเขียนด้วยของมีคมเป็นภาพเทวดา และดอกไม้ ขอให้ดูรายละเอียดในเรื่องการขุดแต่งบูรณะวิหารพระอาจารย์ธรรมโชติ

สิ่งที่กำหนดเรียกกันว่าดอกจันทน์นั้น ทำเป็นรูปวงกลม มีจุดศูนย์กลางเป็นรอยลึก จากศูนย์กลางเป็นกลีบดอก ซึ่งทำคล้ายรอยแบ่งหยด ประจุรัศมีแตกออกมาจากศูนย์กลาง มีทั้งหมด ๕ จุดด้วยกัน ลักษณะดังกล่าวนี้เห็นได้ชัดว่ามีแม่พิมพ์กดประทับลงไปบนเนื้ออิฐ เมื่อยังดิบ วงดอกจันทน์ดังกล่าวน่าจะหมายถึง “ขุมนิธิ” อันเป็นสัญลักษณ์แห่งมงคลชนิดหนึ่ง โดยทั่วไป แต่เมื่อทำดอกจันทน์เรียงกันถึง ๓ ดอก บนแผ่นอิฐเดียวกัน อาจจะเป็นเครื่องหมายถึงพระรัตนตรัย หรือไตรสรณาคมณ์ กล่าวคือแก้ว ๓ ประการ ในคติทาง พุทธศาสนา ซึ่งน่าจะตรงกับ ความมุ่งหมายที่ว่ารัตนตรัยเป็นเนอานาบุญของโลก และการที่ ให้พบพระรัตนตรัยก็เท่ากับเป็นบุญลาภอันประเสริฐ ฉะนั้นเครื่องหมายดอกจันทน์จึงอาจมี ความหมายดังกล่าวมาแล้ว

ส่วนลายรูปสี่เหลี่ยมขนมเปียกปูนซึ่งตรงกลางแบ่งตัวลายเป็นรูปประจำยาม และ ล้อมด้วยเส้นสี่เหลี่ยมอยู่ภายนอก ลักษณะการทำลายเส้นอย่างนี้ต้องทำในขณะที่อิฐยังชื้นอยู่ โดยใช้ของแข็งมีคมขีดลงบนเนื้ออิฐนั้น ความหมายของประจำยามโดยมากมักถือกันว่าเป็น ลักษณะของแผ่นยันต์ที่ขลังและศักดิ์สิทธิ์ ตามคัมภีร์ไสยศาสตร์ทั่วไป

ในวิหารมีพระพุทธรูป ๒ องค์ ถือกันว่าเป็นพระพุทธรูปศักดิ์สิทธิ์มาก ผู้ที่ไป เยือนค่ายบางระจันจะมานมัสการพระพุทธรูปที่วิหารนี้ก่อนเสมอ

ใน พ.ศ. ๒๕๐๑ ๖พณฯ จอมพลถนอม กิตติขจร ได้สร้างหลังคาเครื่องไม้มุง สังกะสีไว้ที่วิหารเมื่อวันที่ ๔ ตุลาคม และใน พ.ศ. ๒๕๐๗ ได้มีการเทพื้นวิหารและทำบันได ทางขึ้นด้านหน้าด้วยคอนกรีต

กรมศิลปากรขุดและบูรณะใน พ.ศ. ๒๕๑๘ โดยรักษาลักษณะทรวดทรงให้มี สภาพเดิมทุกประการ^(๑)

๒. เจดีย์ มีเจดีย์ราย ๓ องค์ขนาดเท่ากันอยู่ทางทิศตะวันตกของวิหาร กว้าง ด้านละ ๓.๒๕ เมตร สูง ๗ เมตร เป็นเจดีย์เหลี่ยมย่อมุมไม้สิบสอง ยังคงอยู่ในสภาพสมบูรณ์ ๒ องค์ แต่มีรอยถูกขุดบนคอระฆังทั้ง ๒ องค์ ส่วนอีกองค์หนึ่งเหลือเพียงฐาน และทางมุม ด้านทิศตะวันออกเฉียงใต้ของวิหารยังมีซากฐานเจดีย์อีก ๑ องค์

(๑) ดูรายละเอียดเรื่องการขุดแต่งบูรณะวิหารพระอาจารย์ธรรมโชติ ตลอดจนโบราณวัตถุที่พบหน้า ๕๐ ขณะขุด แต่งได้ย้ายพระพุทธรูปจากวิหารไปประดิษฐาน ณ ศาลารับแขก ซึ่งอยู่ทางทิศใต้ของวิหาร

๓. สระน้ำศักดิ์สิทธิ์ ๑ สระ อยู่ด้านหน้าวิหาร ขอบสระกว้าง ๑๗ เมตร ยาว ๔๘ เมตร บริเวณน้ำขังกว้าง ๑๑ เมตร ยาว ๓๐ เมตร ชาวบ้านในท้องถิ่นถือว่าเป็น สระน้ำศักดิ์สิทธิ์ ผู้ใดจะแตะต้องปลาในสระมิได้ หากฝ่าฝืนก็จะได้รับความเดือดร้อนเช่นเดียวกับการตัดต้นไม้แดง

นอกจากนี้ยังมีสิ่งซึ่งสร้างใหม่เมื่อเริ่มมีพระภิกษุเข้าไปอยู่จำพรรษา คือ กุฏิสงฆ์ ๓ หลัง ศาลา ๑ หลัง

การขึ้นทะเบียนเป็นโบราณสถานแห่งชาติ

กรมศิลปากรพิจารณาเห็นว่า วัดโพธิ์เก้าต้นมีความสำคัญและคุณค่าทางด้าน ประวัติศาสตร์และโบราณคดี จึงประกาศขึ้นทะเบียนเป็นโบราณสถานแห่งชาติ เมื่อวันที่ ๒๐ ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๙๗ ดังนี้(๑)

ประกาศกรมศิลปากร

เรื่องกำหนดจำนวนและขอบเขตโบราณสถานสำหรับชาติ

อาศัยอำนาจตามความในมาตรา ๖ แห่งพระราชบัญญัติว่าด้วยโบราณสถาน ศิลปวัตถุ โบราณวัตถุ และพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พุทธศักราช ๒๔๗๗ กรมศิลปากรได้ทำ บัญชีจำนวนและขอบเขตโบราณสถานทั้งหลายที่มีอยู่ในประเทศไทยขึ้นไว้ส่วนหนึ่ง ดังต่อไปนี้

..... ฯลฯ

๓. จังหวัดสิงห์บุรี

๑. วัดโพธิ์เก้าต้น อำเภอบางระจัน ตำบลบางระจัน มีขอบเขตคือ
ด้านเหนือ ยาว ๕ เส้น ๑๐ วา

ด้านใต้	ยาว ๑๐ เส้น ๑๕ วา
ด้านตะวันออก	ยาว ๑๐ เส้น ๕ วา
ด้านตะวันตก	ยาว ๑๒ เส้น
เป็นเนื้อที่ประมาณ	๖๕ ไร่ ๖๓ ตารางวา

... ฯลฯ ...

ประกาศ ณ วันที่ ๒๐ ธันวาคม ๒๔๙๗

พ.อ. หลวงรณสัทธพิชัย

อธิบดีกรมศิลปากร

โครงการบูรณะปฏิสังขรณ์

การบูรณะปฏิสังขรณ์วัดโพธิ์เก้าต้น เป็นรายการหนึ่งในโครงการฟื้นฟูบูรณะค่ายบางระจัน จังหวัดสิงห์บุรี ซึ่งกำหนดการดำเนินการเป็นสองระยะ ระยะแรกเป็นโครงการเร่งด่วนได้แก่การสร้างถนน บูรณะค่ายบางระจัน และสร้างอนุสาวรีย์วีรชน โครงการระยะหลังได้แก่การบูรณะวัดโพธิ์เก้าต้นให้มีวิสงคามสีมาใช้กระทำอุโบสถสังฆกรรมได้ สร้างพิพิธภัณฑสถานค่ายบางระจัน และจัดให้ราษฎรอยู่ดีกินดี แต่ในการประชุมฟื้นฟูบูรณะค่ายบางระจัน วันที่ ๒๕ มกราคม พ.ศ. ๒๔๙๙ ลงมติให้ยกการบูรณะวัดโพธิ์เก้าต้นเข้าไว้ในโครงการระยะแรก ต่อมาเมื่อเสนอโครงการและขอตั้งคณะกรรมการดำเนินงานต่อคณะรัฐมนตรี และได้รับอนุมัติแล้ว คณะกรรมการฟื้นฟูบูรณะค่ายบางระจัน จึงเปิดประชุมเป็นครั้งแรกเมื่อวันที่ ๒๒ สิงหาคม พ.ศ. ๒๔๙๙ กำหนดให้กรมการศาสนามีหน้าที่เกี่ยวกับการบูรณะปฏิสังขรณ์วัดโพธิ์เก้าต้น มีรายการและกำหนดงบประมาณไว้ดังนี้

การบูรณะระยะที่ ๑

๑. รื้อย้ายและสร้างกุฏิ รวม ๑๒ หลังให้ได้แนวตามแผนผัง เงิน ๔๐๐,๐๐๐ บาท
๒. สร้างบ่อน้ำ ๒ บ่อ เงิน ๖๐,๐๐๐ บาท
๓. สร้างศาลาการเปรียญ ๑ หลัง เงิน ๔๐๐,๐๐๐ บาท

๔. สร้างหอสวดมนต์ ๑ หลัง เงิน ๓๐๐,๐๐๐ บาท
๕. สร้างถนนภายในและปราบพื้นที่ เงิน ๒๐๐,๐๐๐ บาท

การบูรณะระยะที่ ๒

๑. สร้างโรงเรียนปริยัติธรรม ๑ หลัง เงิน ๕๐๐,๐๐๐ บาท
๒. สร้างอุโบสถ ๑ หลัง เงิน ๑,๐๐๐,๐๐๐ บาท

รวมทั้งสิ้นตามโครงการเป็นเงิน ๒,๘๖๐,๐๐๐ บาท

นายเพียรศักดิ์ นิสัยสุข ผู้แทนราษฎรจังหวัดสิงห์บุรีขณะนั้นเสนอว่า ใครจะขอให้ทำการบูรณะค่ายบางระจันพร้อมไปกับการฉลอง ๒๕ พุทธศตวรรษ ได้มีหนังสือกราบเรียนให้ ขพณฯ นายกรัฐมนตรีทราบ โดยขอให้หน่วยงานนี้เข้าร่วมเป็นส่วนหนึ่งของโครงการฉลอง ๒๕ พุทธศตวรรษ ตลอดจนขอแบ่งงบประมาณที่จะใช้ในการนั้นมาช่วยในการฟื้นฟูบูรณะค่ายบางระจันด้วย แต่ได้ลดจำนวนลงจากที่ตั้งไว้ สำหรับวัดโพธิ์เก้าต้นได้ของบประมาณ ๑,๐๐๐,๐๐๐ บาท เป็นค่าก่อสร้างส่วนที่จำเป็นก่อนนอกนั้นตัดออก คือสร้างกุฏิ ๔ หลัง ศาลาการเปรียญ ๑ หลัง และโบสถ์ ๑ หลัง

รัฐมนตรีช่วยว่าการกระทรวงวัฒนธรรม ประธานที่ประชุม ลงมติให้สร้างพระอุโบสถก่อน กำหนดงบประมาณ ๕๐๐,๐๐๐ บาท มีเงินเหลือเท่าใดจึงสร้างกุฏิ ซึ่งอธิบดีกรมการศาสนาตกลงเห็นชอบ และเนื่องจากงานฉลอง ๒๕ พุทธศตวรรษเป็นเรื่องเกี่ยวกับพุทธศาสนา เงินที่ได้มาควรใช้เกี่ยวกับศาสนา ที่ประชุมจึงลงมติให้ปฏิสังขรณ์วิหารพระอาจารย์ธรรมโชติ สำหรับเป็นที่อัญเชิญดวงวิญญาณผู้กล้าหาญเข้าสังคีต และระงับการสร้างอนุสาวรีย์ไว้ดังได้กล่าวมาแล้ว ฉะนั้นเงินจากงบประมาณงานฉลอง ๒๕ พุทธศตวรรษที่กรมการศาสนาจะได้รับเพื่อการบูรณะวัดโพธิ์เก้าต้น จึงจะใช้เพื่อ

๑. สร้างพระอุโบสถ ๑ หลัง เงิน ๕๐๐,๐๐๐ บาท
๒. ปฏิสังขรณ์วิหารพระอาจารย์ธรรมโชติ เงิน ๒๐๐,๐๐๐ บาท

รวม ๗๐๐,๐๐๐ บาท

ต่อมามีคำสั่งอนุมัติจาก ขพณฯ นายกรัฐมนตรีให้ดำเนินการตามโครงการที่เสนอได้

ใน พ.ศ. ๒๕๐๐ คณะรัฐมนตรีชุดเดิมพินหน้ที่ไปตามวาระ มีการแต่งตั้งคณะกรรมการฟื้นฟูบูรณะค่ายบางระจันใหม่ ครั้นกระทรวงวัฒนธรรมยุบลงใน พ.ศ. ๒๕๐๑ เรื่องต่างๆ จึงค้างมาจนถึงปี พ.ศ. ๒๕๐๕ กระทรวงศึกษาธิการจึงได้รับมอบให้เป็นผู้ดำเนินการตามโครงการฟื้นฟูบูรณะค่ายบางระจันต่อ ระหว่างที่โครงการต่างๆ ชะงักไปนั้น กรมการศาสนาได้ใช้งบประมาณของกรมบูรณะวัดโพธิ์เก่าตั้งไปบ้างบางส่วน

พ.ศ. ๒๕๐๗ กรมการศาสนาเสนอต่อที่ประชุมคณะกรรมการ ฯ ครั้งที่ ๑/๒๕๐๗ วันที่ ๗ พฤษภาคม ว่า โครงการเดิมกรมการศาสนาได้รับงบประมาณเป็นเงิน ๖๐,๐๐๐ บาท ต่อมาไม่ได้รับงบประมาณ มีโครงการบูรณะที่จะจัดทำ ๗ รายการเป็นเงิน ๒ ล้านบาทเศษ ขณะนี้กำลังรออนุมัติงบประมาณเพื่อจะได้ดำเนินการ ต่อมาในการประชุมครั้งที่ ๑/๒๕๐๘ วันที่ ๗ พฤษภาคม ที่ประชุมให้กำหนดการบูรณะวัดโพธิ์เก่าตั้งเป็น ๒ รายการ รายการแรกบูรณะส่วนที่สำคัญก่อน เช่น อุโบสถ ศาลาการเปรียญ รายการที่สองเป็นการบูรณะเติมตามรูปโครงการ พ.ศ. ๒๕๐๙ ในการประชุมครั้งที่ ๑/๒๕๐๙ วันที่ ๑๙ มกราคม ที่ประชุมขอให้กรมการศาสนาทำโครงการบูรณะวัดเติมตามรูป ให้ดำเนินการสร้างกุฏิ ศาลาการเปรียญ และปรับพื้นที่สำหรับการก่อสร้างดังกล่าวเสียก่อน ปีต่อไปจึงค่อยดำเนินการอื่นๆ กรมการศาสนาจึงเสนอว่าจะขอตั้งงบประมาณค่าก่อสร้างกุฏิ ศาลา และปรับถมพื้นที่ก่อสร้างเป็นเงิน ๖๐๐,๐๐๐ บาท

ในการประชุมครั้งที่ ๑/๒๕๑๐ วันที่ ๑๙ มกราคม ที่ประชุมขอให้กรมการศาสนาพิจารณาจัดการสร้างวัดให้เป็นโครงการในปี ๒๕๑๐ ต่อมากรมการศาสนาได้เสนอต่อที่ประชุมครั้งที่ ๒/๒๕๑๐ วันที่ ๓๐ สิงหาคม ว่า ได้จัดทำโครงการและแบบแปลนเสนอสละที่จะก่อสร้างอันดับแรกในปี ๒๕๑๐ คือ

๑. ศาลาการเปรียญจุคนได้ ๒๐๐ คน

๒. กุฏิสงฆ์แบบชั้นล่างเป็นตึก ชั้นบนเป็นไม้ ๑ หลัง สำหรับพระภิกษุอยู่ได้ ๓ รูป และแจ้งว่าได้รับงบประมาณปี ๒๕๑๐ แล้ว ๖๐,๐๐๐ บาท ที่ประชุมจึงลงมติให้กรมการศาสนาเรียกประกวดราคาจ้างเหมา กรมการประกวดราคาและกรมการตรวจการก่อสร้างให้กรมการศาสนาตั้งร่วมกับทางจังหวัดสิงห์บุรี และขอให้จังหวัดสิงห์บุรีทำรายงานขอยกฐานะเป็นวัดมีพระสงฆ์ตามกฎหมาย

อธิบดีกรมการศาสนาได้เดินทางไปตรวจงานบูรณะวัดโพธิ์เก้าต้นเมื่อวันที่ ๒ สิงหาคม ๒๕๑๑ และทำบันทึกเสนอผลงานและข้อคิดเห็นต่อประธานคณะกรรมการ

๑. กรมการศาสนาได้ดำเนินงานก่อสร้างศาลาการเปรียญ ๑ หลัง กุฏิเจ้าอาวาส ๑ หลัง ตามแบบแปลนเสร็จแล้ว เป็นจำนวนเงิน ๕๘๐,๕๐๐ บาท

๒. บริเวณใกล้วิหารพระอาจารย์ธรรมโชติมีราษฎรเข้าไปปลูกห้องแถวค้าขายชั่วคราวควรจัดให้ย้ายออก

๓. ควรจัดทำป้ายโครงการบูรณะถ้ำบางระจันย่อ ๆ ไว้ในบริเวณถ้ำ เพื่อให้ประชาชนทราบวัตถุประสงค์

การฟื้นฟูบูรณะวัดโพธิ์เก้าต้นที่ได้ดำเนินการแล้ว คือ

๑. ศาลาการเปรียญขนาดจุคนได้ ๒๐๐ คน ๑ หลัง และกุฏิเจ้าอาวาส ๑ หลัง รวมเป็นเงิน ๕๘๐,๕๐๐ บาท

๒. วิหารจตุรमुखประดิษฐานอนุสาวรีย์พระอาจารย์ธรรมโชติ ตามแบบแปลนของกรมศิลปากร^(๑) พร้อมแท่นฐานอนุสาวรีย์หินอ่อน ค่าใช้จ่าย ๓๑๐,๐๐๐ บาท ใช้เงินสลากกินแบ่งของรัฐบาลส่วนของจังหวัด สร้างเสร็จเมื่อเดือนพฤศจิกายน พ.ศ. ๒๕๑๓ และได้อัญเชิญรูปอนุสาวรีย์พระอาจารย์ธรรมโชติจากกรมศิลปากรมาประดิษฐานเมื่อวันที่ ๑๒ เมษายน พ.ศ. ๒๕๑๗

๓. กุฏิสงฆ์ ๒ หลัง ตามแบบแปลนของกรมการศาสนา ใช้งบประมาณของกรมการศาสนา ค่าใช้จ่าย ๒๐๐,๐๐๐ บาท สร้างเมื่อ พ.ศ. ๒๕๑๕

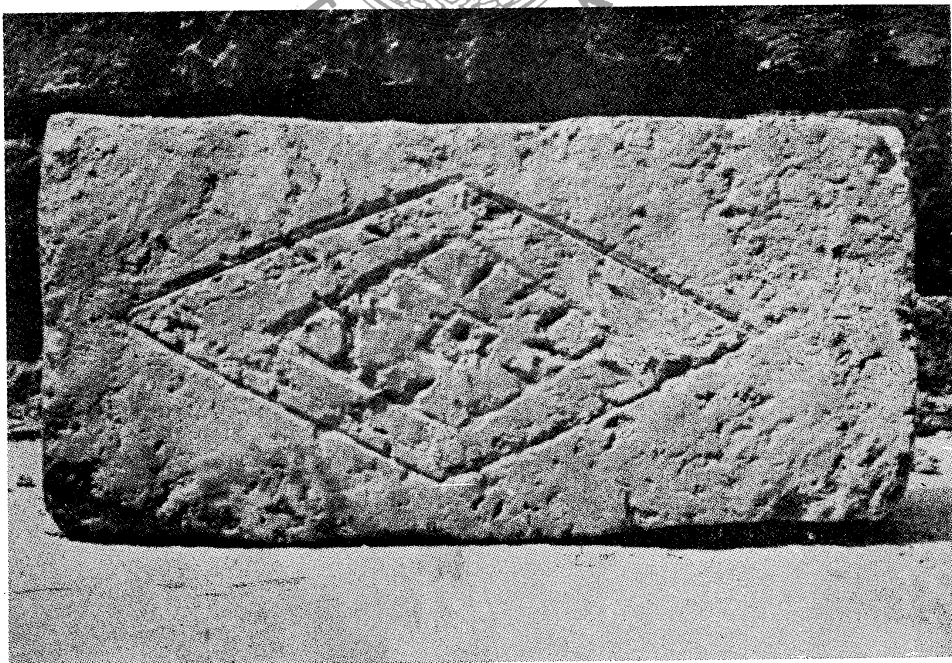
๔. อุโบสถ ตามแบบแปลนของกรมการศาสนา ใช้งบประมาณของกรมการศาสนา เป็นเงิน ๑,๓๗๕,๐๐๐ บาท สร้างเมื่อ พ.ศ. ๒๕๑๕

๕. ศาลารับแขก ๑ หลัง ห้องสุขาสาธารณะ ๑ หลัง หอกลอง หอระฆัง ๑ หลัง ตามแบบแปลนของกรมศิลปากร^(๒) ค่าใช้จ่าย ๔๒๐,๐๐๐ บาท ใช้เงินบริจาคของอธิบดีและข้าราชการกรมการปกครอง สร้างเมื่อ พ.ศ. ๒๕๑๗

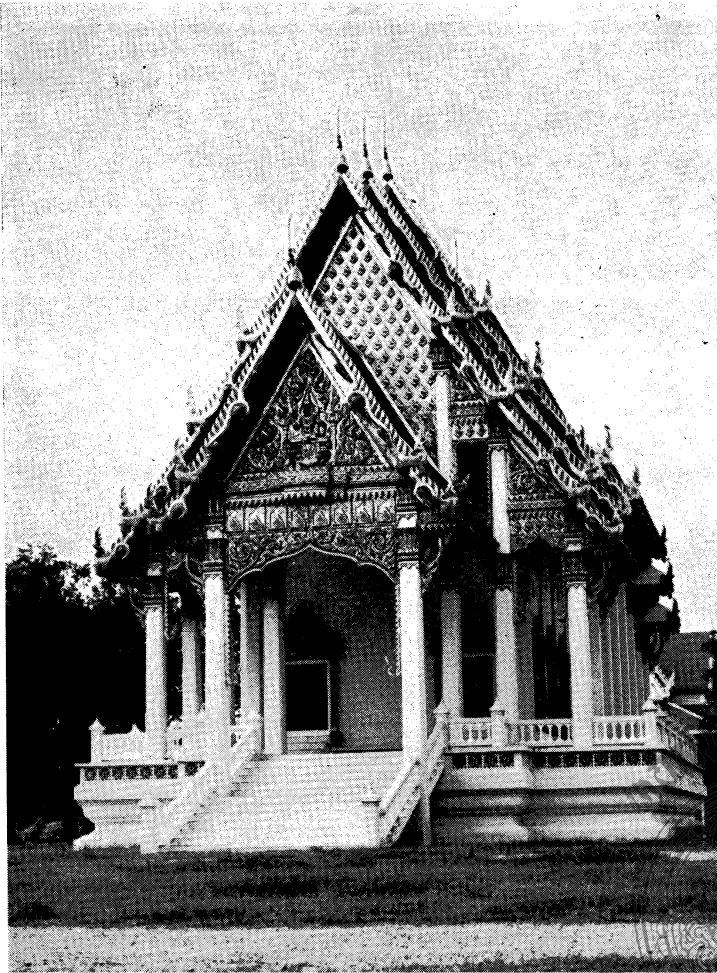
(๑), (๒) ผู้ออกแบบคือ นายประเวศ ลิมปรังษี สถาปนิกเอก หัวหน้าแผนกออกแบบ กองสถาปัตยกรรม กรมศิลปากร

รูปที่ ๒๘ แผ่นอิฐมีลายรูปดอกจันทน์ ที่วิหารพระอาจารย์ธรรมโชติ

รูปที่ ๒๙ แผ่นอิฐทำเป็นลายขนมเบ็ยกปูนหรือยันต์

ศิลปแห่งชาติ

รูปที่ ๓๑ อุโบสถวัดโพธิ์เก้าต้น

รูปที่ ๓๑ ศาลาการเปรียญวัดโพธิ์เก้าต้น

๖. ถมดินรอบบ่อน้ำศักดิ์สิทธิ์และวิหารจตุรมุข ค่าใช้จ่าย ๔๐,๐๐๐ บาท ใช้
งบประมาณของจังหวัดและเครื่องจักรกลของจังหวัดดำเนินการ สร้างเมื่อ พ.ศ. ๒๕๑๖

๗. กรมศิลปากรได้ดำเนินการขุดแต่งและบูรณะวิหารพระอาจารย์ธรรมโชติ ค่า
ใช้จ่าย ๕๐,๐๐๐ บาท ใช้งบประมาณขององค์การบริหารส่วนจังหวัด เสร็จเรียบร้อยเมื่อเดือน
มีนาคม พ.ศ. ๒๕๑๘

การเสด็จพระราชดำเนินถวายผ้าพระกฐิน

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ สมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ พร้อม
ท้าวสมเด็จพะเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้าสิริวัชรเทพรัตนาสุภา และสมเด็จพะเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้าจุฬา
ภรณวลัยลักษณ์ ได้เสด็จพระราชดำเนินมาทรงบำเพ็ญพระราชกุศลถวายผ้าพระกฐิน ณ
วัดโพธิ์เก้าต้นเป็นการส่วนพระองค์ เมื่อวันที่ ๕ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๕๑๖ ได้ประทับเสวย
พระกระยาหารกลางวัน ณ ศาลาพักรับรอง ริมคลองบางระจัน และเสด็จทรงเยี่ยมราษฎรที่มา
เฝ้าทูลละอองธุลีพระบาทในบริเวณค่ายบางระจันด้วย

โรงเรียนค่ายบางระจัน

โรงเรียนค่ายบางระจันตั้งอยู่ทางทิศตะวันออกของวัดโพธิ์เก้าต้น

การสร้างโรงเรียนค่ายบางระจัน เป็นรายการหนึ่งในโครงการฟื้นฟูบูรณะค่ายบางระจัน ก่อนจะมีการสร้างอาคารโรงเรียนประชาบาลขึ้น นักเรียนลำบากมากต้องอาศัยเรียนบนศาลาวัด ฉะนั้น จึงกำหนดการสร้างโรงเรียนประชาบาลไว้ในโครงการช่วย กรมสามัญศึกษา ซึ่งเป็นกรรมการในคณะกรรมการดำเนินงานฟื้นฟูบูรณะค่ายบางระจัน ได้รับมอบให้เป็นเจ้าหน้าที่ในการจัดสร้างโรงเรียน

ใน พ.ศ. ๒๕๐๕ อธิบดีกรมสามัญศึกษา ได้เสนอต่อที่ประชุมเมื่อวันที่ ๘ มีนาคม พ.ศ. ๒๕๐๕ ว่าได้เริ่มสร้างอาคารโรงเรียนในบริเวณค่ายบางระจันไปบ้างแล้ว โดยใช้งบประมาณประจำปีของกรมสามัญศึกษา ไม่ได้ใช้งบประมาณพิเศษ เริ่มดำเนินการตั้งแต่ พ.ศ. ๒๕๐๓ สร้างเป็นอาคารถาวรแบบ ๐๐๔ มี ๒ ชั้น ๖ ห้องเรียน ค่าก่อสร้างเป็นเงิน ๒๕๐,๐๐๐ บาท^(๑) อาคารโรงเรียนค่ายบางระจันเริ่มเปิดเรียนในปีการศึกษา ๒๕๐๗ สอนตั้งแต่ชั้นประถมศึกษาปีที่ ๑ ถึงชั้นประถมศึกษาปีที่ ๗ ปีการศึกษา ๒๕๑๗ มีนักเรียนชายหญิงรวมกันทั้งสิ้นประมาณ ๓๙๕ คน มีครูผู้สอนเป็นหญิง ๑๑ คน ครูชาย ๒ คน รวม ๑๓ คน ครูใหญ่ได้แก่ นายเจลา จูทะพันธุ์ เนื่องจากมีนักเรียนมากและอาคารมีห้องเรียนจำกัด ดังนั้นนักเรียนบางชั้นจึงต้องใช้โรงอาหาร โรงฝึกงานตลอดจนใต้ถุนศาลาการเปรียญเป็นห้องเรียนชั่วคราว

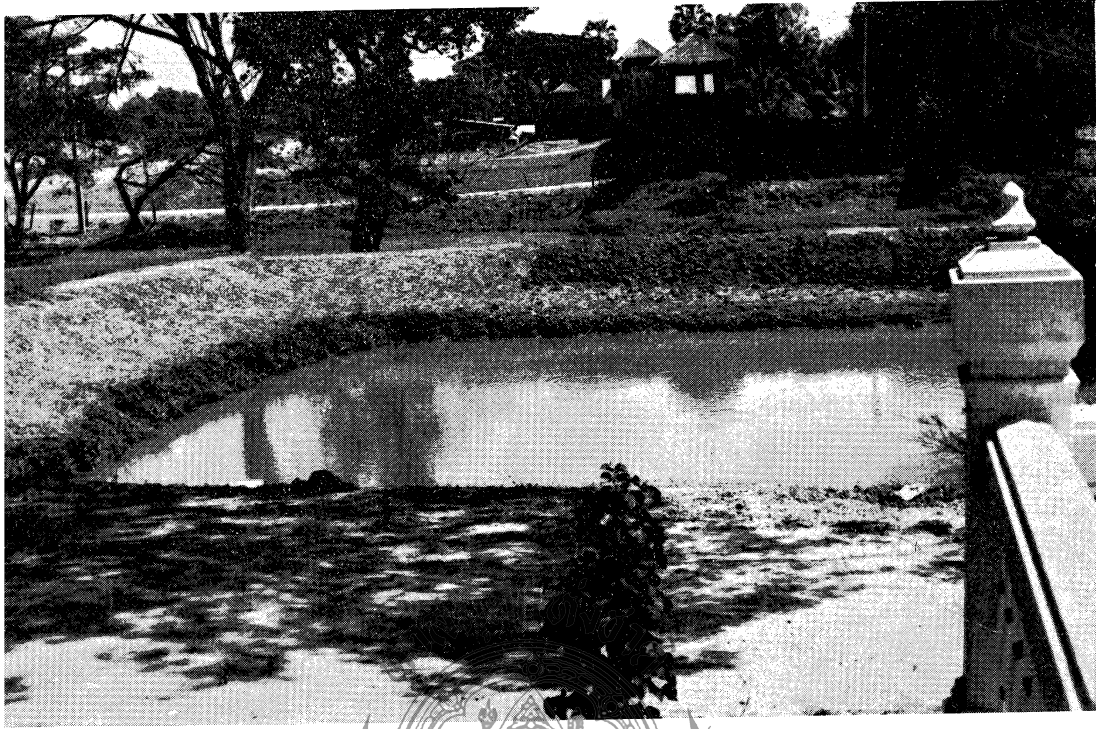
(๑) บันทึกเรื่องการฟื้นฟูค่ายบางระจัน ลงวันที่ ๘ มีนาคม พ.ศ. ๒๕๐๕ ของนายเกรียง เอี่ยมสกุล อธิบดีกรมสามัญศึกษา ถึงอธิบดีกรมศิลปากร

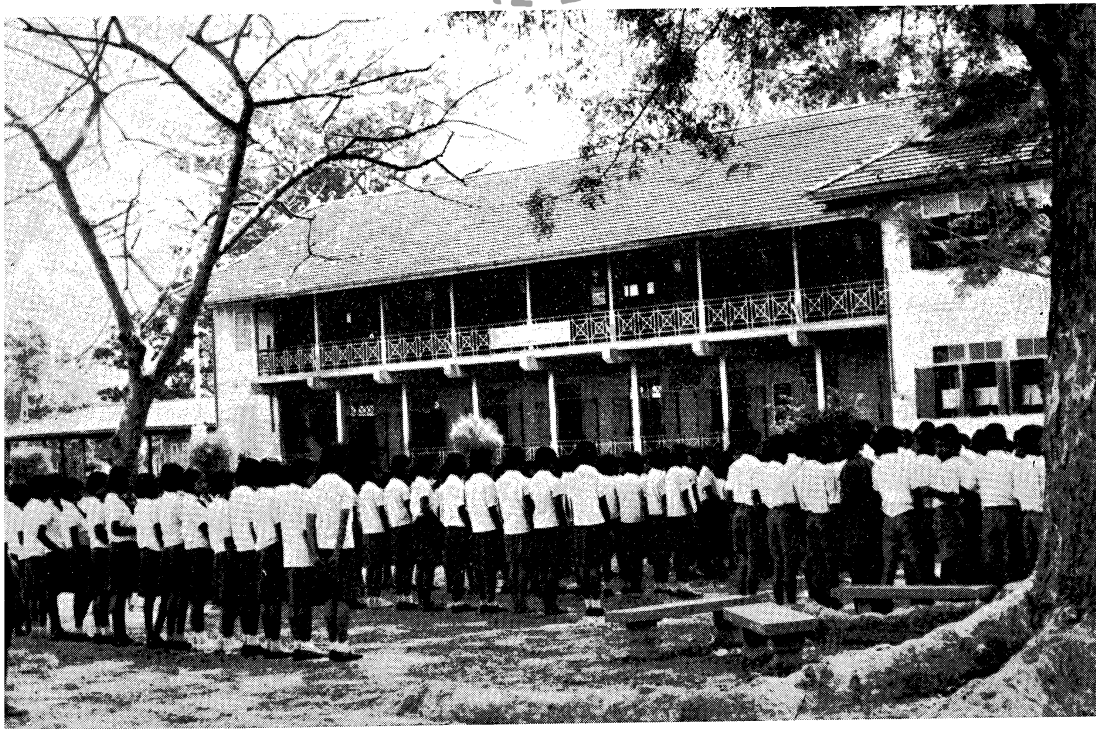
รูปที่ ๓๒ หอระฆังและหอกลอง วัดโพธิ์เก้าต้น

รูปที่ ๓๓ ศาลารับแขกในวัดโพธิ์เก้าต้น ปัจจุบันใช้เป็นที่พักประดิษฐานพระพุทธรูปที่ย้ายมาจากวิหารพระอาจารย์ธรรมโชติ

รูปที่ ๓๔ สระน้ำศักดิ์สิทธิ์ในวัดโพธิ์เกตัน

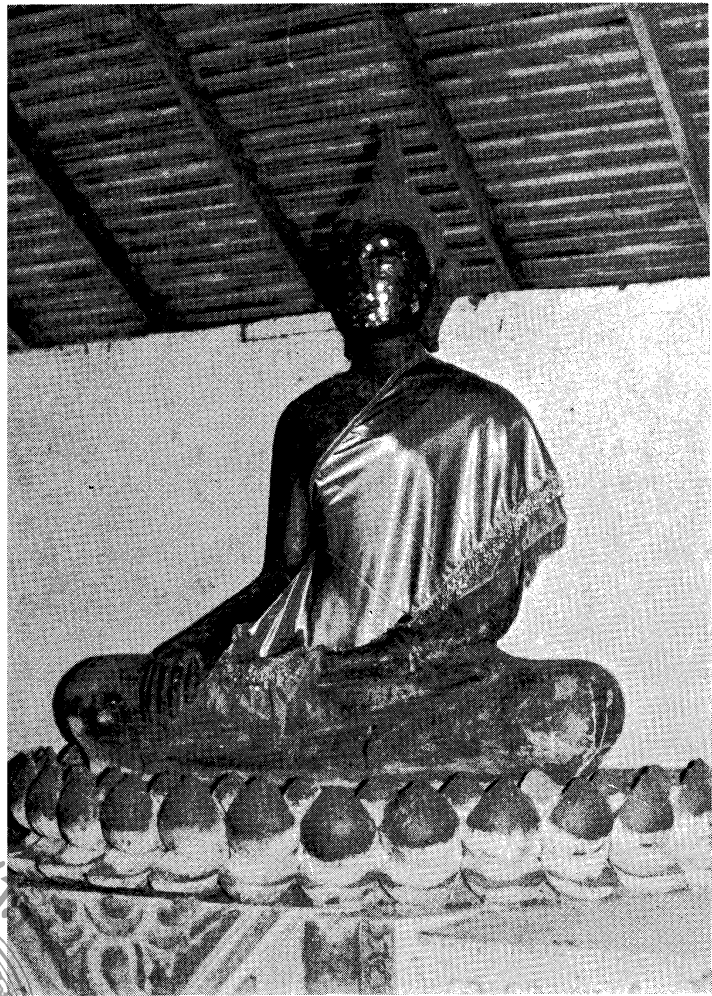
รูปที่ ๓๕ โรงเรียนค่ายบางระจัน

รูปที่ ๓๖ อุโบสถวัดเขาบวช ตำบลห้วยไผ่ อำเภอแสวงหา จังหวัดอ่างทอง สร้างทับ
บนฐานเดิม

รูปที่ ๓๗ ฐานเดิมของอุโบสถวัดเขาบวช แสดงให้เห็นวิธีการเรียงอิฐ

รูปที่ ๓๘ พระประธานในอุโบสถวัดเขาบวช

รูปที่ ๓๙ กลุ่มกุฏิเรือนทรงไทยในวัดเขาบวช

ข้อสังเกตเกี่ยวกับพระอาจารย์ธรรมโชติ และวัดเขานางบวช

ตามที่มีผู้เข้าใจว่าพระอาจารย์ธรรมโชติ วัดเขานางบวช มาอยู่ที่วัดโพธิ์เก้าต้น เพราะได้รับนิมนต์จากชาวไทยที่พยายามรวมกำลังกันต่อสู้พม่า เพื่อหวังจะยึดท่านเป็นกำลังใจนั้น จากหลักฐานที่ปรากฏในพระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับต่างๆ พบว่า ทุกฉบับกล่าวแต่เพียงว่าชาวบ้านหนีไปพึ่งพระอาจารย์จากวัดเขานางบวช ซึ่งมาอยู่ที่วัดบ้านระจัน (หรือวัดโพธิ์เก้าต้น) ไม่ได้ชี้ชัดเจนลงไปว่ามีชาวบ้านไปนิมนต์มา หรือแสดงสาเหตุที่ท่านต้องมาอยู่บ้านระจันแต่อย่างใด ดังข้อความจากพระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม) กล่าวว่า

“ขณะนั้นพระอาจารย์วัดเขานางบวช มาอยู่ ณ วัดบ้านระจัน ชาวบ้านแขวงเมืองวิเศษไชยชาญ เมืองสุพรรณบุรี เมืองสิงห์บุรี เมืองสรรคบุรี อพยพหนีมาพึ่งพระอาจารย์นั้นเป็นอันมาก ฝ่ายพม่าไปเกลี้ยกล่อม ชาวค่ายบ้านบางระจันแต่งกันลงมาฆ่าพม่าตายกลางทางเป็นอันมาก”

พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา มีข้อความคล้ายกัน ดังนี้

“แล้วพากันหนีมาหาพระอาจารย์ธรรมโชติ วัดเขานางบวช มีความรู้วิชาการดีมาอยู่ ณ วัดโพธิ์เก้าต้น ในบ้านระจัน เขาเป็นที่พึ่ง และพาสัมภรพรคพวกครอบครัวทั้งปวงมาอยู่ ณ บ้านระจัน”

ข้อความเหล่านี้แสดงให้เห็นว่า พระอาจารย์ธรรมโชติอาจจะมาอยู่ที่วัดโพธิ์เก้าต้น หรือวัดบางระจันก่อนหน้าที่ชาวบ้านจะรวมกันตั้งค่ายต่อสู้กับพม่าแล้ว และเนื่องจากท่านเป็นผู้ทรงคุณความรู้ทางวิทยาคม กิตติศัพท์จึงแพร่หลายทั่วไป เมื่อชาวบ้านรวมกันต่อต้านพม่าจึงหนีมาซ่องสุมผู้คนที่บ้านบางระจันโดยหวังยึดท่านเป็นกำลังใจประการหนึ่ง ประกอบทั้งบ้านบางระจันเป็นที่ดอนมีเสบียงอาหารอุดมสมบูรณ์อีกประการหนึ่ง เมื่อได้รับชนะพม่าครั้งแรกๆ ต่อมาก็มียกคนไทยอพยพมาเพิ่มขึ้นจนเป็นค่ายใหญ่ในที่สุด คนไทยในยุครุงศรีอยุธยาตอนปลายนั้นมิใช่จะไร้ฝีมือ หากได้ผู้นำเข้มแข็ง มีกำลังใจดี มีความสามัคคี มีอาวุธและเสบียงอาหารพร้อมมูล พม่าก็จะไม่สามารถเอาชนะได้เป็นอันขาด

นอกจากนี้ยังมีปัญหาว่าวัดเชานางบวช ซึ่งเป็นวัดที่พระอาจารย์ธรรมโชติ อยู่ ก่อนที่จะมาอยู่วัดโพธิ์เก่าต้นนั้นตั้งอยู่ที่ไหน เนื่องจากพระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ทุกฉบับไม่ได้กล่าวถึง กล่าวเพียงว่ามาจากวัดเชานางบวช นักประวัติศาสตร์และนัก โบราณคดีสมัยก่อนสันนิษฐานและเชื่อกันว่าวัดเชานางบวชนี้อยู่ที่ ตำบลนางบวช อำเภอกุฉินารายณ์ จังหวัดสุพรรณบุรี ฉะนั้น ในหนังสือเรื่องไทยรบพม่า พระนิพนธ์ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาตำราจรรยาภาพ จึงกล่าวชัดเจนไปว่าพวกชาวไทยที่หนี พม่าพากันไปนิมนต์พระอาจารย์ธรรมโชติวัดเชานางบวช แขวงเมืองสุพรรณบุรี ให้มาช่วย ค้ำครองที่วัดโพธิ์เก่าต้นในบ้านบางระจัน ข้อความตอนนี้นำใจว่าสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาตำราจรรยาภาพจะทรงสันนิษฐานเพิ่มเติม เนื่องจากมีวัดชื่อ วัดเชานางบวช อยู่ใน ตำบลนางบวช อำเภอกุฉินารายณ์ จังหวัดสุพรรณบุรี และเขตแดนของเมืองสิงห์บุรี อ่างทอง และสุพรรณบุรีก็ติดต่อกัน^(๑) จึงเป็นทางให้ทรงสันนิษฐานตามที่ปรากฏในหนังสือ เรื่องไทยรบพม่าดังกล่าวมาแล้ว ประกอบกับในขณะที่ยังดำรงตำแหน่งเสนาบดี กระทรวงมหาดไทย ได้เสด็จออกตรวจราชการเมืองสุพรรณบุรีใน พ.ศ. ๒๔๔๑ ได้เสด็จ ตรวจท้องที่ไปตามลำน้ำสุพรรณบุรี ในวันที่ ๑๑ สิงหาคม เมื่อถึงตำบลนางบวชได้ทรงกล่าว ถึงวัดเชานางบวชไว้ดังนี้^(๒)

“... ออกจากบ้านทิงแล่นเรือต่อขึ้นไปถึงนางบวช ไปแวะที่วัดนางบวชอยู่ฝั่ง ตะวันออก จะออกไปให้ถึงเชานางบวชซึ่งอยู่ห่างคลองออกไปประมาณ ๓๐ เส้น ออกไปไม่ได้ ด้วยกำลังเป็นน้ำเป็นโคลน ได้ความจากพระว่า ที่ยอดเชานางบวชมีวิหารของโบราณและเชานั้น มีถ้ำด้วย พ้นเชานางบวชออกไปมีลำน้ำเก่า พ้นลำน้ำออกไป ว่ามีเชิงเนินดินเป็นรอยค่ายเก่า แห่งหนึ่ง คงจะเป็นค่ายกองทัพไทยที่ออกไปตั้งรับพม่าคราวหนึ่ง...”

การที่ทรงทราบว่า “วัดเชานางบวช” มีจริง และเป็นวัดโบราณมีร่องรอย โบราณสถาน จึงทำให้ทรงวินิจฉัยว่า พระอาจารย์ธรรมโชติมาจากวัดเชานางบวช เมือง

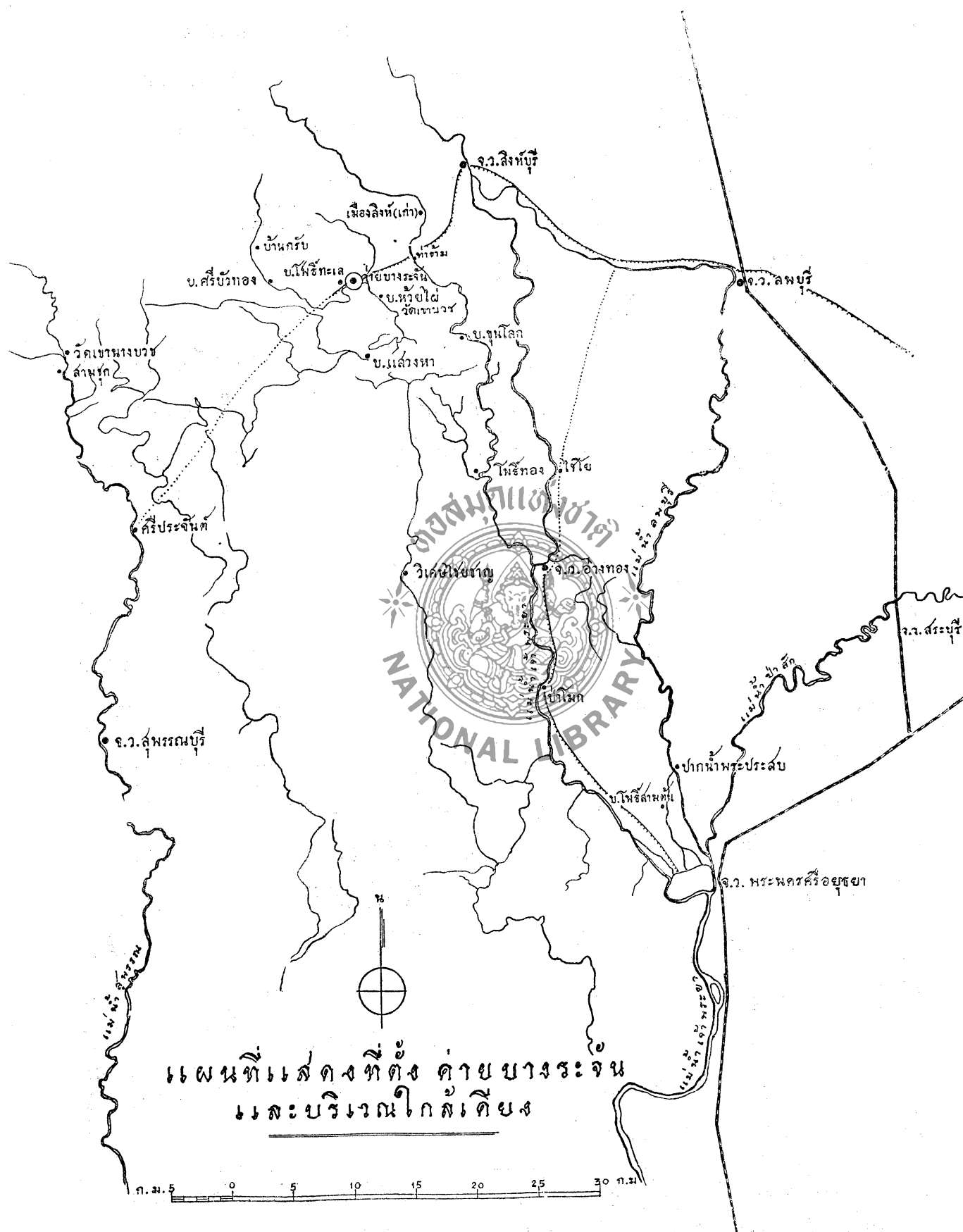
(๑) ดูแผนที่แสดงเขตติดต่อของจังหวัดจากแผนที่แสดงที่ตั้งบริเวณค่ายบางระจันและบริเวณใกล้เคียง

(๒) ตำราจรรยาภาพ, สมเด็จ ฯ กรมพระยา จดหมายเหตุระยะทางเสนาบดีกระทรวงมหาดไทย เสด็จตรวจราชการ หัวเมืองใน ร.ศ. ๑๑๗, ๑๑๘ กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์ข่าวทหารอากาศ, ๒๕๑๕ หน้า ๘ - ๘

สุพรรณบุรี แต่เมื่อพิจารณาจากข้อความในพระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาทุกฉบับ จะเห็นได้ว่าขณะนั้นพม่าตั้งค่ายอยู่ที่วิเศษชัยชาญ แขวงเมืองอ่างทอง และส่งกองทหารออกกวาดต้อนผู้คนทรัพย์สิน ตลอดจนเสบียงอาหารในละแวกเมืองสิงห์ เมืองอินทร์ เมืองพรหม อยู่เสมอการเดินทางจากจังหวัดสุพรรณบุรีมาบางระจันย่อมลำบากทั้งทางบกและทางน้ำ เพราะมีกองลาดตระเวนของพม่าเป็นอุปสรรคอยู่ ดังนั้นการที่พระอาจารย์ธรรมโชติจะอพยพมากับคนไทยรุ่นหลังนั้นจึงเสี่ยงอันตรายมาก ถ้าหากท่านอยู่ ณ วัดเชาขาว เมืองสุพรรณบุรีจริง และเดินทางหรือธุดงค์มาอยู่ ณ วัดโพธิ์เก้าต้น บ้านบางระจัน ก่อนเกิดสงครามก็คงไม่มีปัญหา เพราะข้อความในพงศาวดารกล่าวเป็นทำนองว่า ท่านได้มาอยู่ ณ วัดโพธิ์เก้าต้นก่อนที่พวกชาวบ้านจะอพยพหนีพม่า ดังได้กล่าวมาแล้วในตอนต้น อย่างไรก็ตาม เนื่องจากพงศาวดารมิได้กล่าวข้อความให้ชัดเจน ฉะนั้นจึงไม่อาจลงความเห็นได้แน่นอน และยังไม่มียุทธศาสตร์ใดที่มั่นคงพอจะยืนยันว่า ข้อวินิจฉัยของสมเด็จพระนารายณ์มหาราชว่า กรมพระยาจักร์ราชานุภาพนั้น ไม่ถูกต้อง

อนึ่ง ได้ทราบจากทางราชการจังหวัดสิงห์บุรีว่ามีวัดโบราณวัดหนึ่ง ในตำบลห้วยไผ่ อำเภอแสวงหา จังหวัดอ่างทอง^(๑) ชื่อวัดเชาขาว วัดนี้อยู่ไม่ไกลจากที่ตั้งค่ายบางระจันนักและสามารถเดินทางติดต่อกันได้ทั้งทางบกและทางน้ำ ระยะห่างกันเดินทางทางบก ประมาณ ๔ กิโลเมตร ทางเรือไปตามคลองบางระจันประมาณ ๓ กิโลเมตร วัดเชาขาวนี้เดิมเป็นวัดร้าง มีอาณาเขตประมาณ ๒๐ ไร่ และมีพระสงฆ์อยู่จำพรรษาเมื่อประมาณ ๓๐ ปีมานี้ ร่องรอยโบราณสถานที่เหลืออยู่ให้เห็นในขณะนี้คือฐานโบสถ์เดิม ซึ่งปัจจุบันสร้างโบสถ์ใหม่ทับบนรากฐานเดิม และมีร่องรอยฐานอาคารอีกแห่งหนึ่งอยู่ทางทิศตะวันออกของโบสถ์ ฐานอาคารนี้ยังจมอยู่ในดิน แต่สามารถมองเห็นแนวอิฐได้ มีผังเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้าขนาด ๓ x ๕ เมตร ถ้าหากได้รับการขุดแต่งก็จะเห็นรากฐานอาคารนี้ชัดเจนขึ้น นอกจากนี้ยังมีเศียรพระพุทธรูปศิลาทรายอยู่ในโบสถ์ ๒-๓ เศียร และจากคำบอกเล่าของชาวบ้านปรากฏว่าพระพุทธรูปประธานในโบสถ์เป็นศิลาทราย เศียรและองค์ไม่ใช่ขององค์เดียวกันแต่นำมาต่อกันใหม่เท่านั้น สังเกตบริเวณที่ดินที่ถมใหม่ เช่น ถนน มักมีเศษอิฐหักปะปนอยู่ทั้งชั้น เข้าใจว่าคงนำไปจากซากโบราณสถาน

(๑) คู่มือผังวัดเชาขาว ตำบลห้วยไผ่ อำเภอแสวงหา จังหวัดอ่างทอง ซึ่งเจ้าหน้าที่แผนกสำรวจกองโบราณคดี ได้เดินทางไปสำรวจทำแผนผังเมื่อวันที่ ๑๑ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๕๑๖

จากการสอบถามชาวบ้านผู้สูงอายุในบริเวณนั้น **นายเขื่อน เพ็ญเดิม** ซึ่งมีอายุประมาณ ๗๐ ปีเล่าว่า บรรพบุรุษของตนเคยเล่าต่อๆ กันมาว่า พระอาจารย์ธรรมโชติซึ่งไปอยู่ ณ วัดโพธิ์เก้าต้น ค่ายบางระจันนั้น เคยอยู่วัดเขาบวชนั้นมาก่อน แม้คำบอกเล่าหรือนิยายชาวบ้านเป็นเรื่องซึ่งนักประวัติศาสตร์และนักโบราณคดีฟังให้ความสนใจ เพราะอาจเป็นเค้าเงื่อนในการค้นหาหลักฐานทางประวัติศาสตร์ที่ขาดหายไปได้ แต่ในกรณีนี้ถ้าพิจารณาตามข้อเท็จจริงในประวัติศาสตร์คือ เมื่อพม่ายกมาตีค่ายบางระจันแตก และเมื่อกรุงศรีอยุธยาแตก ชาวไทยในละแวกนี้และบริเวณใกล้เคียงพากันหลบหนีพม่าไปบ้าง หรือบางพวกก็ถูกจับไปเป็นเชลย ผู้ที่ตั้งถิ่นฐานอยู่ในปัจจุบันอาจเป็นผู้ที่อพยพมาจากที่อื่นก็ได้ เพราะไม่สามารถสอบไปถึงต้นตระกูลของบุคคลนั้นๆ ได้ อย่างไรก็ตาม นับเป็นเรื่องที่ควรรับฟังไว้พิจารณาต่อไป ถึงจะหาหลักฐานแน่นอนไม่ได้ก็ตาม

ถ้าพิจารณาทางด้านภูมิศาสตร์จะเห็นว่า วัดเขาบวชนั้นอยู่ใกล้กับวัดโพธิ์เก้าต้นและค่ายบางระจันมาก ตั้งอยู่คนละฟากคลอง ถ้าใช้เรือเป็นพาหนะระยะทาง ๓ กิโลเมตร ก็ใช้เวลาไม่มากนัก หากเดินเท้าก็จะใช้เวลาไม่มากนัก ถ้าจะสันนิษฐานว่าพระอาจารย์ธรรมโชติอยู่วัดเขาบวชนั้นมาก่อน และมาอยู่วัดโพธิ์เก้าต้นก่อนเกิดสงคราม เป็นไปได้หรือไม่ว่าท่านบวชอยู่ที่วัดเขาบวชและอยู่ที่นั่นระยะหนึ่ง จากนั้นก็ย้ายมาอยู่วัดโพธิ์เก้าต้น เพราะท่านมีภูมิลำเนาเดิมอยู่ที่บ้านบางระจัน หรือเป็นเพราะวัดโพธิ์เก้าต้นอุดมสมบูรณ์กว่าวัดเดิม เมื่อท่านมาอยู่แล้วกิตติศัพท์ของท่านแพร่หลายออกไป จึงเป็นเหตุให้ผู้คนเลื่อมใสศรัทธามาก เมื่อชาวไทยหนีพม่าจึงมาพึ่งท่านจนกระทั่งสามารถตั้งเป็นค่ายใหญ่ต่อสู้พม่าได้ หากสันนิษฐานว่าท่านได้รับนิมนต์จากชาวบ้านให้มาอยู่วัดโพธิ์เก้าต้น ระยะทางก็ไม่นับเป็นอุปสรรคสำคัญแต่อย่างใด

ข้อที่ควรระวังสำหรับนักโบราณคดีและนักประวัติศาสตร์คือ ชื่อสถานที่ที่ซ้ำกันหรือใกล้เคียงกัน สังเกตได้จากชื่อหมู่บ้าน หรือตำบลในจังหวัดต่างๆ ของประเทศไทยมักจะมีซ้ำกันอยู่เป็นจำนวนมาก ชื่อวัดก็เช่นเดียวกันมีซ้ำกันอยู่ไม่น้อย ในกรณีวัดเดิมของพระอาจารย์ธรรมโชตินี้ พงศาวดารทุกฉบับเรียกว่า วัดเขานางบวช แม้ชื่อสถานที่อาจจะเปลี่ยนแปลงเพี้ยนไปบ้างตามกาลเวลา หรือความนิยมเรียกอย่างสั้นๆ ของชาวบ้าน เมื่อไม่สามารถหาข้อพิสูจน์ที่ถูกต้องได้ การตั้งชื่อสันนิษฐานต่างๆ ณ ที่นี้จึงเป็นเพียงการเสนอแนะเท่านั้น เพื่อให้มีการศึกษาค้นคว้าและวินิจฉัยกันต่อไป

১০০

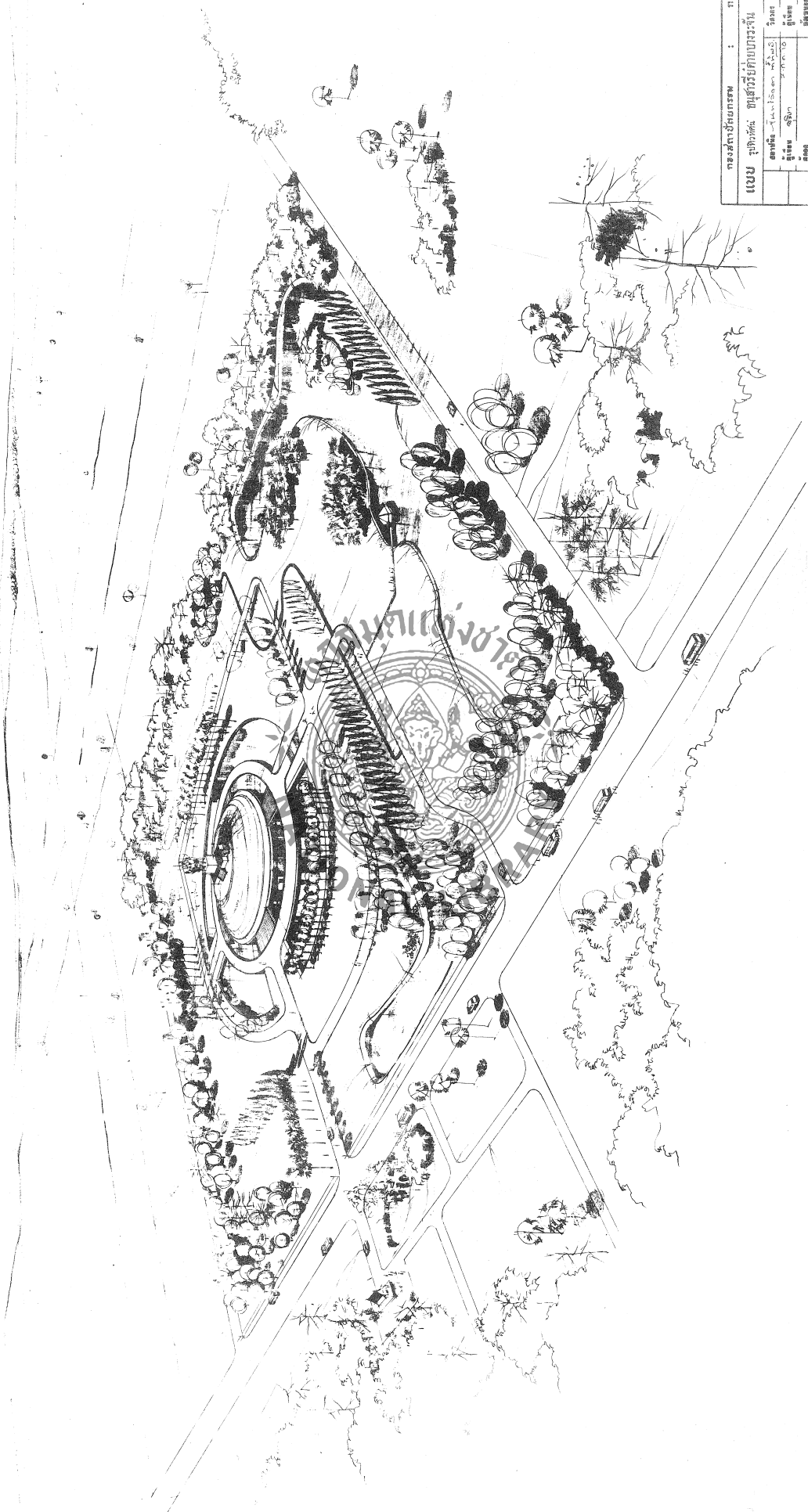
เลขที่ประเมิน 273 หมู่ 4 ต.จ.จ.

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25	26	27	28	29	30	31	32	33	34	35	36	37	38	39	40	41	42	43	44	45	46	47	48	49	50	51	52	53	54	55	56	57	58	59	60	61	62	63	64	65	66	67	68	69	70	71	72	73	74	75	76	77	78	79	80	81	82	83	84	85	86	87	88	89	90	91	92	93	94	95	96	97	98	99	100
---	---	---	---	---	---	---	---	---	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	-----

นายสุพัฒน์ นาน

[illegible]

ชื่อโครงการ	โครงการพัฒนาระบบสาธารณูปโภคและสาธารณูปการ
ชื่อหน่วยงาน	กรมส่งเสริมการค้าระหว่างประเทศ
ชื่อผู้รับผิดชอบ	นางสาวกัญญา ชื่นชูเกียรติ
ตำแหน่ง	ผู้อำนวยการกองส่งเสริมการค้าระหว่างประเทศ
ชื่อผู้จัดทำ	นางสาวกัญญา ชื่นชูเกียรติ
ตำแหน่ง	ผู้อำนวยการกองส่งเสริมการค้าระหว่างประเทศ
ชื่อผู้ตรวจสอบ	นางสาวกัญญา ชื่นชูเกียรติ
ตำแหน่ง	ผู้อำนวยการกองส่งเสริมการค้าระหว่างประเทศ

พิมพ์ที่ โรงพิมพ์การศาสนา ถนนบำรุงเมือง กรุงเทพมหานคร นายพยุ่ง ทิพย์เนตร ผู้พิมพ์ผู้โฆษณา ๒๕๑๕